

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

№ 5(10) / 2018

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА».**

Серия: «Юридические науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 5(10)

Київ 2018

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис всіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Економічні науки» представлено в: **НЕБ elibrary.ru; Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: РІНЦ; Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; JOURNAL FACTOR; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Scientific Indexing Services; Electronic Journals Library; InfoBase Index; International Institute of Organized Research; Open J-Gate; Cosmos Impact Factor; The Journals Impact Factor (JIF); CrossRef.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене у Перелік наукових фахових видань України,
відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України
№ 693 від 10 травня 2017 року.

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2018

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Юридичні науки», 2018

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka". Seria: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія

Головний редактор: **Омельчук Василь Андрійович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)
Заступник головного редактора: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Київ, Україна)

Відповідальний редактор: **Мушенко Віктор Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент (Київ, Україна)

Члени редакційної колегії

Член редакційної колегії: **Арістова Ірина Василівна** — доктор юридичних наук, професор (Суми, Україна)
Член редакційної колегії: **Бондаренко Ігор Іванович** — доктор юридичних наук, професор (Братислава, Словачька Республіка)

Член редакційної колегії: **Галуцько Валентин Васильович** — доктор юридичних наук, професор, (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Гиренко Інна Володимирівна** — доктор юридичних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Глушков Валерій Олександрович** — доктор юридичних наук, професор, (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Головко Олександр Миколайович** — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Грохольський Володимир Людвигович** — доктор юридичних наук, професор (Одеса, Україна)

Член редакційної колегії: **Єлісеєв В'ячеслав Сергійович** — доктор юридичних наук, доцент (Москва, Російська Федерація)

Член редакційної колегії: **Мустафазаде Айтєн Інглаб** — доктор юридичних наук, професор, директор Інституту права та прав людини Національної Академії Наук Азербайджану, депутат Міллі Меджлису Азербайджанської Республіки (Азербайджан)

Член редакційної колегії: **Іманлі Магомед Нагі** — доктор юридичних наук, професор (Азербайджан)

Член редакційної колегії: **Калюжний Ростислав Андрійович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Кіндюк Борис Володимирович** — доктор юридичних наук, доктор географічних наук, професор (Тернопіль, Україна)

Член редакційної колегії: **Клемпарський Микола Миколайович** — доктор юридичних наук, професор (Кривий Ріг, Україна)

Член редакційної колегії: **Макарова Тамара Іванівна** — доктор юридичних наук, професор (Мінськ, Республіка Білорусь)

Член редакційної колегії: **Мельничук Ольга Федорівна** — доктор юридичних наук, доцент (Вінниця, Україна)

Член редакційної колегії: **Овчарук Сергій Станіславович** — доктор юридичних наук (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Остапенко Олексій Іванович** — доктор юридичних наук, професор (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Пивовар Юрій Ігорович** — доктор філософії в галузі права, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Позняков Спартак Петрович** — доктор юридичних наук, доцент (Ірпінь, Україна)

Член редакційної колегії: **Світличний Олександр Петрович** — доктор юридичних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Сидор Вікторія Дмитрівна** — доктор юридичних наук, професор (Чернівці, Україна)

Член редакційної колегії: **Таранова Тетяна Сергіївна** — доктор юридичних наук, професор (Мінськ, Республіка Білорусь)

Член редакційної колегії: **Самохін Анатолій Вікторович** — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Олійник Анатолій Юхимович** — кандидат юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Панталієнко Петро Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України, суддя Верховного суду України у відставці (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Хімч Ольга Миколаївна** — кандидат юридичних наук (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Легенький Микола Іванович** — кандидат педагогічних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Лоредана Джані Агуїре** — доктор права, професор (Італійська Республіка)

Член редакційної колегії: **Лоренцмайєр Штефан** — доктор юридичних наук, професор (Аугсбург, Федеративна Республіка Німеччина)

Член редакційної колегії: **Фунта Растіслав** — кандидат юридичних наук, доцент (Сладковічово, Словачка Республіка)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Боднар Сергій Вікторович, Кузьмін Денис Леонідович, Кузьмін Дмитро Леонідович
ПРОБЛЕМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН
АДМІНІСТРАТИВНИМ СУДОМ 7

Дуліба Євгенія Володимирівна
ПРО ЗАСАДИ ПОДАТКОВО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ
ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ІНСТИТУЦІЙНОЇ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ ФУНКЦІЇ
В УКРАЇНІ 16

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Белкін Леонід Михайлович
ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕДУРИ SQUISE-OUT: СУДДІ ПОКИ НЕ У ЗАХВАТІ..... 22

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Панова Ірина Юріївна
СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ 27

Потапенко Сергій Анатолійович
ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ ПЕРЕДАЧІ В ОРЕНДУ НЕРОЗПОДІЛЕНИХ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК
ПІД ГОСПОДАРСЬКИМИ ШЛЯХАМИ (ПАЙОВИМИ ДОРОГАМИ) 33

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Павленко Сергій Олексійович
ТАКТИКА ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ:
ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД 41

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Bodnar Sergiy, Kuzmin Denis, Kuzmin Dmitry

PROBLEMS OF SETTLEMENT OF SOCIAL-ECONOMIC RELATIONS BY ADMINISTRATIVE COURT... 7

Duliba YevheniiaON THE BASIS OF TAX-PROVISIONING ACTIVITY OF BUSINESS ENTITIES AS AN
INSTITUTIONAL CONDITION FOR THE IMPLEMENTATION OF THE TAX FUNCTION
IN UKRAINE..... 16

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW

Belkin Leonid

PROBLEMS OF THE SQUISE-OUT PROCEDURE: JUDGMENTS ARE NOT IN THE FOREST 22

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Panova Irene

LEGAL ADJUSTMENT OF LOCAL GOVERNMENT IN INDEPENDENT UKRAINE..... 27

Potapenko Sergei

LEGAL CONFLICTS RETAINED LEASE LAND FOR ECONOMIC WAYS (MUTUAL ROADS) 33

CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION;
OPERATING ACTIVITIES**Pavlenko Sergey**TACTICS OF COUNTERACTION OF HUMAN TRADE BODIES OF THE NATIONAL POLITICS OF
UKRAINE: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE 41

УДК 342.9

Боднар Сергій Вікторович
кандидат юридичних наук, доцент
Вінницький фінансово-економічний університет
Боднар Сергей Викторович
кандидат юридических наук, доцент
Винницкий финансово-экономический университет
Bodnar Sergiy
PhD in Law, Associate Professor
Vynnytsia Finance and Economics University

Кузьмін Денис Леонідович
юрист, кандидат економічних наук
Вінницький фінансово-економічний університет
Кузьмин Денис Леонидович
юрист, кандидат экономических наук
Винницкий финансово-экономический университет
Kuzmin Denis
Lawyer, PhD in Economics
Vynnytsia Finance and Economics University

Кузьмін Дмитро Леонідович
юрист, кандидат економічних наук
Вінницький фінансово-економічний університет
Кузьмин Дмитрий Леонидович
юрист, кандидат экономических наук
Винницкий финансово-экономический университет
Kuzmin Dmitry
Lawyer, PhD in Economics
Vynnytsia Finance and Economics University

DOI: 10.25313/2520-2308-2018-5-4051

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО;
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ПРОБЛЕМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН АДМІНІСТРАТИВНИМ СУДОМ

ПРОБЛЕМЫ УРЕГУЛИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ АДМИНИСТРАТИВНЫМ СУДОМ

PROBLEMS OF SETTLEMENT OF SOCIAL-ECONOMIC RELATIONS BY ADMINISTRATIVE COURT

Анотація. В статті розглянуто з наукової точки зору чинники адміністративної судової системи відносно розгляду та прийняття рішень по врегулюванню соціально-економічних відносин суб'єктів судочинства на законодавчому рівні.

Проведено аналіз та виявлено щорічний ріст кількості законодавчих адміністративних актів та складнощі щодо вирішення соціальних і економічних відносин, в судових органах, а в юридичній науковій літературі не в повну міру розкрито методологію розгляду таких судових справ. В таких умовах сучасне суспільство потребує новітніх правових підходів до оцінки та застосування правових методів регулювання соціально-економічних відносин дослідження.

В процесі з'ясовано, що особливостями розгляду таких судових справ є те, що приведення у відповідальність до процесуальних адміністративних норм можуть оскаржуватися рішення, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, активна поведінка яких може мати вплив на права, свободи та інтереси фізичних і юридичних осіб, що суперечить юридичній природі інституту адміністративної юстиції. Такі гії характерні при розгляді судових справ сфери доходів і зборів, при розгляді яких існують протилежні інтереси держави і платників податків, а інститут адміністративної юстиції перетворюється в незаконний орган.

В процесі досліджень судової практики виявлено також, що при розгляді справ про порушення митних правил у судів виникали ускладнення при розмежуванні юрисдикції судів щодо вирішення таких справ Митним кодексом України як адміністративні справи. Проте не встановлено адміністративних стягнень при порушенні не тільки митних правил, але й правил ветеринарної медицини, електроенергетики, лісових, повітряних, водних правил, що пояснює їх відсилений характер та неоднозначність суджень.

Перед суддями постають питання стосовно теоретико-прикладних складнощів, пов'язаних тлумаченням і застосуванням вітчизняного адміністративного процесуального законодавства, коли всупереч статті КУаП суд приймає рішення при відсутності протоколів про адміністративне правопорушення без перевірки чи прийнятті (вчинені) гії суб'єктів владних повноважень у межах повноважень та у спосіб, що передбачений Конституцією та законами України, з урахуванням всіх обставин, що мають значення для прийняття об'єктивного рішення, особливо, коли це стосується, коли заподіяно шкоду честі, гідності та діловій репутації особи чи держави.

Автори статті приходять до висновку, що при недостатньому врегулюванні повноважень та законодавчому рівні існує небезпека свавільного втручання суб'єктів владних повноважень у сферу соціальної і економічної діяльності фізичних і юридичних осіб, особливо це проявляється коли суди не мають рамкових критеріїв для оскарження та оцінки рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень при розгляді соціально-економічних справ. При цьому автори приходять до висновку, що при розгляді соціально-економічних судових справ по оскарженню рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень судами застосовується не один із двох класичних методів, а своєрідний метод особливого характеру, в якому органічно переплетені елементи та ознаки як імперативного, так і диспозитивного методів правового регулювання, універсальність якого відкриває широкі можливості застосування міжгалузевої аналогії закону з метою подолання прогалин у праві. В таких умовах судової практика не веде до скорочення сфери регулювання управлінських відносин адміністративними методами, а посилює і видозмінюється природа негативного впливу державних органів на суспільні та соціально-економічні відносини. Особливо проявляється коли суди при розгляді соціально-економічних проблем в судовому процесі доводять наявність управлінської функції суб'єктом не наділених владними повноваженнями.

Автори статті доводять необхідність подальших досліджень та практичного вирішення задач щодо удосконалення адміністративного законодавства з врахуванням особливостей розгляду соціально-економічних судових справ в процесі оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень.

Ключові слова: соціально-економічні відносини, адміністративний суд, юстиція, Конституція України, суб'єкти владних повноважень, податки, митні органи, земельні ресурси, адміністративні стягнення.

Анотація. В статье рассмотрены с научной точки зрения факторы административной судебной системы относительно рассмотрения и принятия решений по урегулированию социально-экономических отношений субъектов судопроизводства на законодательном уровне.

Проведен анализ и выявлены ежегодный рост количества законодательных административных актов и сложности по решению социальных и экономических отношений, в судебных органах, а в юридической научной литературе не в полную меру раскрыто методологию рассмотрения таких судебных дел. В таких условиях современное общество нуждается в новейших правовых подходов к оценке и применения правовых методов регулирования социально-экономических отношений исследования.

В процессе выяснилось, что особенностями рассмотрения таких судебных дел является то, что приведение в ответственность процессуальных административных норм могут быть обжалованы решения, действий или бездействия субъектов властных полномочий, активное поведение которых может влиять на права, свободы и интересы физических и юридических лиц, противоречит юридической природе института административной юстиции. Такие действия характерны при рассмотрении судебных дел сферы доходов и сборов, при рассмотрении которых существуют противоположные интересы государства и налогоплательщиков, а институт административной юстиции превращается в незаконный орган.

В процессе исследований судебной практики обнаружена также, что при рассмотрении дел о нарушении таможенных правил в судов возникали осложнения при разграничении юрисдикции судов по решению таких дел Таможенным кодексом Украины как административные дела. Однако установлено административных взысканий при нарушении

не только таможенных правил, но и правил ветеринарной медицины, электроэнергетики, лесных, воздушных, водных правил, объясняет их видосилений характер и неоднозначность суждений.

Перед судьями возникают вопросы относительно теоретико-прикладных сложностей, связанных толкованием и применением отечественного административного процессуального законодательства, когда вопреки статье КУоАП суд принимает решение при отсутствии протоколов об административном правонарушении без проверки или принятия (совершенные) действия субъектов властных полномочий в пределах полномочий и способом, предусмотренным Конституцией и законами Украины, с учетом всех обстоятельств, имеющих значение для принятия обоснованного решения, особенно, кол это касается, когда причинен вред чести, достоинства и деловой репутации лица или государства.

Авторы статьи приходят к выводу, что при недостаточном урегулировании полномочий и законодательном уровне существует опасность произвольного вмешательства субъектов властных полномочий в сфере социальной и экономической деятельности физических и юридических лиц, особенно это проявляется когда суды не имеют рамочных критериев для обжалования и оценки решений, действий или бездействия субъектов властных полномочий при рассмотрении социально-экономических дел. При этом авторы приходят к выводу, что при рассмотрении социально-экономических судебных дел по обжалованию решений, действий или бездействия субъектов властных полномочий судами применяется не один из двух классических методов, а своеобразный метод особого характера, в котором органично переплетены элементы и признаки как императивного, так и диспозитивного методов правового регулирования, универсальность которого открывает широкие возможности применения межотраслевой аналогии закона с целью преодоления пробелов в праве. В таких условиях судебная практика не ведет к сокращению сферы регулирования управленческих отношений административными методами, а усиливает и видоизменяется природа негативного влияния государственных органов на общественные и социально-экономические отношения. Особенно проявляется когда суды при рассмотрении социально-экономических проблем в процессе доказывают наличие управленческой функции субъекта не наделенных властными полномочиями.

Авторы статьи доказывают необходимость дальнейших исследований и практического решения задач по совершенствованию административного законодательства с учетом особенностей рассмотрения социально-экономических судебных дел в процессе обжалования решений, действий или бездействия субъектов властных полномочий.

Ключевые слова: социально-экономические отношения, административный суд, юстиция, Конституция Украины, субъекты властных полномочий, налоги, таможенные органы, земельные ресурсы, административные взыскания.

Summary. In the article, from the scientific point of view, the factors of the administrative judicial system regarding the consideration and decision-making on the regulation of socio-economic relations of the subjects of legal proceedings at the legislative level are considered.

The analysis and the annual growth of the number of legislative administrative acts and the complexity of solving social and economic relations in the judicial bodies were revealed, and in the legal scientific literature the methodology of consideration of such court cases is not fully disclosed. In such conditions, modern society needs the latest legal approaches to the assessment and application of legal methods for regulating socio-economic relations research.

In the process it became clear that the peculiarities of consideration of such cases are that the bringing of the responsibility to the procedural administrative norms may be challenged by the decision, actions or inaction of the subjects of power, the active behavior of which may have an impact on the rights, freedoms and interests of the physical and legal entities, which contradicts the legal nature of the institute of administrative justice. Such actions are characteristic of the consideration of cases of income and expenses, in considering which there are conflicting interests of the state and taxpayers, and the institute of administrative justice becomes an illegal body.

In the course of the investigation of judicial practice, it was also found that when considering cases of violation of customs rules in courts, complications were encountered in delimiting the jurisdiction of courts in resolving such cases by the Customs Code of Ukraine as administrative cases. However, administrative penalties are not established in violation of not only customs rules, but also the rules of veterinary medicine, electric power, forest, air, water rules, which explains their depleted character and ambiguity of judgments.

Before the judges there are questions regarding the theoretical and applied difficulties related to the interpretation and application of domestic administrative procedural legislation, when, contrary to the article of the KUPA, the court makes a decision in the absence of the minutes of the administrative offense without checking or accepting (committed) acts of power subjects within the powers and in the manner prescribed by the Constitution and laws of Ukraine, taking into account all the circumstances relevant to the adoption of a reasoned decision, in particular, the count This applies when damage was caused to honor, dignity and business reputation of a person or the state.

The authors of the article come to the conclusion that in case of insufficient regulation of powers and legislative level, there is a danger of arbitrary interference of subjects of power in the sphere of social and economic activity of individuals and legal entities,

especially when the courts do not have framework criteria for challenging and evaluating decisions, actions or inaction of the subjects of power in the consideration of socio-economic affairs. At the same time, the authors conclude that when considering socio-economic lawsuits to appeal decisions, actions or inactivity of the subjects of power authorities, the courts apply not one of the two classical methods, but a peculiar method of a special nature, in which organically intertwined elements and signs as imperative, and dispositive methods of legal regulation, the universality of which opens wide opportunities for the application of the interdisciplinary analogy of the law in order to overcome the gaps in the law. In such circumstances, judicial practice does not lead to a reduction of the sphere of regulation of administrative relations by administrative methods, but increases and modifies the nature of the negative influence of state bodies on social and socio-economic relations. Particularly manifests itself when the courts when considering the socio-economic problems in the trial prove the existence of a managerial function of a subject not empowered.

The authors of the article prove the necessity of further research and practical solution of problems with the improvement of administrative legislation, taking into account peculiarities of consideration of socio-economic court cases in the process of appeal of decisions, actions or inactivity of the subjects of power authorities.

Key words: socio-economic relations, administrative court, justice, the Constitution of Ukraine, subjects of power, taxes, customs bodies, land resources, administrative penalties.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із науковими та практичними завданнями. У сучасній науці і практиці адміністративного судочинства багато питань економічного, соціального та суспільного характеру потребують подальшого вдосконалення і залишаються спірними. На сьогодні, коли інститут адміністративного судового процесу вже певною мірою зміцнів і став звичним, слід посилити його зв'язок з науковими досягненнями, поставити не практику, а пізнання процесу регулювання суспільних та соціально-економічних проблем слід поставити на науковий рівень. З метою розмежування адміністративної та господарської юрисдикції [1].

Особливо складно процес розгляду соціальних і економічних судових справ відбувається тоді, коли законодавство, яке регулює спірні відносини, є суперечливим і нечітким, а етичний бік справи допускає різні оцінки. Таких прикладів у судовій практиці, навіть у самих правилах судового процесу, доволі багато, від найпростіших до доволі складних і заплутаних. Відомо, що суд — це консервативний інститут, який значною мірою опирається на стабільність, передбачуваність і консерватизм суспільного життя.

Завданням адміністративного судочинства є прийняття об'єктивних судових актів, які залежать від дії об'єктів і суб'єктів судового процесу і визначення впливу об'єктивних і суб'єктивних факторів на формування і утвердження безпомилкових адміністративних судових рішень стосовно розглянутих соціально-економічних справ зрозуміло, що недосконалість теоретичних розробок, що мають практичне значення. Такі обставини призводять до необґрунтованих звернень осіб та зайвого навантаження адміністративних судів, а також прийняття необґрунтованих судових актів при розгляді позовів соціально-економічного характеру.

Для того, щоб визначити основні проблеми соціально-економічних відносин та їх вирішення в судовому порядку, необхідні предметні наукові дослідження в цій важливій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В судовій практиці розв'язання соціально-економічних відносин розглядається як ключова проблема.

Аналіз законодавчих адміністративних актів засвідчує надзвичайну складність нашого законодавства, а отже і об'єктивні труднощі при користуванні ним. Якщо взяти до уваги, що кількість законів і підзаконних актів з кожним роком збільшується, пропорційно зростають складнощі визначення певної форми і змісту судових актів щодо вирішення соціально-економічних відносин.

У сучасній науці і практиці адміністративного судочинства багато питань стосовно судового розв'язання соціально-економічних проблем, які потребують подальшого вдосконалення і залишаються спірними, зокрема щодо сутності та правового значення, захисту конституційних прав і свобод людини, правопорядку, здійснення принципу верховенства права.

Оскільки в науковій юридичній літературі не в повну міру розкрита методологія судового розгляду соціально-економічних справ, недостатньо досліджена дана проблема. Більше всього розгляду таких судових справ призводить нерідко до окремих суперечливих розрізнених положень розуміння цієї науково важливої проблеми судового процесу.

Суттєвою основою розв'язання цієї проблеми є теоретичні наукові надбання українських і зарубіжних вчених: Коломоєць Т. О. [1], Котлова О. В. [2], Смокович М. [3], Авер'янов В. Б. [4], Гусарев С. [6], Костенко І. В. [8] та інших.

В сучасному судочинстві вироблені основні правила, за якими здійснюються судочинству, з питань

соціально-економічних процесуальний порядок розгляду таких справ судами, що регламентується законодавством та регламентуючими документами органів адміністративного судочинства. На цей рахунок закріплені рекомендації КАСУ, немало є публікацій та наукових досліджень [2]. Проте, не вдалось до кінця уникнути колізій у правових нормах, винятки з різноманітних питань прийняття рішень є досить не рідкісним явищем. Більшість питань стосовно недоліків в оцінці якості рішень мають не виключений характер, трактування понять нерідко заводять до аналогій, а не для їх наукового трактування відповідних соціально-економічних процесів та трактування їх правопорушення.

Метою дослідження є визначення сутності, правового врегулювання соціально-економічних відносин відповідно до конституційних вимог забезпечення прав і свобод громадян та вироблення рекомендацій по удосконаленню судового процесу розгляду таких справ [2].

Виклад основного матеріалу дослідження. Структурні трансформації у господарстві та суспільстві країни потребують новітніх правових підходів до оцінки соціально-економічних відносин, що у свою чергу стає передумовою нової парадигми ефективності дій адміністративної судової влади. Використання на практиці правових методів регулювання соціально-економічних відносин дозволяє реалізувати закладене у базис соціально-економічного розвитку пізнавальне відображення його певних закономірних юридичних зв'язків і відносин. Проголошення Конституцією України пріоритети прав і свобод людини та громадянина (ст. 3) спонукає до подальших перетворень усіх сфер соціально-політичного і економічного життя в державі особливо у сфері соціально-економічних відносин [2].

За своєю юридичною природою та цільовим призначенням адміністративна юстиція є [3] засобом забезпечення законності в сфері реалізації функції виконавчої влади і місцевого самоврядування; засобом забезпечення судового захисту прав і свобод громадян, однією з організаційно-правових гарантій суб'єктних публічних прав громадян; засобом судового контролю за правомірністю актів виконавчої влади та місцевого самоврядування; засобом вирішення специфічних спорів адміністративного характеру між громадянами й органами, що реалізують публічно-владні повноваження, особливо при розгляді судових господарських та економічних справ.

Приведення у відповідність із вимірами адміністративно-правової науки до потреби сучасності, новітніх суспільних, соціально-економічних відносин — є безумовно марне й безпідставне, а деякі

постулати такої науки є, подекуди, хибними або ж штучно вихолощеними.

Такі висновки стали можливими внаслідок дослідження практики адміністративного судочинства, правозастосовної діяльності фізичних і юридичних осіб, публічної адміністрації.

Дослідження розгляду судових справ соціальних відносин свідчать, що відповідно до норм процесуального права до адміністративного суду можуть оскаржуватися рішення, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, при цьому може проявлятися активна поведінка суб'єкта владних повноважень, що може мати вплив на права, свободи та інтереси фізичних і юридичних осіб (наприклад, дії щодо вилучення майна, затримання особи тощо). Бездіяльність або пасивна поведінка суб'єкта владних повноважень, може мати вплив на реалізацію прав, свобод, інтересів фізичної чи юридичної особи (наприклад, неприйняття рішень за заявою особи, ненадання допомоги працівникам міліції, не оприлюднення нормативно-правового акта тощо) [5].

Віднесення вказаної категорії спорів до компенсації адміністративних судів суперечить юридичній природі інституту адміністративної юстиції. У разі подання до адміністративного суду позовної заяви суб'єктом владних повноважень спрямованої проти фізичної особи інститут адміністративної юстиції перетворюється на каральний орган.

Не є виключенням й економічна сфера — сфера доходів і зборів, оподаткування, яка споконвічно характеризується наявністю діаметрально протилежних інтересів держави й платників податків, що приводить до постійного пошуку нових оптимальних підходів й методів вирішення суспільно-правових конфліктів. Забезпечення балансу публічних і приватних інтересів завжди розглядалось як основне завдання податкової реформи в Україні, результатом якої стало прийняття Податкового кодексу [6]. Останній хоч і запровадив спрощення адміністративних процедур (автоматичне відшкодування), зменшення податкового навантаження, стимулював інноваційно-інвестиційну діяльність, урегулював адміністрування податків, взаємовідносини з контролюючими органами, про те окремі проблеми залишились актуальними, зокрема щодо здійснення судового провадження у такій категорії спорів.

Аналізуючи порушене питання оподаткування слід звернути увагу судів на те, що у цих справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності адміністративним судом не вирішується питання щодо притягнення особи до адміністративної відповідальності,

а перевіряється законність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень у таких справах за наслідками чого суд може визнати незаконним і скасувати рішення про накладення адміністративного стягнення або відмовити ц цьому.

Окремо слід звернути увагу на визначення юрисдикції справ стосовно оскарження постанов, прийнятих у справах про порушення митних правил, оскільки у процесі вивчення судової практики виявлено, що у судів виникали ускладнення при розмежуванні юрисдикції судів щодо вирішення таких справ [7].

Розділом XIX Митного кодексу України визначено порядок провадження у справах про порушення митних правил, процесуальні дії та порядок їх проведення, оскарження постанов у справах про порушення митних правил.

Відповідно до статті 386 цього Кодексу органами, уповноваженими розглядати справи про порушення митних правил, є митні органи та місцеві суди (судді) за місцем розташування митних органів посадові особи яких здійснювали провадження у цих справах.

Таким чином, справи з приводу рішень, дій чи бездіяльності митних органів у справах про порушення митних правил, розгляд яких віднесено до компетенції митних органів є адміністративними справами і не підлягають розгляду у порядку адміністративного судочинства.

Правопорушення та адміністративну відповідальність за їх вчинення визначено низкою нормативно-правових актів, серед яких кодифіковані законодавчі акти — Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП), Митний Кодекс України, які містять перелік діянь, класифікованих як правопорушення, та встановлюють порядок застосування адміністративних стягнень. Застосування адміністративних стягнень у певному виді суспільних відносин урегульовано також низкою законів України, серед яких закони України «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про боротьбу з корупцією», «Про державну податкову службу в Україні», «Про ветеринарну медицину», «Про електроенергетику» тощо. А кодифікованими законодавчими актами — Лісовим, Повітряним, Водним кодексами України — визначено загальнообов'язкові правила поведінки, які держава встановлює з метою дотримання режиму законності, захисту прав і свобод громадян, суспільних і державних інтересів. Проте не встановлено адміністративних стягнень за порушення цих правил, що пояснює їх відсильний характер та неоднозначність суджень.

Перед суддями постають теоретико-прикладні складнощі, пов'язані з тлумаченням і застосуванням вітчизняного адміністративного процесуального

законодавства, здійсненням адміністративного судочинства.

Судова практика містить випадки, коли всупереч вимогам статті 254 КУпАП протокол про адміністративне правопорушення не складався взагалі або був складений за відсутності правопорушника.

Так, у справі за позовом гр. Ф. до заступника начальника відділу земельних ресурсів Камінь-Каширського району Волинської області про визнання постанови про накладення адміністративного стягнення не чинною.

Переглядаючи рішення суду першої інстанції (постанова Камінь-Каширського районного суду в апеляційному порядку суд апеляційної інстанції) зазначив, що, відмовляючи у задоволенні позову, суд першої інстанції не врахував, що спірну постанову прийнято за результатами розгляду відсутнього в матеріалах справи протоколу, а акт про проведення перевірки не може бути підставою для накладення штрафу.

Ще одним прикладом може слугувати справа за позовом сільського голови с. Седнівка гр. К. до головного державного санітарного лікаря Устинівського району Кіровоградської області про скасування постанови про накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу відносно правопорушника (протокол про адміністративне правопорушення не склався). Отже, за відсутності протоколу про адміністративне правопорушення як доказу винуватості особи суд апеляційної інстанції дійшов висновку про відсутність підстав для притягнення позивача до адміністративної відповідальності.

При розв'язанні соціально-економічних спорів за позовами на рішення, дії чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень суди відповідно до частини третьої статті 2 КАС повинні перевіряти, чи прийняті (вчинені) вони: на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; з використанням повноважень з метою, з якою це повноваження надано; обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дій); безсторонньо (неупереджено); добросовісно; розсудливо; з дотриманням принципу рівності перед законом запобігаючи несправедливій дискримінації; пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення; своєчасно, тобто протягом розумного строку.

Ще однією підставою скасування постанов суб'єктів владних повноважень про притягнення до адмі-

ністративної відповідальності є неповне з'ясування обставин при вирішенні питання про накладення адміністративного стягнення.

Як приклад, можна навести справу за позовом гр. А. до Управління Пенсійного фонду України у Красногвардійському районі Автономної Республіки Крим.

Вищий адміністративний суд України (ухвала від 25.03.2009), залишаючи без змін рішення судів попередніх інстанцій, зазначив, що гр. А. як головний бухгалтер СПК «Аграрний» в межах граничного строку перерахувала страхові внески підприємства до Пенсійного фонду.

Однак у зв'язку з технічною помилкою банку зазначений платіж у п'ятницю в другій половині дня був повернутий СПК «Аграрний» і вдруге перерахований до Пенсійного фонду в понеділок.

Таким чином, СПК «Аграрний» хоча й перерахував страхові внески з порушенням встановленого строку їх внесення до Пенсійного фонду, але прострочення сталося не з вини посадової особи підприємства платника страхових внесків. Тому гр. А. як головний бухгалтер підприємства не може нести відповідальність за несвоєчасне перерахування відповідних коштів до Пенсійного фонду. За таких обставин суди правильно скасували постанову Управління Пенсійного фонду України у Красногвардійському районі, якою гр. А. неправомірно було притягнуто до адміністративної відповідальності.

Як свідчить практика, суди при розгляді справ зазначеної категорії в основному правильно застосовують норми чинного законодавства. Але поряд із цим, в окремих випадках, не завжди з'ясовують усі обставини, що мають значення для правильного вирішення справи, допускають порушення норм матеріального та процесуального права.

Відповідно до пункту 3 частини другої статті 17 КАС компетенція адміністративних судів не поширюється на справи про накладення адміністративних стягнень [7].

Такі справи розглядаються районними, районними у місті, міськими чи міськрайонними судами, іншими органами (посадовими особами) в порядку, встановленому КУпАП.

Таким чином при розгляді питання чи можуть бути ті чи інші рішення, дії чи бездіяльності оскаржені до адміністративного суду, необхідно визначити чи прийняті (вчинені) вони при здійсненні владних управлінських функцій чи владних повноважень при їх безцільності у вирішенні соціальних і економічних питань та марнотратстві державних коштів.

Існують вагомні переконання і це підтверджується останніх часів, що за правилами адміністративно-

го судочинства можна оскаржувати бездіяльність суду, що пов'язана з не вчиненням дій, визначення процесуальним законом або порушенням розумних строків, а також дії суду, вчинені в ході здійснення судочинства якими заподіяно шкоду честі, гідності та діловій репутації особи чи держави. І безапеляційно можуть бути оскаржені рішення, дії чи бездіяльності судів, їхніх посадових та службових осіб, що не пов'язані із здійсненням судочинства.

В українському адміністративному судочинстві реалізація цього положення є актуальною з огляду на практику Європейського Суду з прав людини. Відомо, що у справі «Кудла проти Польщі» [6] Європейський Суд констатував порушення статті 13 конвенції, оскільки заявник не мав у своєму розпорядженні ефективного національного засобу правового захисту, за допомогою якого він зміг би відстояти своє право на «судовий розгляд упродовж розумного строку» відповідно до параграфу 1 статті 6 Конвенції [8]. Заявник не міг отримати належну компенсацію за шкоду, завдану перевищенням розумних строків розгляду його справи, внаслідок відсутності правового поля для прийняття рішення.

Оскільки недостатньо врегульовані повноваження на законодавчому рівні, існує небезпека свавільного втручання суб'єктів владних повноважень у сферу соціальної та економічної діяльності фізичних та юридичних осіб, що вимагає запровадження адміністративних процедур, які б виключили свавілля або слугували бар'єром. В таких ситуаціях адміністративні процедури повинні стати предметом регулювання кожного прийнятого закону, оскільки суди потребують хоча б рамкових критеріїв для оцінювання рішень, дій та бездіяльності суб'єктів владних повноважень чи судових органів. Такий підхід дає можливість фізичній чи юридичній особі сформулювати уявлення про якість та природу належних рішень чи дій, які вона має право очікувати від суб'єкта владних повноважень чи суб'єктів судового процесу [9].

При перевірці критеріїв підвідомчості і неодмінно з'ясувати, яку роль у правовідносинах відіграв той чи інший орган державної влади чи орган місцевого самоврядування, чи діяв він на виконання владних управлінських функцій, чи був рівноправним суб'єктом цивільного (господарського) права, а також прослідкувати при прийнятті рішень існуючі зв'язки між адміністративним правом і процесуальними галузями права, такими, зокрема, як цивільно-процесуальне та кримінальне процесуальне, що може зняти ускладнення при проголошенні рішення.

Таким чином, доходимо ще до одного такого висновку, що в адміністративно-правовому регулювання

розгляду соціально-економічних справ по оскарженню рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень застосовується не один із двох класичних методів, а своєрідний метод особливого характеру, в якому органічно переплетені елементи та ознаки як імперативного, так і диспозитивного методів правового регулювання, універсальність якого відкриває широкі можливості застосування міжгалузевої аналогії закону з метою подолання прогалин у праві.

В процесі нових економічних умов судова практика не веде за собою скорочення сфери регулювання управлінських відносин адміністративними методами, але змінюється природа впливу держави на суспільні відносини і, як наслідок, зазнають значних змін правові засоби і методи впливу органів управління на зв'язки господарюючих суб'єктів та на соціально-економічні відносини.

В таких умовах адміністративне право, як і цивільне право, повинні забезпечувати економічну свободу суб'єктів господарювання, захищати права та законні інтереси суб'єктів господарювання і споживачів, здійснювати державний контроль та нагляд за господарською діяльністю, обмежувати неправомірні рішення, дії чи бездіяльність в цих та інших питаннях суб'єктів владних повноважень.

Висновки та перспектива подальших наукових досліджень. Як бачимо, до перевірки та розгляд соціально-економічних справ судовим адміністративним органам необхідно підходити комплексно і неодмінно з'ясувати, яку роль у соціально-економічних відносинах відігравав той чи інший суб'єкт судового процесу, чи діяв він на виконання владних управлінських функцій, чи розгляд справи по суті,

чи був рівноправним суб'єктом цивільного чи адміністративного правопорушення. Для упорядкування діяльності органів владних повноважень в судовому процесі пропонується вилучити з адміністративного кодексу термін «управлінська адміністративна діяльність», що суттєво розвантажить адміністративні суди від розгляду справ соціально-економічної сфери та діяльності суб'єктів господарювання.

З вищеведеного можна зробити висновок, що в процесі нових економічних умов судова практика не веде за собою скорочення сфери регулювання управлінських відносин адміністративними методами, але змінюється природа впливу держави на суспільні відносини і, як наслідок, зазнають значних змін правові засоби і методи впливу органів управління на зв'язки господарюючих суб'єктів та економічну сферу. В таких умовах адміністративне право, як і цивільне право, повинні забезпечувати економічну свободу суб'єктів господарювання і споживачів, здійснювати державний контроль та нагляд за господарською діяльністю, обмежувати неправомірні рішення, дії чи бездіяльності в цих та інших питаннях суб'єктів владних повноважень.

Запропоновані висновки, узагальнення та пропозиції потребують подальших досліджень та практичного вирішення задач щодо удосконалення адміністративного законодавства, з врахуванням особливостей системи та порядку розгляду соціально-економічних справ, ухвалення і проголошення та оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів судового процесу, владних повноважень, компетенції судових органів в режимі демократизації та посилення повноважень судової влади щодо судового регулювання економічних та соціальних проблем.

Література

1. Коломоець Т. О. Проблеми правового розмежування адміністративної та господарської юрисдикції: аналіз передумов виникнення та можливі шляхи їх вирішення / Т. О. Коломоець, П. С. Лютиков // Право України. — 2009. — № 10. — С. 175–181.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року. — К.: Просвіта, 1996. — 80 с.
3. Кузьменко О. В. Адміністративна юстиція в Україні: навчальний посібник / О. В. Кузьменко. — К.: Атіпа, 2007. — 156 с.
4. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктне право у юридично-галузевій парадигмі / В. К. Колпаков // Право України. — 2011. — № 4. С. 47–52.
5. Белікова М. І. Підстави оскарження рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади в адміністративному порядку [Електронний ресурс] / М. І. Белікова // Часопис Національного університету «Острозька академія». Сер.: Право. — 2013. — № 1. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Choasp_2013-1_4.pdf
6. Каменська Н. Про деякі проблеми нормативно-правового регулювання розгляду скарг платників податків на рішення органів державної податкової служби України з питань оподаткування / Н. Каменська // Підприємництво, господарство і право. — К.: Ін Юре, 2007. — № 6. — С. 76–78.
7. Кодекс адміністративного судочинства України на 16 вересня 2011 року. — К.: Алеута; ЦУЛ, 2011. — 128 с.

8. Справа за скаргою заступника Генерального прокурора України про перегляд за винятком обставин справи за позовом ТзОВ «Таіз» до енергетичної регіональної митниці про визнання дій протиправними та зобов'язання здійснити митне оформлення. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://law.lnu.edu.ua/uploads/media/Visnyk_52.pdf

9. Михеева Е. Административные суды: граждане против государства / Е. Михеева // Юридическая практика. — 2001. — № 44 (202). — от 31 октября.

10. Боднар С. В. Розгляд судових справ стосовно адміністративних правопорушень в соціально-економічній сфері / С. В. Боднар // Регіональна бізнес-економіка та управління. — 2016. — № 1 (49).

11. Бевзенко В. Огляд адміністративно-процесуального законодавства України і практика його застосування / В. Бевзенко // Вісник адміністративного суду України. 2007. — № 1. — С. 24–31.

References

1. Kolomojec T. O. Problemy pravovogo rozmezhuvannja administratyvnoji ta ghospodarskoji jurysdykciji: analiz peredumov vynykennja ta mozhlyvi shljakhy jikh vyrishennja / T. O. Kolomojecj, P. S. Ljutikov // Pravo Ukrainy. — 2009. — #10. — S. 175–181.

2. Konstytucija Ukrainy vid 28 chervnja 1996 roku. — K.: Prosvita, 1996. — 80 s.

3. Kuzjmenko O. V. Administratyvna justycja v Ukraini: navchalnyj posibnyk/ O. V. Kuzjmenko. — K: Atipa, 2007. — 156 s.

4. Kolpakov V. K. Administratyvno-deliktne pravo u jurydychno-ghaluzevij paradyghmi / V. K. Kolpakov // Pravo Ukrainy. — 2011. — #4. S. 47–52.

5. Bjelikova M. I. Pidstavy oskarzhennja rishenj, dij abo bezdijalnosti orghaniv vykonavchoji vlady v administratyvnomu porjadku [Elektronnyj resurs] / M. I. Bjelikova // Chasopys Nacionaljnogho universytetu «Ostrozjka akademija». Ser.: Pravo. — 2013. — #1. — Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Choasp_2013-1_4.pdf

6. Kamensjka N. Pro dejaki problemy normatyvno-pravovogho rehuljuvannja rozghljadu skargh platnykiv podatkov na rishennja orghaniv derzhavnoji podatkovoji sluzhby Ukrainy z pytanj opodatkuvannja / N. Kamensjka // Pidpryjemnyctvo, ghospodarstvo i pravo. — K.: In Jure, 2007. — #6. — S. 76–78.

7. Kodeks administratyvnogho sudochynstva Ukrainy na 16 veresnja 2011 roku. — K.: Aleuta; CUL, 2011. — 128 s.

8. Справа за скаргою заступника Gheneraljnogho prokurora Ukrainy pro pereghljad za vynjatkom obstavyn spravy za pozovom ТzOV «Таіз» до енергетичної регіональної митниці про визнання дій протиправними та зобов'язання здійснити митне оформлення [Elektronnyj resurs] — Rezhym dostupu: http://law.lnu.edu.ua/uploads/media/Visnyk_52.pdf

9. Mykheeva E. Admynstratyvnye sudy: ghrazhdane protyv ghosudarstva / E. Mykheeva // Jurydycheskaja praktyka. — 2001. — #44 (202). — от 31 oktjabrja.

10. Bodnar S. V. Rozghljad sudovykh sprav stosovno administratyvnykh pravoporushenj v socialjno-ekonomichnij sferi / S. V. Bodnar // Reghionalna biznes-ekonomika ta upravlinnja. — 2016. — #1 (49).

11. Bevzenko V. Oghljad administratyvno-procesualjnogho zakonodavstva Ukrainy i praktyka jogho zastosuvannja / V. Bevzenko // Visnyk administratyvnogho sudu Ukrainy. — 2007. — #1. — S. 24–31.

Дуліба Євгенія Володимирівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і правосуддя
Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука

Дулиба Евгения Владимировна
кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры уголовного права и правосудия
Международный экономико-гуманитарный университет
имени академика Степана Демьянчука

Duliba Yevheniia
Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Criminal Law and Justice
International University of Economics and Humanities
named after academician Stepan Demianchuk

ПРО ЗАСАДИ ПОДАТКОВО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ІНСТИТУЦІЙНОЇ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ ФУНКЦІЇ В УКРАЇНІ

ОБ ОСНОВАХ НАЛОГОВО-ОБЕСПЕЧИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА КАК ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО УСЛОВИЯ РЕАЛИЗАЦИИ НАЛОГОВОЙ ФУНКЦИИ В УКРАИНЕ

ON THE BASIS OF TAX-PROVISIONING ACTIVITY OF BUSINESS ENTITIES AS AN INSTITUTIONAL CONDITION FOR THE IMPLEMENTATION OF THE TAX FUNCTION IN UKRAINE

Анотація. В статті розглянуто деякі основні засади податково-забезпечувальної діяльності суб'єктів підприємництва як інституційної умови реалізації податкової функції в Україні. Розглянуто окремі фіскальні прийоми, засоби та заходи, які на погляд автора, позитивно можуть вплинути на оптимізацію суспільних відносин у сфері оподаткування на рівні окремого об'єкта оподаткування. Виокремлено деякі основні засади податково-забезпечувальної діяльності вітчизняних суб'єктів підприємництва.

Ключові слова: оподаткування, податки, податково-забезпечувальна діяльність, суб'єкт підприємництва.

Аннотация. В статье рассмотрены некоторые основные принципы налогово-обеспечительной деятельности субъектов предпринимательства как институциональное условие реализации налоговой функции в Украине. Рассмотрены отдельные фискальные приемы, средства и меры, которые на взгляд автора, положительно могут повлиять на оптимизацию общественных отношений в сфере налогообложения на уровне отдельного объекта налогообложения. Выделены некоторые основные принципы налогово-обеспечительной деятельности отечественных субъектов предпринимательства.

Ключевые слова: налогообложение, налоги, налогово-обеспечительная деятельность, субъект предпринимательства.

Summary. The article considers some basic principles of tax-support activity of business entities as an institutional condition for the realization of the tax function in Ukraine. We consider separate fiscal methods, tools and measures that, in the opinion of the author, can positively influence the optimization of public relations in the sphere of taxation at the level of a separate object of taxation. Some basic principles of tax-support activity of domestic business entities are singled out.

Key words: taxation, taxes, tax-support activity, business entity.

Загальна характеристика проблеми. Позитивний державний вплив на економіку, її основу — підприємництво та розвиток різноманіття господарюючих суб'єктів нині відбувається, зокрема, завдяки гнучкості та вмінню застосовувати інноваційні складові системи державного управління (або регулювання). Найважливіший та найдієвий напрям цього впливу є податкове регулювання, яке, на жаль, є постійним об'єктом небезпідставної критики в нашій країні.

Тому і метою даної статті є спроба з'ясування суті деяких основних засад податково-забезпечувальної діяльності суб'єктів підприємництва як інституційної умови реалізації податкової функції в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як в правовій [1–6], так і в економічній [7–9] науковій літературі знаходить відображення розвиток форм та методів державного (насамперед, податкового) регулювання соціально-економічних процесів, серед яких найбільш часто учені виділяють наступні варіанти:

- ліберальні (неоліберальні) форми та методи податкового регулювання;
- командно-адміністративні;
- форми та методи, що властиві прискореному розвитку, які можуть мати ознаки двох вищезгаданих моделей податкового регулювання.

Досвід більшості країн з перехідною економікою, здобутий на межі ХХ–ХХІ століть, свідчить, що вибір між ліберальною (неоліберальною) моделлю, яку часто називають «шоковою терапією» та моделлю командно-адміністративною (моделлю «градуалізма») є досить умовним. Хоча все більше й більше дослідників розвитку економіки і підприємництва віддають перевагу неоліберальній парадигмі розвитку [10, С. 28–47]. Так, стратегія «шокової терапії», зосереджуючи увагу на фінансових і цінових питаннях, є лише першим кроком у тривалому процесі перетворень і потребує подальшого розвитку. Так само навіть найрадикальніші реформи обов'язково використовують елементи стратегії «градуалізму». Відповідно слід підтримати думку тих учених [8, С. 575–576], які стверджують, що діалектика державних і ринкових регуляторів економічного оновлення в Україні на сучасному етапі потребує посилення регулюючої ролі держави з огляду на системну перебудову економіки, поглиблення її ринкової трансформації. Зі зміцненням ринкових структур і механізмів, забезпеченням їх автономного функціонування і соціальної спрямованості змінюватимуться характер і межі державного втручання. Але поки що утвердження в Україні моделі економічного зростання, заснованої на активному стимулюванні

всестороннього розвитку ринкових відносин і використанні регульованих державою механізмів, є однією з базових позицій економічної стратегії.

Реалізації податкової функції держави завжди відображає завдання та глибину державного втручання в економіку (підприємництво тощо), представляючи собою систему заходів та засобів держави у сфері оподаткування. Податкова тактика суб'єкта підприємництва передбачає вирішення поточних завдань, які пов'язані з плануванням та реалізацією податкового навантаження і податкових платежів в поточному періоді, виявлення та оцінку податкових ризиків, аналіз наслідків застосування податкового інструментарію, а також розробку організаційно-правових схем податкового обліку та деякі ін. В той же час податкова стратегія повинна бути спрямована на формування дієвої економічної політики для перспективних цілей оподаткування на майбутнє, на науково-обґрунтоване податкове планування та прогнозування тощо.

Взаємозумовленість податкової стратегії та тактики в сучасній системі оподаткування дає можливість розробити ефективну систему заходів та реалізувати її з обґрунтованими мінімізованими фінансовими втратами, з незначними фінансовими ризиками тощо.

Безумовно, що лише всебічний аналіз фінансово-господарської діяльності вітчизняного бізнесу дозволяє судити про ефективність реалізації податкової функції. Але дещо умовно та спрощено можна представити, що податкова тактика суб'єктів підприємництва реалізується з двома основними завданнями.

Перше завдання, пов'язано з фінансовими розрахунками, аналізом та безпосереднім управлінням оподатковуваними базами по групам податків, які об'єднані за тими або іншими ознаками, і формуванням на цій основі середньострокових та короткострокових планів податкових платежів. Це є одним з основних напрямів податкової політики. Для цього податки потрібно диференціювати та згрупувати за певними ознаками. Як правило, формування податків відбувається за джерелами їх сплати, що тягне за собою вплив на ціну продукції, собівартість, прибуток суб'єктів підприємництва тощо.

Більш дієвим є метод диференціації податків за однаковою або схожою податковою базою, що приймається за основу. Цей метод значно спрощує процедуру традиційних фінансових розрахунків, а значить, і процеси аналізу та регулювання. На підставі цього методу, можна виокремити кілька податкових груп. Основними базами, прийнятими за вихідну основу розрахунків, як відомо є: прибуток,

обсяг виручки від реалізованої продукції (робіт, послуг), вартість майна (всього або окремої його частини), фонд оплати праці. Усередині податкової групи визначення бази оподаткування за кожним конкретним податком, як правило, відбувається за правилом «від простого — до складного», а між групами фіксуються прямі та непрямі зв'язки. Проводиться аналіз складу податкових баз по кожному податку з метою регулювання величин елементів, що входять в бази оподаткування, та розмірів податків тощо. Правило «від простого — до складного» передбачає поетапний розрахунок податків однієї групи в залежності від ускладнення їх оподаткованої бази. Далі встановлюються та фіксуються зв'язок між оподатковуваними базами та групами податків. Взаємний вплив податків та податкових баз необхідно належним чином оцінити, тобто визначити, на яку величину змінюється кожен податок при збільшенні (зменшенні) тієї або іншої бази оподаткування та як ці зміни в результаті впливають на розмір загального податкового навантаження та суму чистого прибутку суб'єкта підприємства. Усередині групи аналізується склад податкових баз по кожному податку з метою регулювання величин елементів, що входять в податкові бази, та розмірів податків тощо. Цей спосіб включає в себе також аналіз наданих законодавством податкових пільг та оцінку ефективності їх застосування, визначення оптимальних варіантів податкового та бухгалтерського обліку. На основі розрахунку податкових баз складаються конкретні плани податкових платежів.

Одним з основних завдань при складанні податкового календаря суб'єктів підприємництва є формування сталого прогнозу грошових сум сплати податків по конкретних датах. Якщо для середньострокового планування логічні укрупнені розрахункові показники, то для місячного плану, яким є календар, необхідні точні, вивірені дані, що підлягають майже щоденному уточненню. На цьому етапі першочергове значення набуває контроль своєчасності сплати податків до державного та місцевого бюджетів, оскільки порушення термінів їх перерахувань неминуче тягне за собою фінансові штрафні санкції.

Друге завдання податкової тактики суб'єкта підприємництва — правильний за чинним законодавством та найбільш прийнятний для суб'єкта підприємництва розрахунок та обчислювання різноманітних податкових варіантів при розгляді та прийнятті тих чи інших господарсько-управлінських рішень та визначення чинників — за якими обирається оптимальний варіант стягнення податків. Це дуже важливий елемент податково-забезпечувальної

діяльності, якому часто не приділяється належна увага суб'єктами підприємництва. Як правило, спочатку приймається не завжди обґрунтоване рішення, здійснюються певні організаційні дії, необхідні матеріальні вкладення і лише потім, в момент безпосередньої сплати податків, з'ясовується: які податки, в якому розмірі і на яку адресу сплачуються, і відповідно, аналізується: які при цьому могли бути альтернативні варіанти стягнення податків.

Лише розгляд всіх можливих варіантів із застосуванням комп'ютерних технологій та аналізу подібних попередніх процесів оподаткування, оцінка цих варіантів з точки зору податкових наслідків з урахуванням дисконтування грошових потоків та обрання на цій основі найбільш оптимального варіанту вже на початковій стадії роботи над новим податковим господарсько-управлінським рішенням можуть забезпечити позитивне його впровадження та подальше використання у практиці застосування та стягнення податків.

При здійсненні підприємництва податково-забезпечувальна діяльність суб'єктів підприємництва повинна передбачати проведення всебічного аналізу всіх умов договорів на стадії їх оформлення, оскільки, яким чином укладені ті чи інші умови угоди, багато в чому залежить величина виникаючих при цьому податкових зобов'язань. У цьому контексті представляється логічним наступна пропозиція щодо здійснення податково-забезпечувальної діяльності суб'єктів підприємництва, а саме: при наявності постійних або однотипних фінансових операцій доцільно розробити уніфіковані форми типових підприємницьких договорів, інших необхідних рекомендаційних документів (додатків). Можливо в практиці суб'єктів підприємництва також будуть корисними: рекомендовані види типових бухгалтерських проводок, а також реєстри податкового обліку, при цьому в їх розробці повинні брати участь одночасно як виробничі, так і фінансові, юридичні та бухгалтерські служби (або фахівці) конкретного суб'єкта підприємництва.

Обов'язково податкова тактика повинна включати в себе оцінку наслідків спрямування інвестицій суб'єкта підприємництва, розміщення його прибутку та активів, визначення найбільш раціональних подальших шляхів підприємницької діяльності тощо. При цьому необхідно враховувати дві обставини: по-перше, види та розміри наданих пільг по тих чи інших напрямках інвестицій; по-друге, різні можливі варіанти оподаткування при отриманні доходів від конкретних капіталовкладень.

Безсумнівно, що будь-яке планування безглуздо без порівняння отриманих результатів із запланова-

ними, тому завершальною дією податково-забезпечувальної діяльності суб'єктів підприємництва повинна бути правова та фінансово-економічна оцінка її ефективності.

Висновки. З врахуванням основних засад податкового законодавства [11, ст. 4] податково-забезпечувальна діяльність суб'єктів підприємництва, на наш погляд, повинна ґрунтуватися на таких основних засадах, які умовно можна розділити на правові, та організаційно-економічні, і які у певній ступені природним чином співвідносяться з загальновищими основами податкового планування (як одної з форм та одного з методів податково-забезпечувальної діяльності суб'єктів підприємництва).

Серед правових засад можна виокремити:

- насамперед, законність, що полягає в неухильному дотриманні суб'єктом підприємництва вимог чинного законодавства при нарахуванні та сплаті податків;
- правова відповідність. Ці засади полягають в неприпустимості побудови схем «оптимізації» оподаткування, які засновані на колізіях або прогалинах в нормативних актах. Якщо окремі положення законодавства є спірними та можуть трактуватися як на користь платника податків, так і на користь держави, є ймовірність виникнення в майбутньому судових розглядів або необхідності доопрацювання окремого нормативного акту. Що ж стосується тих питань, які нормативно належним чином не врегульовані, то, безумовно, такі прогалини повинні бути як найшвидші ліквідовані законодавцем (можливо навіть не завжди так, як хотілося б суб'єктам підприємництва). Основний ризик у цьому контексті пов'язаний з тим, що дані незаплановані витрати можуть привести до порушення принципу адекватності витрат;
- правослухняність. Правослухняність суб'єкта підприємництва в податково-забезпечувальній діяльності означає точне та неухильне виконання нормативних приписів. Застосування некоректних та нечесних податкових схем, які ґрунтуються або на прогалинах у податковому законодавстві або на непорядності керівників та працівників суб'єкта підприємництва, повинно мати тільки один правовий наслідок — застосування податкових штрафних санкцій з боку держави;
- нормативна обґрунтованість. Оскільки в якості окремого важливого елемента податкових відносин встановлено право держави на проведення заходів податкового контролю, будь-які дії в межах податково-забезпечувальної діяльності суб'єктів підприємництва повинні розро-

блятися таким чином, щоб згодом можна було з легкістю обґрунтувати їх правомірність та доцільність перед посадовою особою ДФС України та в разі потреби перед судом. Доцільність, правомочність та наслідки будь-якого заходу, що здійснюються в процесі економічної діяльності, повинні бути усвідомлені, насамперед, самим господарюючим суб'єктом;

- законодавча обізнаність. Податково-забезпечувальна діяльність суб'єкта підприємництва повинна своєчасно коректуватися з урахуванням всіх змін в чинному законодавстві, насамперед, в системі оподаткування. Причому уточнюватися повинні не тільки основні напрямки податково-забезпечувальної діяльності суб'єкта підприємництва, а й види господарських операцій, а в окремих випадках і напрямки господарської діяльності суб'єкта підприємництва. Без оперативного спостереження за процесом законотворчості в країні і врахування його результатів у стратегічних та поточних планах суб'єкта підприємництва важко буде керувати власними фінансами. У зв'язку з цим господарюючому суб'єкту необхідно враховувати такий фактор, як податкові ризики. Податкові ризики можуть бути пов'язані зі змінами в державній податковій політиці, появою нових форм оподаткування, збільшенням або зниженням податкових ставок, введенням нових податків та зборів, скасуванням податкових пільг та ін. Засади законодавчої обізнаності передбачають врахування не тільки змін зовнішнього впливу на господарську діяльність, а й уявлень суб'єкта підприємництва щодо власних внутрішніх пріоритетів, цінностей та можливостей.

До організаційно-економічних засад належать:

- податкова сумлінність. Ці засади характеризуються насамперед тим, що процес створення та збереження суб'єктом підприємництва іміджу сумлінного платника податків і в нашій країні поступово набуває помітного значення, що давно властиво закордонним податковим системам [1; 2; 6; 12];
- раціональність. Такі засади полягають в тому, що вигода, яка одержується від реалізації напрямку податково-забезпечувальної діяльності суб'єкта підприємництва, повинна перевершувати витрати, які необхідно здійснити для реалізації певного господарсько-управлінського рішення. Допустиме співвідношення витрат на створену систему оптимізації оподаткування суб'єкта підприємництва та її обслуговування до суми економії податкових витрат має індивідуальну межу, яка може залежати і від ступеня

- ризик, пов'язаного з даною податковою схемою, і від певних індивідуальних, наприклад, психологічних певного суб'єкта підприємництва, деяких суб'єктивних часових, місцевих та інших чинників тощо. Слід також пам'ятати і про те, що більшість податкових схем (крім певних витрат на їх створення та обслуговування) вимагають і певних витрат на їх ліквідацію. При цьому ліквідаційні витрати можуть значно перевищувати початкові витрати суб'єкта підприємництва. Важливо, що вигоду від податкової оптимізації можна оцінювати не тільки сумами зменшених податків, а й з точки зору зменшення можливих збитків та витрат, які були б неминучі при веденні підприємництва без урахування існуючих особливостей оподаткування. В цьому контексті враховувати треба як прямі грошові виплати суб'єкта підприємництва, так і непрямі — ризики настання певних несприятливих наслідків (наприклад, у разі: пред'явлення податкових претензій, сплати адміністративних стягнень, втрати ділової репутації, зниження котирувань акцій та ін.), а також різні приховані витрати по організації та підтримці працездатності конкретної податкової схеми та їх вартісної оцінці тощо;
- податкова економія. За змістом ці засади означають те, що обравши метод зниження будь-якого податку, суб'єкту підприємництва слід перевірити, чи не призведе його застосування до збільшення інших податкових платежів;
  - коректне документальне оформлення. Недбалість в оформленні або відсутність необхідних

- документів можуть послужити формальним підставою для не зарахування (або перекваліфікації) органами ДФС України всієї операції і, як наслідок, привести до застосування більш обтяжливого для суб'єкта підприємництва порядку оподаткування;
- конфіденційність, що характерна лише для певного кола суб'єктів підприємництва. Характеризуючи ці засади слід підкреслити, що доступ до інформації про фактичне призначення та наслідки проведених трансакцій має бути максимально обмежений. На практиці це означає, що, по-перше, окремі виконавці та структурні одиниці, які беруть участь в загальному ланцюжку сплати податків, не обов'язково повинні уявляти собі стан податково-забезпечувальної діяльності суб'єкта підприємництва в цілому, а лише повинні керуватися тільки певними інструкціями корпоративного характеру. По-друге, посадові особи та власники суб'єкта підприємництва повинні уникати віддавати розпорядження та намагатися належним чином зберігати загальні плани суб'єкта підприємництва з використанням засобів особистої ідентифікації (підписи, печатки, почерк та ін.);
  - індивідуальність. Суть цих засад полягає в тому, що тільки вивчивши всі особливості господарської діяльності конкретного суб'єкта підприємництва, можна рекомендувати та використовувати ті чи інші форми та методи податково-забезпечувальної діяльності. Механічно переносити одну і ту ж схему з діяльності одного суб'єкта підприємництва на інший не варто.

Література

1. Саніахметова Н. О. Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційно-правові аспекти): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07 / Саніахметова Ніна Олексіївна. — О., 1998. — 403 с.
2. Баклан О. В. Адміністративно-правове регулювання в сфері підприємництва України (теоретико-прикладний аспект): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07 / Баклан Олег Володимирович. — К., 2013. — 457 с.
3. Ластовецький А. С. Організаційно-правові засади підприємницької діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Ластовецький Андрій Станіславович. — К.: Київський юридичний ін-т, 2005. — 220 с.
4. Добровольська В. В. Правові засади регулювання підприємницької діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Добровольська Володимира Володимирівна. — Донецьк: Ін-т екон.-прав. досл. НАН України, 2007. — 215 с.
5. Ковальова М. В. Адміністративно-правові режими підприємницької діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Ковальова Марина Вікторівна. — Х., 2007. — 197 с.
6. Позняков С. П. Адміністративно-правовий режим детінізації відносин у сфері погашення податкового боргу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Спартак Петрович Позняков. — Ірпінь: Б.в., 2007. — 21 с.
7. Феценко В. М. Дослідження проблем становлення та розвитку ринкового господарства в працях економістів України другої половини XIX — початку XX ст.: [монографія] / В. М. Феценко. — К.: КНЕУ, 2003. — 187 с.
8. Бодров В. Г. Трансформаційні процеси в перехідній економіці / В. Г. Бодров // Політична економія / за ред. проф. В. О. Рибалкіна, проф. В. Г. Бодрова. — К.: Академвидав, 2004. — 671 с.

9. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: [монографія] / за ред. З.С. Варналія. — К.: НІСД, 2007. — 768 с.
10. Єщенко П.С. Нова парадигма розвитку економіки — настійливе веління нашого часу / П.С. Єщенко, А.Г. Арсеєнко // Економіка і прогнозування. — 2011. — № 2. — С. 28–47.
11. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI: за станом на 19.04.2018 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
12. Клим О.В. Адміністративно-правове регулювання підприємницької діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Клим Олена Вікторівна. — К., 2009. — 205 с.

References

1. Saniahmetova N. O. Regulyuvannya pidpriyemnickoyi diyalnosti v Ukrayini (organizacijno-pravovi aspekti): dis. ... dokt. yurid. nauk: 12.00.07 / Saniahmetova Nina Oleksiyivna. — O., 1998. — 403 s.
2. Baklan O. V. Administrativno-pravove regulyuvannya v sferi pidpriyemnictva Ukrayini (teoretiko-prikladnij aspekt): dis. ... dokt. yurid. nauk: 12.00.07 / Baklan Oleg Volodimirovich. — K., 2013. — 457 s.
3. Lastoveckij A. S. Organizacijno-pravovi zasady pidpriyemnickoyi diyalnosti: dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.07 / Lastoveckij Andriy Stanislavovich. — K.: Kiyivskij yuridichnij in-t, 2005. — 220 s.
4. Dobrovolska V. V. Pravovi zasady regulyuvannya pidpriyemnickoyi diyalnosti v Ukrayini: dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.04 / Dobrovolska Volodimira Volodimirivna. — Doneck: In-t ekon.-prav. dosl. NAN Ukrayini, 2007. — 215 s.
5. Kovalova M. V. Administrativno-pravovi rezhimi pidpriyemnickoyi diyalnosti v Ukrayini: dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.07 / Kovalova Marina Viktorivna. — H., 2007. — 197 s.
6. Poznyakov S. P. Administrativno-pravovij rezhim detinizaciyi vidnosin u sferi pogashennya podatkovogo borгу: avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.07 / Spartak Petrovich Poznyakov. — Irpin: B.v., 2007. — 21 s.
7. Feshenko V. M. Doslidzhennya problem stanovlennya ta rozvitku rinkovogo gospodarstva v pracyah ekonomistiv Ukrayini drugoyi polovini XIX — pochatku XX st.: [monografiya] / V. M. Feshenko. — K.: KNEU, 2003. — 187 s.
8. Bodrov V. G. Transformacijni procesi v perehidnij ekonomici / V. G. Bodrov // Politichna ekonomiya / za red. prof. V. O. Ribalkina, prof. V. G. Bodrova. — K.: Akademvidav, 2004. — 671 s.
9. Derzhavna regionalna politika Ukrayini: osoblivosti ta strategichni prioriteti: [monografiya] / za red. Z. S. Varnaliya. — K.: NISD, 2007. — 768 s.
10. Yeshenko P. S. Nova paradigma rozvitku ekonomiki — nastijlive velinnya nashogo chasu / P. S. Yeshenko, A. G. Arseyenko // Ekonomika i prognozuvannya. — 2011. — № 2. — С. 28–47.
11. Podatkovij kodeks Ukrayini vid 02.12.2010 № 2755-VI: za stanom na 19.04.2018 r. [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
12. Klim O. V. Administrativno-pravove regulyuvannya pidpriyemnickoyi diyalnosti v Ukrayini: dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.07 / Klim Olena Viktorivna. — K., 2009. — 205 s.

Белкін Леонід Михайлович
кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, адвокат
Белкин Леонид Михайлович
кандидат технических наук, старший научный сотрудник, адвокат
Belkin Leonid
Candidate of Technical Sciences, Senior Scientific Associate, Lawyer

DOI: 10.25313/2520-2308-2018-5-4022

**ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕДУРИ SQUISE-OUT:
СУДДІ ПОКИ НЕ У ЗАХВАТІ**

**ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЦЕДУРЫ SQUISE-OUT:
СУДЬИ ПОКА НЕ В ВОСТОРГЕ**

**PROBLEMS OF THE SQUISE-OUT PROCEDURE:
JUDGMENTS ARE NOT IN THE FOREST**

Анотація. Розглянуті підсумки розширеного засідання від 22.06.2018 року судової палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів для обговорення з судьями місцевих і апеляційних господарських судів процедур squeeze-out (сквіз-аут) та sell-out (селл-аут). Процедура запроваджена Законом України від 23.03.2017 року № 1983-VIII «Про внесення змін до змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах», тобто є абсолютно новою для українського права і практики. Критично прокоментовані виступи учасників засідання. Показано, що запровадження процедури сквіз-ауту потребує ретельної перевірки на конституційність та на відповідність цивільно-правовим засадам українського законодавства. Висловлені сумніви щодо балансу інтересів мажоритарного акціонера та міноритарних акціонерів, оскільки перший диктує терміни викупу і, головне, ціни, а шляхи заперечення цього диктату на даний момент не унормовані. Посилання на європейську практику у великій кількості аспектів є недоречним, оскільки, по-перше, висновок про конституційність чи неконституційність в конкретній країні залежить від особливостей конституційного регулювання цього питання, а обґрунтування так званим «публічним інтересом» не може бути прийняте до уваги, оскільки навіть у прецедентній практиці Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ) визначено, що сам предмет сквіз-ауту стосується виключно відносин між приватними особами. Зроблений висновок, що впроваджений сирий закон, де співпали інтереси влади відзвітувати перед ЄС про впровадження чергової директиви, і олігархів – дешево забрати залишки власності, яка ще залишалася у народу. Натомість загальне враження таке: судді, які звикли користуватися Цивільним кодексом України як другою Конституцією, поки що не в захваті від примусового позбавлення акціонерів власності.

Ключові слова: squeeze-out (сквіз-аут), ціна викупу, міноритарні акціонери.

Аннотация. Рассмотрены итоги расширенного заседания от 22.06.2018 года судебной палаты для рассмотрения дел по корпоративным спорам, корпоративных прав и ценных бумаг для обсуждения с судьями местных и апелляционных судов процедур squeeze-out (сквиз-аут) и sell-out (селл-аут). Процедура введена Законом Украины от 23.03.2017 года № 1983-VIII «О внесении изменений в изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно повышения уровня корпоративного управления в акционерных обществах», то есть абсолютно новой для украинского права и практики. Критически прокомментированы выступления участников заседания. Показано, что введение процедуры сквиз-аута требует тщательной проверки на конституционность и на соответствие гражданско-правовым основам украинского законодательства. Высказаны сомнения относительно баланса интересов мажоритарного акционера и мноритарных акционеров, поскольку первый диктует сроки выкупа и, главное, цены, а пути отрицания этого диктата на данный момент не нормированы. Ссылка на европейскую практику в большом количестве аспектов является

неуместной, поскольку, во-первых, вывод о конституционности или неконституционности в конкретной стране зависит от особенностей конституционного регулирования этого вопроса, а обоснование так называемым «общественным интересом» не может быть принято во внимание, поскольку даже в прецедентной практике Европейского Суда по правам человека (ЕСПЧ) определено, что сам предмет сквиз-аута касается исключительно отношений между частными лицами. Сделан вывод, что принят сырой закон, где совпали интересы власти отчитаться перед ЕС о введении очередной директивы, и олигархов – дешево забрать остатки собственности, которая еще оставалась у народа. Вместе с тем общее впечатление такое: судьи, привыкшие пользоваться Гражданским кодексом Украины как второй Конституцией, пока не в восторге от принудительного лишения акционеров собственности.

Ключевые слова: squeeze-out (сквиз-аут), цена выкупа, миноритарные акционеры.

Summary. The results of the extended meeting of June 22, 2018 of the Judicial Chamber for the consideration of cases on corporate disputes, corporate rights and securities to discuss with the judges of local and appeals courts procedures squeeze-out and sell-out are considered. The procedure was introduced by the Law of Ukraine of 23.03.2017 № 1983-VIII «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Enhancement of the Level of Corporate Governance in Joint-Stock Companies», that is absolutely new for Ukrainian law and practice. Critically commented on the speeches of the meeting participants. It is shown that the introduction of the squeeze-out procedure requires a thorough check on the constitutionality and on compliance with the civil law principles of Ukrainian legislation. Doubts are expressed regarding the balance of interests of the majority shareholder and minority shareholders, since the first dictates the terms of redemption and, most importantly, the price, and the ways of denying this dictate are not currently standardized. The reference to European practice in a large number of aspects is inappropriate, since, firstly, the conclusion about constitutionality or unconstitutionality in a particular country depends on the features of constitutional regulation of this issue, and the justification by the so-called «public interest» cannot be taken into account, since even in the case-law of the European Court of Human Rights (ECHR) it is determined that the subject of the squeeze-out concerns exclusively the relations between private persons. It is concluded that a crude law has been adopted, where the interests of the authorities coincided with reporting to the EU on the introduction of another directive, and the oligarchs – it's cheap to take back the remains of property that still remained with the people. At the same time, the general impression is that judges who are accustomed to using the Civil Code of Ukraine as the second Constitution are not yet delighted with the forced deprivation of property shareholders.

Key words: squeeze-out, price of redemption, minority shareholders.

Постановка проблеми. Проблема примусового викупу акцій у міноритарних (дрібних) акціонерів власниками (групою власників, що діють спільно) домінуючого контрольного пакета акцій (95 % +) (сквиз-аут) є абсолютно новою для українського права і практики. Ця процедура запроваджена Законом України від 23.03.2017 року № 1983-VIII (далі — ЗУ № 1983-VIII), а тому ще не отримала системного осмислення. Зокрема, на даний час (початок II півріччя 2018 року) відомо тільки дві судові справи, що знаходяться у провадженні Господарського суду міста Києва, при цьому ще не завершених: справи № 908/137/18 (передана із Господарського суду Запорізької області та № 910/2483/18). Тому є дуже важливими початкові обговорення цієї проблеми, які можуть задати напрямок вирішення спірних питань у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку із новизною проблеми наукових публікацій з цього приводу практично не існує. Питання обговорюється переважно на рівні експертів. Зокрема, коментарі посадових осіб Національної комісії з цінних па-

перів та фондового ринку (далі — НКЦПФР) носили характер від переможного (сквиз-аут проходить в Україні за цивілізованими європейськими правилами) [1] до помірно обережного, з усвідомленням ризиків порушення прав міноритарних акціонерів (НКЦПФР роз'яснила правила перевірки оцінки акцій при сквиз-ауті) [2]. У публікації [3] наводяться конкретні приклади порушення прав міноритарних акціонерів у зв'язку із заниженням ціни викупу. У статтях [4; 5] наводяться ризики порушення прав міноритарних акціонерів при розрахунках за акції через ескроу-рахунки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У статті ставиться на меті аналіз результатів першого публічного обговорення за участі суддів господарських судів проблем сквиз-ауту.

Виклад основного матеріалу. 22.06.2018 року у Касаційному господарському суді Верховного Суду (КГС ВС) відбулося розширене засідання судової палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів для обговорення з суддями місцевих і апеляційних господарських судів процедур squeeze-out та sell-out. В роботі

засідання взяли участь судді КГС ВС, місцевих та апеляційних господарських судів, член НКЦПФР М. Лібанов, а також представники професійного середовища — виключно прихильники сквіз-ауту. Зокрема, крім М. Лібанова, спікерами засідання стали директор з управління Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР) О. Гордієнко, Голова комітету з корпоративного права та фондового ринку Всеукраїнської громадської організації (ВГО) «Асоціація правників України» А. Бабич, член Ради комітету з корпоративного права та фондового ринку цієї ж громадської організації М. Стеценко (склад учасників — відповідно до повідомлення [6]). Отже, почути альтернативну професійну думку не вдалося.

Захід відкрив заступник Голови ВС, голова КГС ВС Б. Львов. Модератор заходу — суддя, секретар судової палати КГС ВС Г. Вронська зазначила, що метою проведення засідання палати у розширеному форматі є надання суддям місцевих та апеляційних господарських судів можливості почути від розробників ЗУ № 1983-VIII про суть та основні ідеї процедур примусового викупу і продажу акцій. Водночас суддя ВС наголосила на важливості забезпечення балансу інтересів мажоритаріїв і міноритаріїв, а також захисті законних прав міноритаріїв у процесі реалізації процедур примусового викупу і продажу акцій.

Член НКЦПФР М. Лібанов дав цілком нейтральну, об'єктивну і професійну характеристику закону, його основних ідей та положень. Він повідомив присутніх, що з моменту набрання чинності ЗУ № 1983-VIII процедура сквіз-ауту відбулася чи відбувається у близько 70 емітентах, при цьому скарги мають місце лише по 7 емітентах, тобто приблизно 10 %. З цього доповідач зробив висновок, що Закон № 1983-VIII «працює» непогано, забезпечуючи баланс інтересів.

При цьому спікер оцінив як «несерйозні» ті скарги, які містять загальні заперечення акціонерів про позбавлення їх акцій. Серед серйозних, які заслуговують на увагу та розслідування НКЦПФР, спікер назвав ті, які містять заперечення проти заниженої ціни викупу. Серед них одна скарга — на неправильне застосування способу визначення ціни. Разом із цим М. Лібанов наголосив на двох сторонах таких скарг — емітент заперечує проти застосування біржових цін, оскільки вважає їх маніпулятивними.

На прохання суддів член Комісії охарактеризував підходи НКЦПФР до встановлення ознак маніпулювання. При цьому М. Лібанов висловив дуже слушну і важливу думку, що усі ознаки маніпулювання, перелічені у ст. 10–1 ЗУ «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» лише описують можливі сценарії маніпулювання, які у кінцевому

підсумку повинні приводити до спотворення ціни цінних паперів.

М. Лібанов визнав, що по деяких емітентах є висновок Фонду державного майна України про заниження ціни викупу акцій [3]. Однак про наслідки таких висновків для доміантного власника та міноритарних акціонерів не вказав. І тема балансу інтересів якось повисла у повітрі, оскільки доміантний власник акції вже забрав, а шляхи відновлення прав міноритарних акціонерів так і не визначені.

М. Лібанов також звернув увагу на проблему акціонерів-депонентів, які не відкрили власні рахунки у цінних паперах. При цьому він уникнув обговорення причин такого явища, а переклав відповідальність за це виключно на акціонерів.

Директор з управління ЄБРР О. Гордієнко, згадавши про твердження деяких спеціалістів про неконституційність ЗУ № 1983-VIII, вказала, що це питання не заслуговує на увагу даної конкретної аудиторії, оскільки належить до компетенції Конституційного Суду України. При цьому шановна спікер «не врахувала», що пореформений Господарський процесуальний кодекс України вирішує це питання по-іншому: відповідно до ч. 6 ст. 11 Кодексу, якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, *суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми конституції України як норми прямої дії*. Отже, дуже скоро саме суддям господарських судів першої інстанції прийдеться приймати рішення щодо застосування чи незастосування статті 41 Конституції України.

У своєму виступі пані О. Гордієнко звернула увагу на дві основні обставини: по-перше, внаслідок приватизації в Україні виникла надмірна кількість акціонерних товариств (порядку 3.000), що ускладнює контроль за ними з боку НКЦПФР, по-друге, у цих товариствах виникла велика кількість дрібних акціонерів, права яких не захищалися (ім не сплачувалися дивіденди, їх голос не мав значення на зборах акціонерів тощо). Звідти, на думку доповідача був тільки один вихід — зменшувати кількість акціонерних товариств та/або вичавлювати з них дрібних акціонерів. При цьому характерно, що Член Комісії М. Лібанов не підтвердив, що внаслідок сквіз-ауту кількість акціонерних товариств зменшилася шляхом перетворення у товариства з обмеженою відповідальністю, хоча і правильно визнав, що після сквіз-ауту таке перетворення стане простіше. З іншого боку, він також визнав, що у деяких випадках товариства з обмеженою відповідальністю воліють перетворитися у приватні акціонерні товариства, оскільки в останніх краще захищені права власників часток (акцій).

Далі виступила представник ВГО «Асоціація правників України» А. Бабич. Саме з її вуст прозвучав найбільш різкий захист ідеї примусового викупу акцій у міноритарних акціонерів. Наголосивши на конституційному положенні про те, що «власність зобов'язує», А. Бабич заявила, що міноритарні акціонери заважають (!) мажоритарному акціонеру належним чином управляти акціонерним товариством, тому міноритарним акціонерам нема чого робити в акціонерних товариствах. Більше того, А. Бабич заявила, що відбираючи у цих акціонерів акції, мажоритарний акціонер у такий спосіб захищає їх права. Тобто, виявляється, захист прав акціонерів полягає не у тому, щоб своєчасно платити дивіденди та піклуватися про підвищення курсу акцій, а у тому, щоб просто вичавити незручних «партнерів».

А. Бабич висловила думку, що коли противники сквіз-ауту наголошують на неконституційності цієї процедури і одночасно звертають увагу на несправедливе визначення ціни, то такі думки суперечать одна одній. Однак жодної суперечності тут немає. ЗУ № 1983-VIII насправді порушує обидва принципи. Просто одні акціонери *хочуть і згодні* продати акції, але по правильній ціні, а інші — *не хочуть і не згодні*. І ті і інші мають право розпорядитися своєю власністю на свій розсуд, і обидві категорії підлягають захисту.

А. Бабич прямо закликала суддів «підтримати правильною судовою практикою правильний закон». Однак цей заклик обурих деяких суддів, які вказали, що автори закону намагаються руками суддів «освятити» сумнівний закон із сумнівними нормами.

Представник ВГО «Асоціація правників України» М. Стеценко зробив огляд практики конституційних судів низки держав та позиції Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ) з приводу примусового викупу акцій (сквіз-ауту), звідки зробив вигляд про підтримання цього механізму міжнародною практикою. М. Стеценко наголосив, що примусовий викуп майна у суспільних інтересах не є незвичним процесом. Однак при цьому поза увагою спікера залишилася та проста проблема, що висновок про конституційність чи неконституційність в конкретній країні залежить від особливостей конституційного регулювання цього питання. Що стосується ЄСПЛ, то, з одного боку, у рішенні ЄСПЛ від 12.10.1982 р. у справі «Bramelid and Malmström v. Sweden», яке згадував спікер, наголошується на тому, що основою справедливого викупу акцій за шведським законодавством є передбачена цим законодавством арбітражна процедура. У розглянутій справі за наявності заперечень міноритарних акціонерів емітент в особі

Ради директорів призначив арбітражну колегію з трьох арбітрів — двох дипломованих бухгалтерів і професора. **В українському законодавстві таких можливостей і близько немає.**

З іншого боку, у цьому рішенні прямо вказано на приватний інтерес домінантного власника: «...в даному випадку не було позбавлення майна в розумінні експропріації, оскільки сквіз-аут здійснювався приватною особою, а не в силу дій держави... **Сам предмет сквіз-ауту стосується виключно відносин між приватними особами...**». Отже, порівнювати примусовий викуп акцій на користь приватного власника та примусовий викуп землі для будівництва автомобільної траси — некоректно.

З іншого боку, М. Стеценко визнав, що проблема справедливої ціни викупу існує, і міноритарний акціонер повинен мати можливість захистити свої інтереси у суді в умовах заниженої ціни викупу. Правда, у цей момент практичних порад виявилось обмаль. Пропозиція оскаржити у судовому порядку оцінку майна викликала заперечення суддів. У Постанові від 13.03.2018 року по справі № 914/881/17, провадження № 12–18гс18, Велика Палата Верховного Суду підтверджена така точка зору. Можливо, слухною була пропозиція спікера щодо надання незгодним акціонером альтернативної оцінки — з наступним обов'язком суду узгодити ці оцінки шляхом призначення експертизи. Однак тут виникають, як мінімум, дві проблеми: по-перше, міноритарні акціонери обмежені фінансовими можливостями для здійснення оцінки, по-друге, міноритарні акціонери обмежені у доступі до інформації. Крім того, досі господарські суди уникали підтримки незгодних міноритарних акціонерів, не згодних із ціною викупу, визнаючи за істину в останній інстанції ціну, затверджену Наглядною Радою акціонерного товариства за пропозицією обраного нею ж оцінювача (див., наприклад, Постанову Вищого господарського суду України від 21.03.2016 року у справі № 921/900/14-г/9). Ця практика потребує перегляду з боку Великої Палати Верховного Суду: за наявності протилежних оцінок суд повинен призначити експертизу та/або направляти Звіти про оцінку на рецензію у ФДМУ.

Можливо, заслуговує на увагу і шлях позасудового захисту — подання скарги до НКЦПФР, яка витребує Звіт про оцінку та направляє його на рецензію у Фонд державного майна України. Правда, питання про те, що робити міноритарним акціонерам у випадку негативної рецензії, залишилося відкритим.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Описаний захід показав, що питань з приводу процедури сквіз-ауту

залишилося більше, ніж відповідей. Зрозуміло, що впроваджений сирий закон, де співпали інтереси влади відзвітувати перед ЄС про впровадження чергової директиви, і олігархів — дешево забрати залишки власності, яка ще залишалася у народу. Натомість загальне враження таке: судді, які звикли користуватися Цивільним кодексом України як другою Конституцією, поки що не в захваті від примусового позбавлення акціонерів власності. Отже, потрібна ретельна перевірка запроваджених норм на конституційність та на відповідність цивільно-правовим засадам українського законодавства.

Література

1. Сквиз-аут проходить в Україні по цивілізованим європейським правилам, — директор департаменту НКЦБФР / LB.ua [Електронний ресурс]. — 27.11.2017 г. — Режим доступу: https://lb.ua/economics/2017/11/27/383081_skvizaut_prohodit_ukraine.html
2. НКЦБФР роз'яснила правила перевірки оцінки акцій при сквиз-ауте / FinancialClub [Електронний ресурс]. — 26.04.2018 г. — Режим доступу: <https://finclub.net/news/nktsbfr-vozlagaet-na-sudy-proverku-otsenki-aktsij-pri-skviz-aute.html>
3. ФГИ «забраковал» сквиз-аут в «Азовстали» и ММК им. Ильича / FinancialClub [Електронний ресурс]. — 18.06.2018 г. — Режим доступу: <https://finclub.net/news/fgi-zabrakoval-skviz-aut-v-azovstali-i-mmk-im-ilicha.html>
4. Iurynets Yu. L. Banking conditions of conservative storage (escrow) as a mechanism for implementation of forced exchange of shares (squise-out) in Ukraine: problematic issues / Yu. L. Iurynets, S. G. Golubitsky, L. M. Belkin // Науковий вісник Полісся. — 2018. — № 2 (14). Ч. 2. — С. 103–107.
5. Руденко В. Игра на понижение Или чем сквиз-аут обернулся для акционеров / В. Руденко // Экономическая правда [Електронний ресурс]. — 15.05.2018 г. — Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2018/05/15/636761/>
6. Верховний Суд / ФБ [Електронний ресурс]. — 22.06.2018 г. — Режим доступу: <https://www.facebook.com/supremecourt.ua/posts/242317856543107>

References

1. Skviz-aut prokhorit v Ukraine po tsivilizovannym evropeyskim pravilam. — direktor departamenta NKTSBFR / LB.ua [Elektronnyy resurs]. — 27.11.2017. — Rezhim dostupa: https://lb.ua/economics/2017/11/27/383081_skvizaut_prohodit_ukraine.html
2. NKTSBFR raz'yasnila pravila proverki otsenki aktsiy pri skviz-aute / FinancialClub [Elektronnyy resurs]. — 26.04.2018. — Rezhim dostupa: <https://finclub.net/news/nktsbfr-vozlagaet-na-sudy-proverku-otsenki-aktsij-pri-skviz-aute.html>
3. FGI «zabrakoval» skviz-aut v «Azovstali» i MMK im. Ilicha / FinancialClub [Elektronnyy resurs]. — 18.06.2018. — Rezhim dostupa: <https://finclub.net/news/fgi-zabrakoval-skviz-aut-v-azovstali-i-mmk-im-ilicha.html>
4. Iurynets Yu. L. Banking conditions of conservative storage (escrow) as a mechanism for implementation of forced exchange of shares (squise-out) in Ukraine: problematic issues / Yu. L. Iurynets, S. G. Golubitsky, L. M. Belkin // Науковий вісник Полісся. — 2018. — № 2 (14). Ч. 2. — С. 103–107.
5. Rudenko V. Igra na ponizheniye Ili chem skviz-aut obernulsya dlya aktsionerov / V. Rudenko // Ekonomicheskaya pravda [Elektronnyy resurs]. — 15.05.2018. — Rezhim dostupa: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2018/05/15/636761/>
6. Verkhovniy Sud / FB [Elektronnyy resurs]. — 22.06.2018. — Rezhim dostupa: <https://www.facebook.com/supremecourt.ua/posts/242317856543107>

Панова Ірина Юріївна

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри публічного та приватного права
Факультету права та міжнародних відносин
Київський університет імені Бориса Грінченка*

Панова Ирина Юрьевна

*кандидат юридических наук,
старший преподаватель кафедры публичного и частного права
Факультета права и международных отношений
Киевский университет имени Бориса Гринченко*

Panova Irene

*Candidate of Law Science,
Senior Lecturer of the Department of Public and Private Law
Faculty of Law and International Relations
Borys Grinchenko Kyiv University*

СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

СТАНОВЛЕНИЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В НЕЗАВИСИМОЙ УКРАИНЕ

LEGAL ADJUSTMENT OF LOCAL GOVERNMENT IN INDEPENDENT UKRAINE

Анотація. В статті автор проводить дослідження вітчизняного законодавства в сфері місцевого самоврядування. З'ясовує, що нашій державі дісталася в спадок від Радянського Союзу система адміністративно-територіального устрою, яка характеризується централізацією, але з першими кроками незалежності в Україні розпочинає формуватися нова система адміністративно-територіального устрою, яка спрямована на децентралізацію.

В статті надається аналіз нормативних актів, розпочинаючи з 1990 року, які були першими базовими для формування системи місцевого самоврядування в Україні. Також визначаються їхні недоліки. Автор статті звертає увагу на те, що до прийняття 1996 року Конституції України, функції місцевої виконавчої влади та функції місцевого самоврядування не було розмежовано. Акцентується увага на тому, що лише з прийняттям Конституції України їх було розділено.

З'ясовано, що на виконання положень Основного закону в Україні було прийнято ряд нормативних актів, ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування, а з початком 2000-х років розпочинається активний процес реформування вже сформованої системи місцевого самоврядування.

Автором виділено те, що з квітня 2014 року в Україні активно відбувається процес реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в країні. Зокрема, було відмічено, що для реалізації цієї реформи вже сформувати нове законодавство, яке дозволить спрямувати розвиток місцевого самоврядування в русло децентралізації.

Також в статті окремо виділено етапи становлення правового регулювання місцевого самоврядування в незалежній Україні.

Ключові слова: міське самоврядування, регіональне самоврядування, система місцевої влади, місцеві державні адміністрації, Представник Президента України, Конституція України.

Аннотация. В статье автор проводит исследование отечественного законодательства в сфере местного самоуправления. Выясняет, что нашему государству досталась в наследство от Советского Союза система административно-территориального устройства, которая характеризуется централизацией, но с первыми шагами независимости в Украине

начинает формироваться новая система административно-территориального устройства, которая направлена на децентрализацию.

В статье дается анализ нормативных актов, начиная с 1990 года, которые были первыми базовыми для формирования системы местного самоуправления в Украине. Также определяются их недостатки. Автор статьи обращает внимание на то, что до принятия 1996 года Конституции Украины, функции местной исполнительной власти и функции местного самоуправления не было разграничено. Акцентируется внимание на том, что только с принятием Конституции Украины их было разделено.

Установлено, что для исполнения положений Основного закона в Украине был принят ряд нормативных актов, ратифицирована Европейская хартия местного самоуправления, а с началом 2000-х годов начинается активный процесс реформирования уже сложившейся системы местного самоуправления.

Автором выделено то, что с апреля 2014 года в Украине активно происходит процесс реформирования местного самоуправления и территориальной организации власти в стране. В частности, было отмечено, что для реализации этой реформы уже сформировано новое законодательство, которое позволит направить развитие местного самоуправления в русло децентрализации.

Также в статье отдельно выделены этапы становления правового регулирования местного самоуправления в независимой Украине.

Ключевые слова: местное самоуправление, региональное самоуправление, система местной власти, местные государственные администрации, Представитель Президента Украины, Конституция Украины.

Summary. In the article the author conducts research of home legislation in the field of local self-government. It turns out that our state inherited from the Soviet Union an administrative-territorial system characterized by centralization, but with the first steps of independence in Ukraine, a new system of administrative-territorial organization, which is aimed at decentralization, is beginning to form in Ukraine.

The article provides an analysis of normative acts, starting in 1990, which were the first basic for the formation of a system of local self-government in Ukraine. Their deficiencies are also determined. The author of the article draws attention to the fact that before the adoption of the 1996 year Constitution of Ukraine, the functions of local executive power and functions of local self-government was not delimited. It is emphasized that only with the adoption of the Constitution of Ukraine they were divided.

It was clarified that in compliance with the provisions of the Basic Law in Ukraine a number of normative acts were adopted, the European Charter of Local Self-Government was ratified, and with the beginning of the 2000 an active process of reforming the already formed system of local self-government began.

The author emphasizes that since April 2014, the process of reforming local self-government and territorial organization of power in the country are actively taking place in Ukraine. In particular, it was noted that for the implementation of this reform already to form new legislation, which would allow the development of local self-government in the direction of decentralization.

Also in the article the stages of formation of the legal regulation of local self-government in independent Ukraine are singled out.

Key words: local self-government, regional self-government, system of local authorities, local state administrations, Representative of the President of Ukraine, Constitution of Ukraine.

Постановка проблеми. Довгий час Україна перебувала під впливом радянської влади, де розвиток місцевого самоврядування був неможливим. Лише ставши незалежною, наша держава взяла курс на формування демократичних та правових цінностей. Важливим на цьому шляху є формування нормативних актів, які спрямовують подальше формування місцевого самоврядування. Тому дослідження процесу становлення правового регулювання місцевого самоврядування в незалежній Україні є цінним, оскільки дасть змогу виявити помилки, недоліки попередніх років, при усуненні яких система місцевого самоврядування в Україні буде належно функціонувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Великий внесок у дослідження місцевого самоврядування в Україні зробили вчені Кравченко В. В. [1], Пітцик М. В. [1], Овчаренко В. А. [2], Любченко П. М. [3] та інші. Кожен з них тією чи іншою мірою звертав увагу в своїх дослідженнях на місцеве самоврядування в умовах децентралізації влади в Україні [4], історичні витоки, становлення та перспективи місцевого самоврядування [2], досліджували в цілому питання, які пов'язанні із місцевим самоврядуванням [1,3]. Однак науковці недостатньо досліджують питання становлення правового регулювання місцевого самоврядування в незалежній Україні. Тому воно потребує подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Цілями статті є аналіз та дослідження вітчизняного законодавства, яке має відношення до місцевого самоврядування в незалежній Україні для встановлення процесу його генезису.

Реалізація цілей роботи зумовила постановку й розв'язання таких завдань дослідження: проаналізувати, дослідити нормативні акти, пов'язані із місцевим самоврядуванням; виділити етапи становлення правового регулювання місцевого самоврядування в незалежній Україні.

Виклад основного матеріалу. Від колишнього СРСР Україна отримала в спадок систему адміністративно-територіального устрою, яка характеризується високим ступенем централізації влади по вертикалі. З набуттям незалежності, наша держава визначила тенденцію виходу з політико-правового поля СРСР. Становлення місцевого самоврядування виявилось однією із найскладніших проблем формування новітньої української державності, оскільки потребувало (і потребує) вирішення цілого комплексу політичних, економічних, моральних, психологічних питань.

Хронологічно початок становлення існуючої в Україні системи територіальної організації влади можна пов'язати з 16 липня 1990 року — днем прийняття Декларації про державний суверенітет України. В цьому документі, як визначають Кравченко В. В., Пітцик М. В., вперше за сімдесят років існування комуністичного режиму було проголошено відмову від «радянської» системи організації влади, декларувався намір запровадити демократичні засади та принципи організації влади [1, с. 96].

Початок реальному відродженню, першим кроком на шляху формування місцевого самоврядування в сучасних умовах поклав, ухвалений Верховною Радою УРСР Закон «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» від 7 грудня 1990 року (втратив чинність), який власне започаткував процес становлення місцевого самоврядування в Україні [4, с. 60].

Закон запропонував поняття, систему місцевого самоврядування. Також визначив порядок формування, функції, компетенцію сільських, селищних і міських рад народних депутатів та їх органів, організацію роботи виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради народних депутатів [5] тощо.

Вищезазначений закон дозволив перейти від централізованої системи організації влади, що була притаманна радянській моделі, до демократичної децентралізованої системи. Все ж, його слід вважати перехідним актом у розвитку системи органів місцевого самоврядування, оскільки він не призвів до

передачі значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування.

5 березня 1992 року був прийнятий ЗУ «Про Представника Президента України» (втратив чинність), згідно з яким Представник Президента України є — главою місцевої державної адміністрації та контролює діяльність органів місцевого і регіонального самоврядування з питань додержання законодавства. Голови виконавчих комітетів сільських, селищних, міських рад несуть відповідальність перед відповідним Представником Президента України [2, с. 634]. Тобто, місцеві ради за цим законом були відповідальні перед місцевими державними адміністраціями. Також цей закон не визначав поняття та систему місцевого і регіонального самоврядування.

Слідуючим кроком становлення місцевого самоврядування в Україні, стало прийняття ЗУ «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» від 26 березня 1992 року, як нова редакція Закону Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування». В ньому, зокрема, було уточнено поняття місцевого самоврядування [2, с. 635–636]. Також місцеве та регіональне самоврядування закріплюються як основа демократичного устрою влади в Україні. По суті, це фактично означало повну відмову від радянської моделі територіальної організації влади, хоча на конституційному рівні вона ще продовжувала існувати (на той час в Україні діяла Конституція УРСР 1978 року) [1, с. 97].

3 лютого 1994 року був прийнятий ЗУ «Про формування місцевих органів влади і самоврядування», який скасував місцеві державні адміністрації як органи місцевої державної влади, поклав функції органів державної влади на відповідні ради [2, с. 635–636].

А вже 28 червня 1994 року ВРУ приймає ЗУ «Про внесення змін і доповнень до ЗУ «Про формування місцевих органів влади і самоврядування». Закон уже не передбачав виконання місцевими Радами одночасно функцій органів державної влади, а залишив за ними лише, власне функції місцевого самоврядування.

Натомість Указом Президента України від 6 серпня 1994 року «Про забезпечення керівництва структурами державної виконавчої влади на місцях» було визначено, що делегованими повноваженнями державної виконавчої влади є повноваження, передані від обласних, Київської та Севастопольської міських, районних, районних у містах Києві та Севастополі місцевих державних адміністрацій головам обласних, Київської та Севастопольської міських, районних, районних у містах Києві та Севастополі

Рад та очолюваним ними виконавчим комітетам [2, с. 637–638].

В 1995 році помітною рисою суспільного життя нашої держави було політичне протистояння Президента України та Верховної Ради, яке стосувалося і подальшого розвитку місцевого самоврядування в Україні. Президент України та Голова Верховної Ради 8 червня 1995 р., відмовившись від протистояння, підписали Конституційний договір «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України».

За Договором функції місцевої виконавчої влади і місцевого самоврядування ніби розмежовувалися, оскільки органами державної виконавчої влади в областях, містах Києві та Севастополі (як містах загальнодержавного значення) і районах (крім районів у містах, за винятком Києва і Севастополя) ставали відповідно обласні, Київська та Севастопольська міські, районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації, які мали очолювати голови цих адміністрацій, а представницькими органами в областях, містах Києві та Севастополі, районах (крім районів у містах, за винятком міст Києва та Севастополя) ставали обласні, Київська та Севастопольська міські, районні, районні в містах Києві та Севастополі Ради.

У той же час за частиною 2 ст. 46 Договору передбачалося, що головами обласних, Київської та Севастопольської міських і районних державних адміністрацій Президент України призначає осіб, обраних головами відповідно обласних, Київської та Севастопольської міських і районних Рад [2, с. 639]. Тобто, функції виконавчої влади та функції місцевого самоврядування до цього часу, так і не було розмежовано.

28 червня 1996 року в історії сучасної незалежної України відбулася важлива подія — на п'ятій сесії ВРУ було прийнято Конституцію України, яка суттєво вплинула на подальший розвиток інституту місцевого самоврядування. Її нормами було визначено, що:

- в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування (ст. 7).
- носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 5).

Також місцевому самоврядуванню в Основному законі України присвячено окремий розділ — Розділ 11, в якому конституційно закріплено поняття місцевого самоврядування, його основні принципи, систему [6].

З прийняттям Конституції України місцеве самоврядування стало однією із важливих засад конституційного ладу в Україні. Конституцією остаточно було розмежовано функції місцевої виконавчої влади і місцевого самоврядування.

В подальшому для реалізації конституційних положень в нашій державі, які стосуються місцевого самоврядування, було прийнято цілий ряд нормативних актів.

По-перше, на основі Основного закону 21 травня 1997 року було прийнято базовий ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», який мав на меті визначити систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування [2, с. 650–677].

По-друге, у 1997 році Україна підписала й ратифікувала Європейську хартію місцевого самоврядування. Її значення для розвитку місцевого самоврядування в Україні полягає в такому: а) у Хартії узагальнено європейський досвід, який може бути плідно використаний в Україні; б) у Хартії підкреслюється роль місцевого самоврядування в управлінні державою і суспільством, у забезпеченні стабільності в суспільстві, в залученні громадян до вирішення місцевих проблем. Зокрема, вона містить правові норми, що гарантують правову, адміністративну і фінансову автономність територіальних громад та їх органів [3, с. 46].

По-третє, було прийнято закони, якими врегульовано процес формування складу органів місцевого самоврядування: 1) ЗУ «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 14 січня 1998 року (втратив чинність); 2) ЗУ «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 06 квітня 2004 року (втратив чинність); 3) ЗУ «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10 липня 2010 року (втратив чинність).

По-четверте, закони, якими визначено статус депутатів місцевих рад та їх посадових осіб: 1) ЗУ «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 року (чинний); 2) ЗУ «Про службу в органах місцевого самоврядування» ВРУ від 7 червня 2001 року (чинний).

По-п'яте, це закони, якими врегульовано засади організації взаємовідносин органів місцевого самоврядування між собою, органами державної влади та громадськими організаціями: 1) ЗУ «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року (чинний); 2) ЗУ «Про місцеві державні адміністрації» ВРУ від

9 вересня 1999 року (чинний). Важливо відмітити, що відповідно до цього закону місцеві державні адміністрації не мають права втручатися у здійснення органами місцевого самоврядування власних повноважень; 3) ЗУ «Про органи самоорганізації населення» від 11 липня 2001 року (чинний); ЗУ «Про асоціації органів місцевого самоврядування» від 16 квітня 2009 року (чинний).

По-шосте, закони, які врегульовують специфічні питання здійснення самоврядування в регіонах України зі спеціальним статусом: 1) ЗУ «Про столицю України — місто-герой Київ» від 15 січня 1999 року (чинний); 2) Конституція АРК (21.10.1998 року), яка затверджена Законом України від 23 грудня 1998 року; 3) ЗУ «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 року (чинний) [2, с. 650–677].

Спеціальний статус міста Севастополя, мав визначити ЗУ «Про місто-герой Севастополь» від 23 лютого 2006 року. Закон так і не набрав чинності.

Прийняття вищезазначених нормативних актів дозволило сформувати певну законодавчу основу для подальшого розвитку, удосконалення місцевого самоврядування в Україні.

З часом стає зрозумілим, що систему місцевого самоврядування, яка сформувалася за роки незалежності, потрібно реформувати. Так, 8 грудня 2004 року був прийнятий ЗУ «Про внесення змін до Конституції України», він мав вирішити наявні проблеми територіальної громади і створити оптимальну для України модель місцевого самоврядування. Однак реалізації його так і не відбулося. Пізніше в 30 вересня 2010 року вищезазначений закон взагалі було визнано неконституційним.

Однак спроби змінити систему місцевої влади в Україні були й надалі. 2005 року було задекларовано адміністративно-територіальну реформу, яку також не було реалізовано.

2013 року було запропоновано Концепцію реформи місцевого самоврядування та територіальної організації місцевої влади в Україні. Однак розвиток місцевого самоврядування в країні значною мірою залежав від зовнішньополітичного курсу нашої держави, а тому коли в листопаді 2013 року рішенням українського Уряду було припинено процес підписання Угоди про асоціацію з ЄС — це призвело до масових акцій протесту і зміни влади в країні.

1 квітня 2014 року Урядом було схвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Документ, визначив план заходів щодо проведення децентралізації влади в Україні.

Для реалізації положень Концепції, необхідно було в першу чергу внести відповідні зміни до Кон-

ституції України, а також сформувати нове законодавство.

На виконання Концепції вже сформовані і діють такі нормативні акти: 1) ЗУ «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014; 2) 28 грудня 2014 року ВРУ ухвалила зміни до Податкового та Бюджетного кодексів України, якими здійснено перший етап бюджетної децентралізації; 3) ЗУ «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року; 4) ЗУ «Про засади державної регіональної політики» від 05 лютого 2015 року; 5) ЗУ «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року; 6) 31 серпня 2015 року в першому читанні ВРУ схвалила зміни до Конституції щодо децентралізації влади.

Внесення змін до Конституції України потрібні для запровадження повноцінного самоврядування на регіональному рівні. На сьогодні політичні обставини в нашій державі не дозволяють Верховній Раді України внести такі зміни.

Щодо подальшого розвитку законодавчої бази з питань місцевого самоврядування, то очікується прийняття таких важливих законів: «Про засади адміністративно-територіального устрою України», «Про міські агломерації».

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підсумовуючи вищезазначене, на нашу думку, можна виділити три етапи становлення правового регулювання місцевого самоврядування в незалежній Україні:

- 1) 1990–1996 рр. — початковий етап правового становлення місцевого самоврядування в Україні. Характеризується прийняттям нормативних актів, які в основному визначали, що органи місцевого самоврядування були відповідальні перед місцевими державними адміністраціями. Закінчується цей етап прийняттям Конституції України в 1996 році, яка розмежувала повноваження органів місцевого самоврядування та органів місцевої виконавчої влади.
- 2) 1997–2010 рр. — другий етап правового становлення місцевого самоврядування, якому притаманний активний процес прийняття нормативних актів, які реалізували положення Конституції України. В цей період розпочинаються перші спроби реформування системи місцевого самоврядування.
- 3) 2011–2018 рр. — третій етап (сучасний) правового становлення місцевого самоврядування протягом якого запроваджуються ряд реформ, які не завжди реалізовувались. На даний час відбувається реалізація Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, яка запроваджена Урядом України 1 квітня 2014 року. На її виконання прийнято низку нормативних актів.

Отже, формування місцевого самоврядування за роки незалежності України пройшло складний шлях, пов'язаний із постійною зміною законодавства, політичної ситуації. Прийняття Конституції України, стало важливим поштовхом для його розвитку. Основний закон остаточно розмежував функції місцевої виконавчої влади і місцевого са-

моврядування, які довгий час поєднувались. Наразі пройшло більше двадцяти років з моменту прийняття Конституції і її положення, які стосуються місцевого самоврядування, потребують серйозних змін, які, на нашу думку, стануть можливими в найближчий час.

Література

1. Кравченко В. В., Пітцик М. В. Муніципальне право України. Навчальний посібник. — К.: Атіка, 2003. — 672 с.
2. Овчаренко В. А. Місцеве самоврядування в Україні: історичні витоки, становлення та перспективи: монографія / В. А. Овчаренко. — К.: Логос, 2014. — 911 с.
3. Любченко П. М. Муніципальне право України: навч. посіб. / П. М. Любченко. — Харків: Видавництво «ФІНН», 2012. — 496 с.
4. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації влади в Україні: Колективна монографія / Кол. авт.; за заг. ред. Р. М. Плюща. — К.: Рідна мова, 2016. — 744 с.
5. Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування: закон від 7 грудня 1990 / Верховна Рада УРСР. — Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). — 1991. — № 24. — Ст. 170.
6. Конституція України: станом на 30 вересня 2016 / Верховна Рада України. — Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1996. — № 30. — Ст. 141.

References

1. Kravchenko V. V., Pityck M. V. Municipalne pravo Ukrainy. Navchalnyj posibnyk. — K.: Atika, 2003. — 672 s.
2. Ovcharenko V. A. Misceve samovrjaduvannja v Ukraini: istorychni vytoky, stanovlennja ta perspektyvy: monoghrafija / V. A. Ovcharenko. — K.: Loghos, 2014. — 911 s.
3. Ljubchenko P. M. Municipalne pravo Ukrainy: navch. posib. / P. M. Ljubchenko. — Kharkiv: Vydavnyctvo «FINN», 2012. — 496 s.
4. Misceve samovrjaduvannja v umovakh decentralizaciji vlady v Ukraini: Kolektyvna monoghrafija / Kol. avt.; za zagh. red. R. M. Pljushha. — K.: Ridna mova, 2016. — 744 s.
5. Pro miscevi Rady narodnykh deputativ Ukrajinsjkoji RSR ta misceve samovrjaduvannja: zakon vid 7 ghrudnja 1990 / Verkhovna Rada URSR. — Ofic. vyd. // Vidomosti Verkhovnoji Rady URSR (VVR). — 1991. — # 24. — St. 170.
6. Konstytucija Ukrainy: stanom na 30 veresnja 2016 / Verkhovna Rada Ukrainy. — Ofic. vyd. // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy (VVR). — 1996. — # 30. — St. 141.

Потапенко Сергій Анатолійович
*спеціаліст юридичного відділу
Білоцерківської районної ради;
аспірант юридичного факультету
Академії праці, соціальних відносин і туризму*

Потапенко Сергей Анатолиевич
*специалист юридического отдела
Белоцерковского районного совета;
аспирант юридического факультета
Академии труда, социальных отношений и туризма*

Potapenko Sergei
*Specialist of Legal Department of
Bila Cherkov District Rada;
Aspirant of Faculty of Law of the
Academy of Labour, Social Relations and Tourism*

DOI: 10.25313/2520-2308-2018-5-4030

**ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ ПЕРЕДАЧІ В ОРЕНДУ НЕРОЗПОДІЛЕНИХ
ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ПІД ГОСПОДАРСЬКИМИ ШЛЯХАМИ
(ПАЙОВИМИ ДОРОГАМИ)**

**ПРАВОВЫЕ КОЛЛИЗИИ ПЕРЕДАЧИ В АРЕНДУ НЕРАСПРЕДЕЛЕННЫХ
ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ ПОД ХОЗЯЙСТВЕННЫМИ ПУТЯМИ
(ПАЕВЫМИ ДОРОГАМИ)**

**LEGAL CONFLICTS RETAINED LEASE LAND FOR ECONOMIC WAYS
(MUTUAL ROADS)**

Анотація. В роботі розглянуто сутність та особливості нерозподілених (невитребуваних) земельних ділянок під господарськими шляхами, на основі огляду юридичної літератури та земельного законодавства досліджено їх правовий статус та порядок формування. Проаналізовано органи, які мають повноваження передавати такі земельні ділянки в оренду, досліджено особливості передачі їх в оренду сільськими, селищними, міськими радами. Висвітлюються колізії правового визначення документації із землеустрою на підставі якої нерозподілені (невитребувані) земельні ділянки під господарськими шляхами мають передаватися в оренду. Акцентується увага на необхідності цілеспрямованої державної політики щодо урегулювання цієї проблеми. Обґрунтовується необхідність вдосконалення земельного законодавства та автором формулюються відповідні пропозиції.

Ключові слова: нерозподілена (невитребувана) земельна ділянка, господарські шляхи, оренда земельної ділянки.

Аннотация. В работе рассмотрена сущность и особенности нераспределенных (невитребованных) земельных участков под хозяйственными путями, на основе обзора юридической литературы и земельного законодательства исследовано их правовой статус и порядок формирования. Проанализированы органы, которые имеют полномочия передавать такие земельные участки в аренду, исследованы особенности передачи их в аренду сельскими, поселковыми, городскими советами. Освещаются коллизии правового определения документации из землеустройства на основании которой не распределены (невитребованные) земельные участки под хозяйственными путями должны передаваться в аренду. Акцентируется внимание на необходимости целенаправленной государственной политики относительно урегулирования этой проблемы. Обосновывается необходимость совершенствования земельного законодательства и автором формулируются соответствующие предложения.

Ключевые слова: нераспределенный (невытребованный) земельный участок, хозяйственные пути, аренда земельного участка.

Summary. Essence and features of undistributed (unsummoned) lot lands is in-process considered under economic ways, on the basis of review of legal literature and landed legislation investigational them legal status and forming order. Organs which must plenary powers pass such lot lands in a lease are analysed, the features of transmission of them are investigational in a lease village, settlement, city soviets. The collisions of legal determination of document light up from organization of the use of land on the basis of which lot lands are undistributed (unsummoned) under economic ways must be passed in a lease. Attention is accented on the necessity of purposeful public policy in relation to regulate of this problem. The necessity of perfection of the landed legislation is grounded and a thor is formulated the proper suggestions.

Key words: undistributed lot land, economic ways, lease of lot land.

Постановка проблеми. З 18 грудня 1990 року згідно Постанови Верховної Ради УРСР в Україні [14] було розпочато земельну реформу. Основним завданням її проведення було визначено роздержавлення та передача земель у власність громадян та суб'єктів господарювання. Законом України «Про власність на землю» [3] та Земельним кодексом України від 18 грудня 1990 року (далі — ЗК України 1990 р.) [2, ст. 3], було визначено, що власність в Україні має такі форми: державну, колективну та приватну, які є рівноправними. На виконання цих актів активно почався процес приватизації земельних ділянок та передача їх у користування фізичним та юридичним особам. З прийняттям Конституції України відбулась чергова трансформація форм власності на державну, комунальну та приватну [1, ст. 41]. Указом Президента від 8 серпня 1995 року було розпочато процедуру паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям [16]. Згодом було розпайовано понад 27,5 млн га сільськогосподарських угідь, переданих свого часу до колективної власності. Однак до процесу паювання не були залучені несільськогосподарські угіддя, передані у колективну власність. Якщо землі під господарськими будівлями і дворами здебільшого орендують сільськогосподарські виробники, то землі під господарськими шляхами й прогонами, а також інші землі загального користування використовуються без правовстановлюючих документів та без плати за їх користування. Новий Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року (далі — ЗК України 2001 р.) вже не згадує про право колективної власності і не встановлює чіткого правового механізму його реалізації суб'єктами господарювання за якими формально юридично це право посвідчено відповідними державними актами. Законом України про внесення змін до деяких законодавчих актів, що регулюють земельні відносини від 10 липня

2018 року № 6049-д зроблено першу спробу врегулювати це питання, але він набирає чинності лише з 1 січня 2019 року. Тому, нині питання щодо вирішення юридичної долі земельних ділянок під господарськими шляхами (польовими дорогами), а також порядок передачі їх в оренду є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення правового статусу нерозподілених земельних ділянок були предметом дослідження таких українських науковців як, В. М. Кривов, Ю. М. Альбошій [21], О. В. Меркулова, А. М. Мірошніченко [25], І. О. Костяшкін [26] та ін. Серед науковців, які особливу увагу звернули на дослідження правового статусу господарських шляхів слід виділити Т. О. Євсюкова [23] та В. М. Литвинець [22].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета запропонованого дослідження проаналізувати правовий статус земельних ділянок під господарськими шляхами, розглянути порядок передачі їх в оренду сільськими, селищними, міськими радами та сформулювати пропозиції щодо можливого вдосконалення земельного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Указами Президента України: від 10 листопада 1994 року «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи» [15], від 8 серпня 1995 року «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» [16], від 3 грудня 1999 року «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» [17] та іншими нормативно-правовими актами проводилось розпаювання сільськогосподарських угідь земель сільськогосподарських підприємств, акціонерних товариств, кооперативів та садівницьких товариств.

Передача в натурі земельної частки (паю) громадянину здійснювалась після складання «Схеми поділу земель колективної власності на земельні частки (паї)» [19, п. 1.3.]. Складання цієї схеми проводились відповідно до методичних рекоменда-

цій щодо порядку передачі земельної частки (паю) в натурі із земель колективної власності членам колективних сільськогосподарських підприємств і організацій [19]. Відповідно до цих Рекомендацій на Схемі виділяються земельні масиви, що можуть бути поділені на земельні частки (паї) без обмежень в часі та визначаються площі, які необхідні для створення системи полезахисних смуг і захисних лісових насаджень, будівництва протиерозійних гідротехнічних споруд, мережі польових доріг та площі деградованих і забруднених земель, що підлягають консервації.

Проектування розміщення земельних часток (паїв) проводилось з урахуванням крутизни, напрямків схилів та стану ґрунтового покриву, з зручною і раціональною мережею під'їзних шляхів шириною до 5 м з виходом на існуючу шляхову мережу.

Отже, мережа польових доріг проектувалася, перш за все, з метою отримання проїзду, тобто вільного доступу власника до своєї земельної ділянки (паю), і в процесі розпаювання земель під неї резервувалася відповідна площа [23].

З метою впорядкування використання нерозподілених земельних ділянок 1 лютого 2000 року Державний комітет земельних ресурсів України своїм наказом затвердив Рекомендації щодо перерозподілу земель загального користування колективних сільськогосподарських підприємств в процесі їх реформування [20]. Згідно цих Рекомендацій при затвердженні проектів реформування колективних сільськогосподарських підприємств або схеми поділу земель колективної власності на земельні частки (паї), сільські, селищні, міські ради, за згодою усіх співвласників колективної власності, приймають рішення про передачу у власність чи у користування новоствореним господарським структурам, відповідної частини земель загального користування [20, п. 2.1.], до складу яких входять також внутрігосподарські шляхи [20, п. 1.3.].

Слід звернути увагу, що терміни «мережа польових доріг», «внутрігосподарські шляхи», які використовуються у рекомендаціях, є тотожними терміну «господарські шляхи», як різновиду земель загального користування колективних сільськогосподарських підприємств і організацій, у контексті ЗК України 1990 р. [2, ч. 12 ст. 5] та різновиду несільськогосподарських угідь земель сільськогосподарського призначення, визначеному ЗК України 2001 р. [6, ч. 2 ст. 22]. Тому в подальшому ми будемо використовувати ці терміни як синоніми.

Законодавство про паювання земель колишніх сільськогосподарських підприємств і організацій не містило положень про подальшу долю несільсько-

господарських угідь та, зокрема, земельних ділянок під господарськими шляхами, в наслідок чого утворилась прогалина, яка почала заповнюватись практикою різного застосування загальних положень земельного законодавства. Тому нині актуальним є питання до якої форми власності належать несільськогосподарські угіддя, які не підлягали паюванню, та хто є їх розпорядником?

На переконання науковців хоча ні Конституція України, ні ЗК України 2001р. не згадують про існування колективної власності на землю, проте вони не передбачають і припинення або переходу права власності до інших суб'єктів [25, с. 71]. Більш того, п. 7 Перехідних положень ЗК України 2001 р. визначено, що громадяни та юридичні особи, що одержали у власність, у тимчасове користування, в тому числі на умовах оренди, земельні ділянки у розмірах, що були передбачені раніше діючим законодавством, зберігають ці права на земельні ділянки. Ще одним аргументом на підтвердження існування права колективної власності на землю є положення чинного Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство», які передбачає, що земля може належати підприємству на праві колективної власності [4, ч. 1 ст. 10].

ЗК України 1990 р. визначав, що суб'єктами права колективної власності на землю є колективні сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарські кооперативи, садівницькі товариства, у тому числі створені на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств [2, ч. 2 ст. 5].

Все вищевикладене, дає нам підстави стверджувати, що Конституція України та ЗК України 2001 р. не встановлюють правові підстави для набуття земельних ділянок у колективну власність, але водночас вони і не передбачають скасування права колективної власності на земельні ділянки юридичних осіб, які їх одержали відповідно до раніше діючого законодавства. Звідси випливає висновок, що право колективної власності на землю є чинним, однак його реалізація без переходу права власності на землю від колективу громадян до приватного підприємця — єдиного власника, не визначена земельним законодавством. Закон України № 6049-д вносить зміни в регулюванні цього питання та прямо визнає право членів колективних сільськогосподарських підприємств та організацій, яким були виділені земельні ділянки в розмірі земельної частки (паю), за згодою більшості осіб приймати рішення про розподіл інших земель, що залишилися у колективній власності колективного підприємства до 1 січня 2025 року, інакше ці особи будуть вважатися такими, що відмовилися від права колективної власності на

землю, а зазначені землі передаються у комунальну власність в порядку визнання майна безхазяйним [9, пп. 11, п. 6].

Наступним кроком визначення організаційних та правових засад паювання земель стало прийняття Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» [8]. Статтею 13 цього Закону визначено, що нерозподілені (невитребувані) земельні ділянки за рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради чи районної державної адміністрації можуть передаватися в оренду для використання за цільовим призначенням на строк до моменту одержання їх власниками державних актів на право власності на земельну ділянку. Незабаром на виконання цього Закону постановою Кабінету Міністрів України від 4 лютого 2004 року був затверджений Порядок організації робіт та методика розподілу земельних ділянок між власниками земельних часток (паїв). Згідно цього Порядку, нерозподілені (невитребувані) земельні ділянки передаються у розпорядження сільських, селищних, міських рад чи райдержадміністрацій з метою надання їх в оренду [18, п. 12].

Звернемо увагу на те, що правова норма, передбачена ст. 13 вказаного Закону є спеціальною, оскільки встановлює для сільської, селищної, міської ради та районної державної адміністрації повноваження передавати в оренду земельні ділянки, які не перебувають у державній чи комунальній власності. Умовою дії цієї норми є наявність нерозподіленої (невитребуваної) земельної ділянки та факт звернення суб'єкта господарювання з заявою про передачу її в оренду. Раніше законодавство не містило нормативного визначення термінів «нерозподілена земельна ділянка» і «невитребувана земельна ділянка», а на практиці вони ототожнювались.

З прийняттям Закону України № 6049-д, була змінена сама назва ст. 13 на «використання нерозподілених та невитребуваних земельних ділянок та земельних часток паїв» [9, пп. 9 п. 6], та надано нормативне визначення термінів «нерозподілена земельна ділянка» та «невитребувана земельна частка (пай)», які на нашу думку є недосить вдалими оскільки, по-перше, вони суперечать суті понять «земельна ділянка» та «земельна частка (пай)» (в умовних кадастрових гектарах), а по-друге, відповідно до приписів законодавства в оренду може передаватися лише сформована земельна ділянка, а не земельна частка пай, інакше право оренди не може бути зареєстроване.

За словником української мови слово «розподіляти» означає ділити щось між ким —, чим — небудь,

даючи кожному окрему частку [28], а слово «витребувати» означає одержати що-небудь на вимогу [27].

Як відомо, паюванню підлягали сільськогосподарські угіддя, передані у колективну власність сільськогосподарських підприємств та організацій. Паювання, як процес, передбачало визначення розміру земельної частки (паю) в умовних кадастрових гектарах у колективній власності на землю кожного члена сільськогосподарського підприємства чи організації, без виділення земельних ділянок в натурі (на місцевості). Завершальним етапом паювання була видача громадянам сертифікату на право на земельну частку (пай). Звідси випливає, що паювання земель передбачало процедуру розподілу земельних ділянок.

Ведучи мову про розподілені земельні ділянки на нашу думку можна стверджувати, що, по-перше, ті земельні ділянки, які були розпайовані після розроблення та затвердження проекту землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв) набувають статусу розподілених; по-друге, розподілені земельні ділянки, на які члени сільськогосподарських підприємств і організацій не отримали сертифікати на право на земельну частку (пай) є невитребуваними; по-третє, несільськогосподарські угіддя, передані у колективну власність сільськогосподарських підприємств і організацій, які паюванню (розподілу) не підлягали, є нерозподіленими.

Однак, хоча на практиці, у сфері правозастосування, під нерозподіленими та невитребуваними земельними ділянками вважаються лише ті земельні ділянки, які були розпайовані після розроблення та затвердження проекту землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв) і на які члени сільськогосподарських підприємств і організацій не отримали сертифікати на право на земельну частку (пай), немає обґрунтованих нормативних перешкод також вважати нерозподіленими земельними ділянками всі несільськогосподарські угіддя, які не підлягали паюванню.

Тому, ми приходимо до висновку, що земельні ділянки під господарськими шляхами (пайовими дорогами), як нерозподілені, за рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради чи районної державної адміністрації можуть передаватися в оренду для використання за цільовим призначенням на строк до моменту одержання їх власниками державних актів на право власності на земельну ділянку. Відповідно до положень Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», утворена об'єднана територіальна громада обирає свій представницький орган сільську, селищну, міську раду [10, ч. 4, ст. 8]. З цієї точки зору сільська, селищна, міська рада, обрана об'єднаною те-

риторіальною громадою також має право передавати нерозподілені земельні ділянки під господарськими шляхами в оренду відповідно до ст. 13 «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)».

Враховуючи, те, що у земельному законодавстві відсутні процедурні норми, які б більш повно та чітко регулювали правовідносини сторін, пов'язані із передачею сільськими, селищними, міськими радами нерозподілених (невитребуваних) земельних ділянок в оренду є підставою для застосування правових норм, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону) [12, ст. 8]. Зокрема, мова тут іде про положення ст. ст. 79, 79–1 ЗК України 2001 р., відповідно до яких земельна ділянка має бути сформованою як об'єкт цивільних прав, ст. ст. 122, 123 цього Кодексу, які визначають порядок прийняття рішень органами місцевого самоврядування щодо розпорядження земельними ділянками; ст. 15 Закону України «Про оренду землі», яка встановлює суттєві умови договору оренди землі (об'єкт оренди, строк дії договору оренди, орендна плата із зазначенням її розміру) та ст. 16 цього Закону, яка регулює порядок укладення договору оренди землі; ст. 20 Закону України «Про землеустрій», яка встановлює, що землеустрій проводиться в обов'язковому порядку на землях усіх категорій незалежно від форми власності в разі розробки документації із землеустрою.

Повертаючись до предмету нашого дослідження слід зазначити, що диспозиція правової норми, передбаченої чинною ст. 13 Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» не розмежовує повноваження районної державної адміністрації і сільської, селищної, міської ради залежно від розташування нерозподіленої (невитребуваної) земельної ділянки, а тому надає повноваження відповідним радам передавати в оренду такі земельні ділянки, як в межах населеного пункту так і в адміністративних межах ради. Це перш за все пов'язано з тим, що відповідна сільська, селищна, міська рада передає в оренду земельну ділянку, яка не перебуває у комунальній власності, тобто в межах населеного пункту, а лише перебуває в її розпорядженні відповідно до закону. Слід звернути увагу, що відповідно до Закону України № 6049-д районні державні адміністрації з дня набрання ним чинності вже не будуть розпорядниками таких земельних ділянок.

Отже, відповідно до земельного законодавства України нерозподілена (невитребувана) земельна ділянка спочатку формується як об'єкт цивільних прав, визначається її загальна площа, межі, місце розташування та здійснюється її державна реєстра-

ція у Державному земельному кадастрі. Вона вважається сформованою з моменту присвоєння їй кадастрового номеру. Формування земельних ділянок здійснюється на підставі розробленої, погодженої та затвердженої документації із землеустрою.

За загальним правилом передача земельних ділянок в оренду (користування) здійснюється сільською, селищною, міською радою виключно на підставі рішень сесії якими затверджується документація із землеустрою у вигляді проекту або технічної документації [5, ст. 26]. Встановлення меж в натурі земельних ділянок власникам земельних часток (паїв) здійснюється на підставі технічної документації із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) [8, ст. 11]. Відносно нерозподілених земельних ділянок під господарськими шляхами ситуація є неоднозначною, а тому на практиці відбуваються дискусії з приводу визначення виду документації із землеустрою на підставі якої вони мають передаватися в оренду. Тому важливо визначитись з видом відповідної документації із землеустрою.

Відповідно до ч. 1 ст. 50 Закону України «Про землеустрій», проекти землеустрою щодо відведення земельних ділянок складаються у разі зміни цільового призначення земельних ділянок або формування нових земельних ділянок [7].

З огляду на положення земельного законодавства можна думати, що формування це створення нової земельної ділянки, яка не існувала раніше, не мала, ні орієнтовної площі, ні меж, ні місця розташування. Відповідно до абз. 5 ч. 1 ст. 79–1 ЗК України, формування земельних ділянок здійснюється за проектами землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв). Під час складання Схеми поділу земель колективної власності на земельні частки (паї) проектувалася відповідна мережа польових доріг [19, п. 2.14.] з визначенням площі [19, п. 2.8.].

Ще одним аргументом є положення абз. 5 п. 1 Перехідних положень ЗК України 2001 р., згідно яких внесення до Державного земельного кадастру відомостей про земельні ділянки, місце розташування яких визначено за проектами землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв), які розроблені до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення складу, змісту та порядку погодження документації із землеустрою» від 2 червня 2015 року № 497-VIII відомості про які не внесені до Державного земельного кадастру, здійснюється за технічною документацією із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості).

Отже, з вищезазначеного слідує що межі земельних ділянок під польовими дорогами та їх площа були визначені при розробці проекту землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв) та складанні Схеми поділу земель колективної власності на земельні частки (паї), а тому їх передача в оренду може здійснюватись на підставі технічної документації із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості).

Протягом багатьох років запроєктовані пайові дороги використовуються орендарями земельних ділянок (паїв) не для проїзду, а як земельні ділянки, які систематично обробляються під посіви сільськогосподарських культур, за які не сплачується ні орендна плата, ні земельний податок до бюджетів будь-яких рівнів, внаслідок чого бюджети різних рівнів недоотримують кожного року мільйони гривень. Отже, питання передачі в оренду земельних ділянок під господарськими шляхами є актуальним та з необхідністю потребує вирішення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Проведене нами дослідження дозволяє зробити наступні висновки.

1. Земельні ділянки під господарськими шляхами є нерозподіленими під час розпаювання. Вони відносяться до несільськогосподарських угідь категорії земель сільськогосподарського призначення, їх цільове призначення — для ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

2. Сільська, селищна, міська рада, в тому числі обрана об'єднаною територіальною громадою, може передавати нерозподілені земельні ділянки під господарськими шляхами в оренду на підставі розробленої та затвердженої технічної документації із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості), яка посвідчує право оренди на нерозподілену земельну ділянку для використання за цільовим призначенням.

3. Нерозподілена земельна ділянка під господарськими шляхами передається в оренду на підставі договору оренди землі, укладеного в порядку та на умовах визначених Законом України «Про оренду землі», але на строк до моменту одержання їх власниками державних актів на право власності на земельну ділянку.

4. Право оренди на нерозподілену земельну ділянку під господарськими шляхами, надану в оренду сільською, селищною, міською радою в порядку, визначеному ст. 13 Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)», здійснюється без державної реєстрації права власності територіальної громади на таку земельну ділянку.

5. Необхідно переглянути нормативне визначення термінів «нерозподілена земельна ділянка» та «невитребувана земельна частка (пай)», які передбачені Законом України № 6049-д, перш за все, виходячи з дефініцій понять «земельна ділянка» та «земельна частка (пай)», оскільки вони є за своїм змістом суперечливими.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996р. № 254/к/96-ВР / Відомості Верховної Ради України. — 1996, № 30, ст. 141.
2. Земельний кодекс України: Закон України від 18 грудня 1990 р. № 561- XII / Відомості Верховної Ради України. — 1991, № 10, ст. 98.
3. Про форми власності на землю: Закон України від 30 січня 1992 р. № 2073-ХІІ / Відомості Верховної Ради України. — 1992, № 18, ст. 225.
4. Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14 лютого 1992 р. № 2114-ХІІ / Відомості Верховної Ради України. — 1992, № 20, ст. 272.
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997р. № 280/97-ВР / Відомості Верховної Ради України. — 1997, № 24, с. 170.
6. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-ІІІ / Відомості Верховної Ради України. — 2002, № 3–4, ст. 27.
7. Про землеустрій: Закон України від 22 травня 2003 р. № 858-ІV / Відомості Верховної Ради України. — 2003, № 36, ст. 282.
8. Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв): Закон України від 5 червня 2003 р. № 899-ІV / Відомості Верховної Ради України. — 2003, № 38, ст. 314.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні: Закон України від 10 липня 2018 р. (проект № 6049-д) / Режим доступу: 6049-д.

10. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 5 лютого 2015 р. № 157-VIII / Відомості Верховної Ради України. — 2015, № 13, ст. 91.
11. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV / Відомості Верховної Ради України. — 2004, № 51, ст. 553.
12. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Відомості Верховної Ради України. — 2003, №№ 40–44, ст. 356.
13. Про оренду землі: Закон України від 27.11.2003 № 1344 — IV р. / Відомості Верховної Ради України. — 1998, — № 46–47. — Ст. 280.
14. Про земельну реформу: Постанова Верховної Ради Української РСР від 18 грудня 1990 р. № 563-XII / Відомості Верховної Ради України. — 1991, № 10, ст. 100.
15. Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи: Указ Президента України від 10 листопада 1994 р. № 666/94 / Режим доступу: 666/94.
16. Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям: Указ Президента України від 8 серпня 1995 р. № 720/95 / Режим доступу: 720/95.
17. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України від 3 грудня 1999 р. № 1529/99 / Режим доступу: 1529/99.
18. Про організацію робіт та методику розподілу земельних ділянок між власниками земельних часток (паїв): Постанова Кабінету Міністрів України від 4 лютого 2004 р. № 122 / Режим доступу: 122–2004-п.
19. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку передачі земельної частки (паю) в натурі із земель колективної власності членам колективних сільськогосподарських підприємств і організацій: Наказ Державного комітету України по земельних ресурсах, Міністерства сільського господарства і продовольства України, Української академії аграрних наук від 04.06.96 р. № 47/172/48 / Земельні відносини в Україні. Законодавчі акти і нормативні документи: К. Урожай, 1998. — С. 681–688.
20. Про затвердження Рекомендацій щодо перерозподілу земель загального користування колективних сільськогосподарських підприємств в процесі їх реформування: Наказ Державного комітету України по земельних ресурсах від 01 лютого 2000 р. № 13 / Землевпорядний вісник. — 2000. — № 2. — с. 30.
21. Кривов В. М., Альбоцій Ю. М. Удосконалення форм господарювання та динаміка зміни структури реформованих КСП / Землевпорядний вісник. — 2002. № 2. — С. 17–19.
22. Литвинець В. М. Використання мережі польових доріг з метою збільшення бюджетних надходжень: правові аспекти / Науковий вісник Національного аграрного університету / Редколегія Д. О. Мельничук (від. ред.) та ін. — К., 2006. — Вип. 104. — 304 с. С. 44–48.
23. Євсюков Т. О. Визначення економічних збитків від використання земель під проектними господарськими шляхами (польовими дорогами) при оренді земельних ділянок [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zsu.org.ua/taras-evsyukov/123-2011-03-21-11-50-52>
24. Альбоцій Ю. М., Краснолуцький О. В. Оформлення прав на земельні ділянки колективної власності під господарськими дворами реформованих недержавних сільськогосподарських підприємств: Землеустрій і кадастр. — 2007. -№ 4. — с. 65–69.
25. Меркулова О. В., Мірошніченко А. М. Правовий режим несільськогосподарських угідь, які були передані у колективну власність сільськогосподарських підприємств: Землеустрій і кадастр. — 2007. -№ 4. — с. 69–76.
26. Костяшкін І. О. Правові аспекти зміни колективної власності на землю в Україні: Землеустрій і кадастр. — 2007. — № 4. — с. 76–81.
27. Словник української мови за Ред. І. К. Білодід / Видавництво «Наукова думка». Т. 1., К.: 1970. — с. 517.
28. Словник української мови за Ред. І. К. Білодід / Видавництво «Наукова думка». Т. 8., К.: 1977. — с. 774.

References

1. The Constitution of Ukraine of June 28, 1996. No. 254 / k / 96-VR / Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. — 1996, No. 30, p.141.
2. The Land Code of Ukraine: Law of Ukraine of December 18, 1990 No. 561-XII / Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. — 1991, No. 10, art. 98.
3. On forms of ownership of land: Law of Ukraine dated January 30, 1992, No. 2073-XII / Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. — 1992, No. 18, art. 225.
4. On a Collective Agricultural Enterprise: Law of Ukraine dated February 14, 1992 No. 2114-XII / Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. — 1992, No. 20, Art. 272.

5. On Local Self-Government in Ukraine: Law of Ukraine dated May 21, 1997. No. 280/97-VR / Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. — 1997, No. 24, p. 170.
6. The Family Code of Ukraine: Law of Ukraine dated October 25, 2001 No. 2768-III / Відомості of the Verkhovna Rada of Ukraine. — 2002, No. 3–4, Art. 27.
7. On Land Management: Law of Ukraine dated May 22, 2003 No. 858-IV / Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. — 2003, No. 36, Art. 282.
8. On the order of allocation in kind (on the ground) of land plots to owners of land shares (units): Law of Ukraine dated June 5, 2003 No. 899-IV / Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. — 2003, No. 38, art. 314.
9. On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the solution of the issue of collective land ownership, improvement of land use rules in massifs of agricultural land, prevention of raiding and stimulation of irrigation in Ukraine: Law of Ukraine dated July 10, 2018 (draft No. 6049-d) / Access mode: 6049-d.
10. On Voluntary Association of Territorial Communities: Law of Ukraine dated February 5, 2015 No. 157-VIII / Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. — 2015, No. 13, p.91.
11. About the state registration of real rights to real estate and their encumbrances: Law of Ukraine dated July 1, 2004 No. 1952-IV / Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. — 2004, No. 51, Art. 553
12. The Civic Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV / Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. — 2003, No. 40–44, Art. 356.
13. About the lease of land: Law of Ukraine dated November 27, 2003 No. 1344 — IV. // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. — 1998, — No. 46–47. — St.280.
14. On Land Reform: Resolution of the Supreme Soviet of the Ukrainian SSR of December 18, 1990 No. 563-XII / Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. — 1991, No. 10, art. 100.
15. On Urgent Measures to Accelerate Land Reform: Decree of the President of Ukraine dated November 10, 1994 No. 666/94 / Mode of access: 666/94.
16. On the order of paiyuvannya land transferred to the collective ownership of agricultural enterprises and organizations: Decree of the President of Ukraine of August 8, 1995, number 720/95 / Access mode: 720/95.
17. On urgent measures to accelerate the reform of the agrarian sector of the economy: Decree of the President of Ukraine dated December 3, 1999 No. 1529/99 / Access mode: 1529/99.
18. About the organization of works and the methodology of distribution of land plots between owners of land shares (units): Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 4, 2004 No. 122 / Access mode: 122–2004-p.
19. On Approval of Methodical Recommendations on the Procedure for Transfer of Land Parcels (Pays) in Nature from Collective Ownership Land to Members of Collective Agricultural Enterprises and Organizations: Order of the State Committee for Land Resources of Ukraine, Ministry of Agriculture and Food of Ukraine, Ukrainian Academy of Agrarian Sciences of 04.06.96 p. № 47 / 172/48 / Land relations in Ukraine. Legislation and normative documents: K. Vinogradov, 1998. — P. 681–688.
20. On approval of the Recommendations on the redistribution of land for collective use of collective farms in the process of their reform: Order of the State Committee of Ukraine for Land Resources of February 01, 2000 No. 13 / Land Management Bulletin. — 2000. — No. 2. — p. 30.
21. Kryvov VM, Alboshchy Y. M. Improvement of the forms of management and the dynamics of changes in the structure of the reformed KSP / Land Management Bulletin. — 2002. No. 2. — P. 17–19.
22. Lytvynets V. M. Use of the network of field roads in order to increase budget revenues: legal aspects / Scientific Bulletin of the National Agrarian University / Editorial Board D. O. Melnichuk (ed.) And others. — K., 2006. — Vip. 104. — 304 pp. Pp. 44–48.
23. Yevsyukov T. O. Determination of economic losses from the use of land under the project economic paths (field roads) when leasing land plots [Elektronny'j resurs]. — Rezhy'm dostupu: <https://zsu.org.ua/taras-evsyukov/123-2011-03-21-11-50-52>
24. Albosh Yu. M., Krasnolutsky O. V. Registration of rights to land plots of collective property under the households of the reformed non-state agricultural enterprises: Land system and cadastre. — 2007. — No. 4. — p. 65–69.
25. Merkulova O. V., Miroshnichenko A. M. Legal regime of non-agricultural lands that were transferred to the collective ownership of agricultural enterprises: Land management and cadastre. — 2007. — No. 4. — p. 69–76
26. Kostaihkin IO Legal Aspects of Changing Collective Land Ownership in Ukraine: Land Management and Cadastre. — 2007. — No. 4. — p. 76–81.
27. Ukrainian Dictionary of Ed. I. K. Bilodid / Publishing House «Naukova Dumka». T.1., K. : 1970. — p. 517.
28. Ukrainian Dictionary of Ed. I. K. Bilodid / Publishing House «Naukova Dumka». T.8., K. : 1977. — p. 774.

Павленко Сергій Олексійович
кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник відділу
організації науково-дослідницької роботи
Національна академія внутрішніх справ

Павленко Сергей Алексеевич
кандидат юридических наук,
ведущий научный сотрудник отдела
организации научно-исследовательской работы
Национальная академия внутренних дел

Pavlenko Sergey
Candidate of Law,
Leading Researcher of the Department of
Organization of Scientific Research Work
National Academy of Internal Affairs

DOI: 10.25313/2520-2308-2018-5-4020

**ТАКТИКА ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ОРГАНАМИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ:
ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД**

**ТАКТИКА ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТОРГОВЛЕ ЛЮДЬМИ ОРГАНАМИ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ:
ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ**

**TACTICS OF COUNTERACTION OF HUMAN TRADE BODIES
OF THE NATIONAL POLITICS OF UKRAINE:
DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE**

Анотація. Стаття присвячена проблемним питанням тактики виявлення, припинення, розкриття й розслідування торгівлі людьми оперативними та слідчими підрозділами Національної поліції України. Проаналізовано поняття, форми і види торгівлі людьми. Визначені найбільш поширені форми вчинення торгівлі людьми щодо громадян України: 1) з метою сексуальної експлуатації; 2) з метою трудової експлуатації. За результатами анкетування встановлено, що пошук інформації відносно торгівлі людьми слід здійснювати у сферах діяльності туристичних фірм (56 %); агентств з працевлаштування за кордоном (57 %); шлюбних агентств (53 %); модельних агенцій та шкіл краси (51 %); організацій, що надають так звані «ескорт-послуги» (53 %); новітніх релігійних організацій (сект) (82 %); комерційних об'єднань, що здійснюють діяльність у сфері індустрії розваг (нічні клуби, стриптиз-клуби, готелі, масажні салони, бані та сауни) (83 %). Розглянуто головні тактичні прийоми оперативного (ініціативного) пошуку виявлення фактів торгівлі людьми з метою сексуальної та трудової експлуатації.

Аргументовано, що ефективна протидія, зокрема виявлення, злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, потребує належної взаємодії підрозділів БЗПТЛ НП з іншими оперативними підрозділами поліції, правоохоронними органами та громадськими організаціями. Зокрема, наголошується, що для своєчасного виявлення та ефективного розслідування злочинів, пов'язаних, з торгівлі людьми необхідно залучати кваліфікованих працівників підрозділів захисту економіки, що, своєю чергою, сприятиме виявленню схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом від торгівлі людьми. Також важливо під час пошуку інформації (ознак) торгівлі людьми підрозділам БЗПТЛ НП здійснювати

обмін інформацією з підрозділами протидії наркозлочинності, оскільки наркотичні засоби в сучасних умовах є одним із визначальних способів контролю над жертвами торгівлі людьми. Не менш важливою під час виявлення інформації (ознак) торгівлі людьми є взаємодія підрозділів БЗПТЛ з підрозділами протидії кіберзлочинам та підрозділами боротьби з організованою злочинністю в складі Департаменту карного розшуку, оскільки вербування організованими злочинними угрупованнями жертв торгівлі людьми у 90 % випадків здійснюється через соціальні Інтернет-мережі.

Зроблено висновок, що ефективна протидія торгівлі людьми органами Національної поліції можлива лише за набуття працівниками слідчих та оперативних підрозділів відповідних теоретичних знань та практичних навичок щодо тактичних особливостей виявлення, документування та розслідування таких злочинів.

Ключові слова: торгівля людьми, експлуатація, сексуальна, трудова, оперативний, пошук.

Анотація. Стаття посвячена проблемним вопросам тактики выявления, пресечения, раскрытия и расследования торговли людьми оперативными и следственными подразделениями Национальной полиции Украины. Проанализированы понятия, формы и виды торговли людьми. Определены наиболее распространенные формы совершения торговли людьми в отношении граждан Украины: 1) с целью сексуальной эксплуатации; 2) с целью трудовой эксплуатации. По результатам анкетирования установлено, что поиск информации относительно торговли людьми следует осуществлять в сферах деятельности туристических фирм (56 %); агентств по трудоустройству за рубежом (57 %); брачных агентств (53 %); модельных агентств и школ красоты (51 %); организаций, предоставляющих так называемые «эскорт-услуги» (53 %); новейших религиозных организаций (сект) (82 %); коммерческих объединений, осуществляющих деятельность в сфере индустрии развлечений (ночные клубы, стриптиз-клубы, гостиницы, массажные салоны, бани и сауны) (83 %). Рассмотрены основные тактические приемы оперативного (инициативного) поиска выявления фактов торговли людьми с целью сексуальной и трудовой эксплуатации.

Аргументировано, что эффективное противодействие, в том числе выявление, преступлений, связанных с торговлей людьми, требует должного взаимодействия подразделений БЗПТЛ ЧП с другими оперативными подразделениями полиции, правоохранительными органами и общественными организациями. В частности, отмечается, что для своевременного выявления и эффективного расследования преступлений, связанных с торговлей людьми необходимо привлекать квалифицированных работников подразделений защиты экономики, что, в свою очередь, будет способствовать выявлению схем легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем от торговли людьми. Также важно при поиске информации (признаков) торговли людьми подразделениям БЗПТЛ ЧП осуществлять обмен информацией с подразделениями противодействия наркопреступности, поскольку наркотические средства в современных условиях является одним из основных способов контроля над жертвами торговли людьми. Не менее важной при обнаружении информации (признаков) торговли людьми является взаимодействие подразделений БЗПТЛ с подразделениями противодействия киберпреступности и подразделениями по борьбе с организованной преступностью в составе Департамента уголовного розыска, поскольку вербовки организованными преступными группировками жертв торговли людьми в 90 % случаев осуществляется через социальные Интернет-сети.

Сделан вывод, что эффективное противодействие торговли людьми органами Национальной полиции возможна только за приобретение работниками следственных и оперативных подразделений соответствующих теоретических знаний и практических навыков тактических особенностей выявления, документирования и расследования таких преступлений.

Ключевые слова: торговля людьми, эксплуатация, сексуальная, трудовая, оперативный, поиск.

Summary. The article is devoted to problematic tactics of detection, suppression, disclosure and investigation of human trafficking by the operational and investigative units of the National Police of Ukraine. Concepts, forms and types of human trafficking are analyzed. The most common forms of committing human trafficking against Ukrainian citizens are identified: 1) for the purpose of sexual exploitation; 2) for the purpose of labor exploitation. According to the results of the questionnaire, it is established that the search for information on human trafficking should be carried out in the spheres of activity of travel companies (56 %); agencies for employment abroad (57 %); marriage agencies (53 %); modeling agencies and beauty schools (51 %); organizations providing so-called «escort services» (53 %); the newest religious organizations (sects) (82 %); commercial associations operating in the entertainment industry (night clubs, strip clubs, hotels, massage parlors, baths and saunas) (83 %). The main tactical methods of operative (initiative) search for revealing the facts of human trafficking for the purpose of sexual and labor exploitation are considered.

It is argued that effective counteraction, including detection, of crimes related to human trafficking requires the proper interaction of the units of the BZPTL PE with other operational police units, law enforcement agencies and public organizations. In particular, it is noted that in order to identify and effectively investigate crimes related to human trafficking in a timely manner,

it is necessary to attract qualified employees of economic protection units, which in turn will help identify legalization (laundering) schemes for the proceeds of crime from trafficking in persons. It is also important in the search for information (signs) of trafficking in persons by units of BZPTL PE to exchange information with units for countering drug-related crime, since narcotic drugs are one of the main ways to control victims of human trafficking. No less important in the detection of information (signs) of trafficking in persons is the interaction of the BZPTL units with the anti-cybercrime counter-units and the units for combating organized crime within the Criminal Investigation Department, since recruitment by organized criminal groups of victims of trafficking in persons is carried out through social networks in 90 % of cases.

It is concluded that effective counteraction of human trafficking by the National Police is possible only for the acquisition by employees of investigative and operational units of the relevant theoretical knowledge and practical skills of tactical features of identifying, documenting and investigating such crimes.

Key words: human trafficking, exploitation, sexual, labor, operational, search.

Постановка проблеми. Національні ЗМІ активно поширюють інформацію про те, що Україна це «країна походження, транзиту й призначення для чоловіків, жінок та дітей, які зазнають примусової праці та сексуальної експлуатації». Кількість випадків торгівлі людьми та рабства в Україні неспинно збільшується [1]. Лише з січня до червня 2017 р. представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні виявило 639 осіб, які постраждали від торгівлі людьми з метою трудової та сексуальної експлуатації, у 23 країнах, зокрема і в Україні, та надало їм допомогу. Цей показник на 30 % вищий порівняно з аналогічним періодом 2016 року [2].

Про динаміку вчинення злочинів, передбачених ст. 149 КК України, свідчить офіційна статистика. Так, за даними Генеральної прокуратури України, упродовж 2014 р. обліковано 118 кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми (у 2015 р. 110). Проте 2016 р. було зареєстровано 144 випадки таких протиправних діянь, у 2017 р. — 340 (58 %). Водночас за п'ять місяців 2018 р. обліковано 156 фактів торгівлі людьми, що на 18,5 % більше, ніж за аналогічний період 2017 р. [3]. Утім офіційна статистика далеко не повною мірою відображає стан і динаміку розповсюдження злочинів цієї категорії через високий рівень їх латентності. Зрештою, статистичну інформацію, починаючи з 2014 р., наведено без урахування показників щодо тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя й частини Донецької та Луганської областей.

Тривожною залишається й ситуація з торгівлею дітьми. Адже, за даними Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ), у світі щороку близько 1 млн 200 тис. дітей потерпає від торгівлі людьми. Близько 2800 дітей щодня зазнають примушування до заняття проституцією. Як зазначено у Всесвітньому звіті про торгівлю людьми, кількість дітей, потерпілих від цього явища, становить майже 20 % від загальної кількості потерпілих. В Україні, за оцінками

Міжнародної організації праці, близько 350 тис. дітей потерпають від експлуатації праці й торгівлі ними [4]. Сферами їх подальшої експлуатації були: жебрацтво (27 %), надання сексуальних послуг для використання порнографічних зйомок (27 %), дитяча праця (17 %). Більшість дітей експлуатували на території України (70 %) та в Російській Федерації (27 %)[5; 6].

Не можна залишати поза увагою інформацію про випадки торгівлі людьми на окупованих територіях Сходу України. Зокрема, у щорічному звіті, оприлюдненому Державним департаментом США, йдеться про випадки викрадень жінок та дівчат із зони бойових дій з метою їх продажу в сексуальне чи трудове рабство [7].

Опитування респондентів засвідчує, що така ситуація спричинена, передусім, низьким рівнем життя (76 %); неконтрольованістю окремих ділянок кордону на Сході України (74 %); політичною, економічною та соціальною нестабільністю в Україні (64,5 %); корумпованими зв'язками організованої злочинності з органами законодавчої, виконавчої та судової влади, що сприяє лобіюванню злочинних інтересів у злочинній діяльності та уникненню відповідальності за вчинення торгівлі людьми (69 %); іншими причинами (17,2 %).

До того ж, існують проблеми щодо своєчасного виявлення, розкриття й розслідування торгівлі людьми. Результати інтерв'ювання слідчих та оперативних працівників Національної поліції України дозволяють констатувати, що причин такої ситуації чимало, проте серед ключових: активна протидія правоохоронним органам під час виявлення та розслідування торгівлі людьми з боку представників організованої злочинності (що зазначило 68 % респондентів); слабка взаємодія правоохоронних органів зі спеціалізованими консультативними агентствами із захисту та допомоги жертвам торгівлі людьми — міжнародними та неурядовими організаціями (63,2 %); неналежні взаємодія та обмін інформацією

між правоохоронними органами (61 %); ліквідація Управління боротьби з організованою злочинністю, що призвело до втрати досвіду за напрямом оперативної роботи, напрацьованих негласних джерел та іншої важливої інформації щодо протидії організованій злочинності; низький рівень підготовки працівників правоохоронних органів до діяльності у сфері протидії торгівлі людьми (71 %); проблеми, пов'язані з ідентифікацією жертв торгівлі людьми (86,3 %); інші причини (37,5 %).

Зазначене вимагає від усіх державних органів (щонайперше від оперативних та слідчих підрозділів Національної поліції України) більш активних і скоординованих заходів щодо протидії торгівлі людьми з використанням найбільш ефективних та науково обґрунтованих тактичних прийомів і засобів діяльності.

З урахуванням наведеного, особливого значення набувають питання необхідності вдосконалення тактики своєчасного виявлення, припинення, розкриття й розслідування торгівлі людьми оперативними та слідчими підрозділами Національної поліції України, чим зумовлена мета цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Перед тим, як заглибитися в дослідження тактичних особливостей виявлення, розкриття, припинення та розслідування торгівлі людьми, слід зацентруватися на понятті, формах і видах торгівлі людьми.

Аналіз національного законодавства окремих країн в аспекті торгівлі людьми свідчить, що закон кожної країни містить власне визначення поняття «торгівля людьми». У законодавстві певних країн це поняття подано в межах проституції та сексуальної експлуатації. Зрештою, різні міжнародні джерела по-різному визначають зміст цього явища [8–14].

Також немає одностайного трактування поняття торгівлі людьми зарубіжними та вітчизняними вченими. Вважаємо за доречне підтримати позицію спеціального доповідача М. Джаммаринаро, яка на засіданні першої сесії Генеральної асамблеї ООН 5 серпня 2016 року наголосила на тому, що розглядуване поняття слід розуміти як торгівлю людьми з будь-якою злочинною метою. Зокрема? це поняття охоплює собою торгівлю дорослими і дітьми з метою сексуальної та трудової експлуатації, усиновлення з метою експлуатації, для експлуатації у воєнних конфліктах; торгівлю жінками, чоловіками та дітьми з метою примусової праці, а також інші форми експлуатації, як-от: експлуатація для вчинення злочинів, організованого примусового жебрацтва; торгівля жінками й дівчатами з метою примусового шлюбу; торгівля людьми з метою примусового вилучення органів [15].

У доробку вітчизняних вчених заслуговує на увагу позиція О. Кушнір. Дослідник на підставі ґрунтовного аналізу підходів щодо визначення торгівлі людьми доходить висновку, що всі інтерпретації визначення цього поняття сфокусовані на розокремлених аспектах проблеми торгівлі людьми, не відображаючи та не охоплюючи її системної сутності, не висвітлюючи системних взаємозв'язків [16].

Отже, дослідник слушно зазначає, що для створення ефективної та дієвої системи протидії торгівлі людьми необхідним є застосування до розв'язання зазначеної проблеми системного підходу, за якого торгівлю людьми необхідно розглядати й досліджувати як багатомірне явище, що порушує права людини, набуває різних форм, а саме: продаж жінок для сексуальної експлуатації; продаж дітей з метою використання в жебрацтві або незаконного усиновлення; продаж чоловіків, жінок та дітей з метою трудової експлуатації; продаж чоловіків, жінок та дітей з метою незаконної трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людини й торгівля ними; здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою чи без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи передачі іншій особі [16].

Існують також інші класифікації форм торгівлі людьми:

- торгівля людьми, особливо жінками й дітьми, з метою сексуальної експлуатації, зокрема для організації «громадянської» проституції, проституції в місцях військових дій і розташування військ, секс-туризму; для виробництва порнографії (особливо використання з цією метою дітей обох статей);
- торгівля людьми з метою експлуатації рабської праці, зокрема: в «потогінному виробництві»; у неформальній і тіньовій економіці; на підпільних виробництвах і в процесі виробництва контрафактної продукції; в домашньому господарстві (домашнє рабство); дитячої праці (миття машин, робота в сільському господарстві тощо) та ін.;
- торгівля людьми, особливо дітьми та інвалідами, з метою жебрацтва, наприклад використання дітей чи інвалідів, «оренда» немовлят для жебракування;
- шлюби з метою експлуатації (включаючи користування системою «наречених поштою»), а саме для використання людини в домашньому господарстві (домашній персонал тощо), примусового виношування й народження дітей, обслуговування хворих і літніх родичів, дітей тощо;

- торгівля людьми для трансплантації органів і тканин;
- торгівля дітьми з метою незаконного усиновлення / удочеріння;
- торгівля людьми з метою використання у збройних формуваннях;
- використання солдатів і в'язнів для примусових робіт [17, с. 2425].

Аналіз слідчої практики за кримінальними провадженнями щодо торгівлі людьми, а також вивчення результатів окремих досліджень з означеної проблематики свідчить про те, що найбільш поширеними формами вчинення торгівлі людьми щодо громадян України є такі: 1) з метою сексуальної експлуатації; 2) з метою трудової експлуатації.

Сексуальна експлуатація — один з видів експлуатації праці людини, зокрема у сфері проституції (здійснення природних статевих актів, найчастіше без засобів контрацепції, задоволення статевої пристрасті неприродним способом, учинення будь-яких інших дій сексуального характеру з метою отримання доходів, а не на основі приязні або особистої симпатії) чи суміжних з нею сферах.

Трудова експлуатація (примусове надання послуг) — це будь-яка робота або служба, яку вимагають від особи під загрозою покарання. Про те, що праця є примусовою, свідчать певні обставини:

- застосування до особи психологічного чи фізичного насильства;
- відсутність трудової угоди;
- обмеження свободи пересування особи у вільний від роботи час;
- утримання частини заробітної плати або не виплата її взагалі;
- погроза видати органам влади (працівник-нелегал, повія в країнах, де за це передбачене покарання);
- інші обставини [18, с. 15].

Розглядаючи ці форми, передусім слід зазначити, що найчастіше вони мають латентний характер. Офіційні заяви щодо таких фактів до правоохоронних органів практично не надходять, оскільки жертви цих злочинів не сподіваються на допомогу правоохоронних органів і воліють мовчати, побоюючись за своє життя, безпеку рідних та близьких [19, с. 245].

Означену тезу підтверджують результати опитування оперативних працівників Національної поліції України, відповідно до яких інформація про факти торгівлі людьми із заяв і повідомлень громадян до правоохоронних органів надходить до органів поліції лише у 7 % випадків. У більшості ж випадків оперативні підрозділи отримують інформацію з негласних джерел (77 %); від інших правоохоронних органів

(12,5 %); від громадських організацій (66 %); найбільш ефективним у цьому контексті є оперативний (ініціативний) пошук (83,2 %).

З огляду на це, вважаємо за доцільне розглянути головні тактичні прийоми оперативного (ініціативного) пошуку виявлення фактів торгівлі людьми з метою сексуальної та трудової експлуатації.

Аналіз досліджень [20; 21] щодо сутності оперативного пошуку надав змогу виокремити основні елементи оперативного пошуку під час виявлення торгівлі людьми з метою сексуальної та трудової експлуатації. Це, зокрема: суб'єкти та об'єкти пошукової роботи, місця проведення оперативного (ініціативного) пошуку.

Виявлення особи, яка постраждала від торгівлі людьми, законодавством України визначено як «з'ясування інформації, яка дає підстави вважати, що певна фізична особа постраждала від торгівлі людьми» [22, ст. 1].

Розглядаючи суб'єктів оперативного (ініціативного) пошуку, зазначимо, що головним суб'єктом пошуку інформації (ознак) розглядуваного злочину є Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми (далі БЗПТЛ НП).

Основними завданнями цього підрозділу є:

- 1) участь у реалізації державної політики у сфері протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з торгівлею людьми, нелегальною міграцією, правопорушеннями у сфері суспільної моралі, а також унесення на розгляд Голови Національної поліції України та Міністра внутрішніх справ пропозицій щодо формування державної політики в зазначених сферах;
- 2) запобігання вчиненню, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, нелегальною міграцією, а також правопорушень у сфері суспільної моралі;
- 3) моніторинг, вивчення, аналіз і узагальнення ефективності заходів щодо стану боротьби з кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з торгівлею людьми, нелегальною міграцією, а також правопорушеннями у сфері суспільної моралі, у межах компетенції прогнозування криміногенної ситуації в державі та своєчасне інформування керівництва Національної поліції України та інших органів державної влади із зазначених питань [23].

Водночас ефективна протидія, зокрема виявлення, злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, потребує належної взаємодії підрозділів БЗПТЛ НП з іншими оперативними підрозділами поліції, правоохоронними органами та громадськими організаціями.

У цьому контексті слід звернути увагу на методичні рекомендації щодо боротьби з торгівлею людьми під егідою ООН, у яких особливу увагу приділено взаємодії підрозділів боротьби зі злочинністю з підрозділами, які спеціалізуються на розкритті та розслідуванні злочинів у сфері економіки. Зокрема, зацентровано, що передумовами залучення цих підрозділів є те, що:

- розслідування фінансових угод і аналіз отриманих результатів часто дозволяють отримати важливу інформацію, яку може бути використано для більш ефективного проведення операції (наприклад, розслідування факту придбання проїзних документів може надати інформацію про підготовку до поїздки, а вивчення витрат за кредитною картою дозволяє отримати дані про авіакомпанії, а також готелі, ресторани чи інші місця зустрічей, регулярно використовувані суб'єктами торговельних відносин. Ця інформація може слугувати підставою для розміщення засобів спостереження);
- фінансове розслідування до проведення арештів спрямоване на визначення обсягу та місця перебування активів, отриманих у результаті злочинної діяльності;
- з метою створення оптимальної ситуації одночасного арешту торгівців людьми й конфіскації їх активів можна узгодити час проведення арештів і здійснення процедур конфіскації фінансових коштів;
- за рахунок використання того самого доказу слідчі отримують подвійну перевагу: підтвердження значних фінансових доходів і витрат підтримує обвинувачення і формує підставу для процедур конфіскації активів після винесення обвинувального вироку;
- здатність правоохоронних органів виявляти, вивчати, заарештовувати і конфіскувати активи, отримані в результаті торгівлі людьми, дає злочинцям сигнал, що торгівля людьми не належить до видів діяльності, що забезпечують високий прибуток за незначного ризику [24].

Зважаючи на викладене, можна дійти висновку, що до виявлення та розслідування торгівлі людьми необхідно залучати кваліфікованих працівників підрозділів захисту економіки, що, своєю чергою, сприятиме виявленню схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом від торгівлі людьми. Зрештою, оперативні працівники підрозділів захисту економіки здатні більш кваліфіковано здійснити аналіз доходів від злочинної діяльності й витрат організаторів та членів організованих злочинних угруповань.

Означену тезу підтверджують результати опитування оперативних працівників БЗПТЛ, 86 % яких зазначили, що спільні наради та планування дій щодо протидії торгівлі людьми з працівниками БЗПТЛ НП лише сприятимуть більш ефективній протидії цьому злочину.

Також важливо під час пошуку інформації (ознак) торгівлі людьми підрозділам БЗПТЛ НП здійснювати обмін інформацією з підрозділами протидії наркозлочинності. Це підтверджують і дослідження зарубіжних науковців. Так, за результатами проведеного дослідження Д. Хьюз дійшла висновку, що у США значна кількість жінок, потерпілих від торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації, контролювали за допомогою алкоголю та наркотиків.

Також з цього приводу слід погодитися з окремими міжнародними експертами [25], які наголошують, що наркотичні засоби в сучасних умовах є одним із визначальних способів контролю над жертвами торгівлі людьми.

Не менш важливою під час виявлення інформації (ознак) торгівлі людьми є взаємодія підрозділів БЗПТЛ з підрозділами протидії кіберзлочинам та підрозділами боротьби з організованою злочинністю в складі Департаменту карного розшуку, оскільки вербування організованими злочинними угрупованнями жертв торгівлі людьми у 90 % випадків здійснюється через соціальні Інтернет-мережі [26].

Характерними особливостями злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, є: організованість і транскордонність (широкі міжрегіональні та міжнародні зв'язки); висока латентність, спричинена небажанням потерпілих повідомляти правоохоронні органи про вчинення відносно них цього злочину; високий рівень технічного забезпечення правопорушників [27 с. 85]. Таким чином, у цьому контексті особливого значення набуває діяльність підрозділів протидії кіберзлочинам щодо застосування спеціальних знань у процесі виявлення та фіксації слідів торгівлі людьми в Інтернет-мережах.

Своєю чергою, працівники Управління боротьби з організованою злочинністю при Департаменті карного розшуку можуть надавати інформацію щодо торгівлі людьми під час документування протиправної діяльності учасників організованих груп і злочинних організацій, припинення діяльності стійких суспільно небезпечних організованих груп і злочинних організацій. Адаже, за результатами вивчення емпіричних даних, злочинну діяльність із торгівлі людьми у 97,8 % випадках здійснюють організовані злочинні угруповання.

Разом з оперативними підрозділами Національної поліції України в протидії торгівлі людьми важли-

вою є роль Служби Безпеки України. Так, у 2016 р. підрозділами СБУ припинено діяльність двох злочинних угруповань, члени яких переправляли громадян України до Греції та Російської Федерації з метою подальшого зайняття проституцією.

Упродовж останніх років Служба безпеки України налагодила взаємодію зі спецслужбами і правоохоронними органами Німеччини, Нідерландів, Словаччини, Великої Британії, Бельгії, Хорватії, Румунії, Турецької Республіки, Республіки Польща, Росії, Білорусі та ін. [18, с. 32].

У цьому контексті слід звернути увагу на окремі положення зарубіжного законодавства, якими регульовано взаємодію правоохоронних органів. До прикладу, між деякими державами на законодавчому рівні закріплено положення, що передбачають екстратериторіальну юрисдикцію і дозволяють державним органам різних країн проводити розслідування щодо їх громадян, які за кордоном учиняють злочини, пов'язані з торгівлею людьми. Наприклад, закони США, Португалії, Катару та Швеції, які забороняють сексуальні злочини стосовно дітей, є екстратериторіальними, що дозволяє здійснювати кримінальне переслідування підозрюваних в організації дитячого секс-туризму, котрі є громадянами цих держав, за злочини, вчинені ними під час перебування за кордоном [28].

Варто зауважити, що вітчизняним законодавством функцію з виявлення постраждалих покладено й на інші суб'єкти, які за своїми повноваженнями здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми [22, ст. 5]. Попри це, як слушно зазначають Н. Є. Гусак і Ю. Є. П'єцко, виявлення та документування випадків торгівлі людьми залишаються основними викликами сьогодення, а офіційна статистика демонструє лише «верхівку айсберга», оскільки останніми роками виявляють лише поодинокі випадки такого роду [29, с. 7980].

Важливо зауважити, що успішне виявлення, розкриття та розслідування торгівлі людьми значною мірою залежить від ефективної взаємодії зі спеціалізованими консультативними агентствами (захисту та допомоги жертвам торгівлі людьми — міжнародними та неурядовими організаціями).

З урахуванням зазначеного, слушно видається думка О. П. Левченка [30] про те, що під час виявлення фактів торгівлі людьми правоохоронні органи повинні взаємодіяти з представниками таких організацій. Оскільки далеко не кожна потерпіла від торговців людьми особа має намір оприлюднювати те, що з нею відбувалося, зазвичай жертви торгівлі людьми неохоче йдуть на прямий контакт з правоохоронними органами. Тому сполучною ланкою

між працівниками поліції та потерпілими від цього злочину можуть стати саме такі організації. Необхідно прагнути до взаєморозуміння між оперативним підрозділом і такими організаціями. Це дозволить на постійній основі отримувати оперативно значущу інформацію щодо потенційних жертв торгівлі людьми, а також про сфери діяльності організацій, які під виглядом надання законних послуг здійснюють злочинну діяльність, пов'язану з торгівлею людьми.

Результати анкетування свідчать, що пошук інформації відносно торгівлі людьми слід здійснювати у сферах діяльності туристичних фірм (56 %); агентств з працевлаштування за кордоном (57 %); шлюбних агентств (53 %); модельних агенцій та шкіл краси (51 %); організацій, що надають так звані «ескорт-послуги» (53 %); новітніх релігійних організацій (сект) (82 %); комерційних об'єднань, що здійснюють діяльність у сфері індустрії розваг (нічні клуби, стриптиз-клуби, готелі, масажні салони, бані та сауни) (83 %).

Водночас результати окремих досліджень [31] переконують, що найбільш уразливими до торгівлі людьми є: безробітні; незаміжні жінки; самотні матері; розлучені особи; молодь; «діти вулиці»; діти-сироти; вихідці з неблагополучних сімей; мігранти; особи, звільнені з місць ув'язнення; особи, які зазнали насильства (зокрема сексуального); матеріально не забезпечені особи; особи з проблемами психічного здоров'я; дискриміновані, стигматизовані особи.

Розглядаючи сфери пошуку та осіб, які можуть стати потенційними жертвами торгівлі людьми, оперативний і слідчий працівник повинні знати про методи злочинної діяльності, які застосовують організовані злочинні угруповання щодо вчинення торгівлі людьми. Важливо пам'ятати, що торгівля людьми не є одномоментним явищем і здійснюється в декілька етапів, а саме: а) вербування; б) переміщення; в) передача; г) одержання людини; д) експлуатація. Кожен з цих етапів складається з певних взаємопов'язаних дій, що ставлять жертву в залежність від торговця людьми та спрямовані на здійснення всього процесу [18, с. 16].

Методи вербування людей, до яких вдаються торговці людьми, є різноманітними й залежать від рівня організації та способу вчинення злочину. Найбільш типові (загальні) методи становлять собою: вербування через неформальні мережі сімей, друзів чи знайомих; рекламу (Інтернет, газети тощо), яка пропонує роботу чи навчання за кордоном; агенції, що пропонують подорожі, роботу, навчання чи одруження за кордоном; фіктивні одруження або шлюбу за домовленістю; покупку дітей у батьків; діяльність

окремих вербувальників, котрі шукають необхідних осіб у барах, кафе, клубах, на дискотеках тощо.

Часто жертва знає вербувальника, нерідко він є родичем. Торгівці людьми використовують чинники «виштовхування й притягування» та зосереджуються на людях, які шукають нові можливості за кордоном і перебувають у складному економічному та соціальному становищі.

Добре оплачувану роботу за кордоном у ресторанному бізнесі, в сільському господарстві, текстильній промисловості, у сфері догляду за дітьми та дорослими пропонують, насамперед, жінкам. Міжнародні шлюбні агенції також можуть бути причетними до торгівлі людьми. Часто лише після прибуття до країни призначення жінки усвідомлюють оманливість домовленості з торговцем людьми й опиняються в жахливих ситуаціях. Іноді родичі, «коханці» чи навіть державні заклади, зокрема сирітські притулки, можуть продавати жінок та дітей без їхньої згоди безпосередньо вербувальникам. В інших випадках людей силоміць викрадають з дому і продають на внутрішньому ринку або за кордоном. Жертви можуть здогадуватися про таємний характер свого працевлаштування за кордоном, однак нічого не підозрюють про справжні умови праці своєю чергою, їх про це не повідомляють. Існують різні засоби вербування від звичайного застосування сили до менш суворих засобів обману.

Злочинними засобами вербування є: примус шляхом викрадення; продаж дитини торговцям особами, які контролюють дитину, зазвичай це батьки чи представники сирітського притулку; неправдиві обіцянки щодо легального працевлаштування/в'їзду до країни; обман шляхом надання частково правдивої інформації; обман шляхом приховування інформації про експлуатаційні, контрольовані та примусові умови праці.

Вербувальники дають оманливі обіцянки та надії, намагаються зобразити роботу за кордоном як єдиний спосіб заробити необхідні гроші. Вони також можуть запропонувати фінансову допомогу з оформлення проїзних документів, віз тощо. Таким чином, майбутня жертва майже одразу потрапляє в економічну залежність.

Методи вербування певним чином залежать від особи, до якої їх застосовують. У випадку торгівлі дітьми до вербування не обов'язково причетні злочинні угруповання. Досить часто батьки власноруч передають своїх дітей експлуататорам, щиро сподіваючись, що таким чином поліпшать життя дитини. Нерідко трапляється ситуація, коли навіть «колишні» жертви діють як вербувальники, а іноді самі стають торговцями людьми [32, с. 2829]. Це,

знов-таки, сприяє збільшенню рівня латентності торгівлею людьми.

Переміщення людини — це змінення місця її перебування шляхом перевезення чи іншого переміщення як через державний кордон, так і в межах території країни. Воно може бути відкритим чи таємним, примусовим чи добровільним, легальним чи нелегальним. Нерідко жертв переміщення укривають (переховують у спеціальних приміщеннях, не випускають за територію, змінюють зовнішність).

Наступний етап торгівлі людьми — передача людини, яка є об'єктом торгівлі, до рук покупця або його представників. Таким чином здійснюється акт купівлі-продажу, в результаті якого жертва переходить у власність іншої людини. Кінцевим етапом торгівлі людьми є експлуатація людини. Щоб змусити людину підкоритися, торговці використовують різні методи: вилучають документи; втягують у боргову кабалу (жертва повинна відпрацювати «витрачені» на неї гроші, сплачувати за житло, їжу); обкладають значними штрафами; застосовують фізичне насилля, катують, погрожують, шантажують; обмежують свободу пересування та спілкування тощо [18, с. 17].

Зокрема, дослідження Б. Гестела та М. Верхоєвена (Нідерланди, 2017) [33], здійснене на підставі аналізу поліцейських досьє та кримінальних проваджень за фактами торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації в Амстердамі, свідчить про те, що однією з головних проблем ефективної протидії цьому злочину є те, що жертви «секс-рабства» не мали на меті повідомляти правоохоронні органи про вчинення відносно них злочинних дій, оскільки у більшості випадків потерпілі були з числа осіб, які раніше займалися проституцією, тому не позиціонували себе жертвами злочину, а вважали, що негативна ситуація, в яку вони потрапили, є наслідком їх антисоціального способу життя. За результатами досліджень, нерідко трапляються ситуації, коли жертва не бажає повідомляти правоохоронні органи про вчинення щодо неї злочинних дій через емоційну прив'язаність до злочинця або коли вона мотивована матеріальною винагородою за примусове надання «секс-послуг».

Зважаючи на це, важливою складовою пошукової роботи працівників поліції є встановлення ознак торгівлі людьми з метою трудової та сексуальної експлуатації.

Аналіз зарубіжного досвіду діяльності органів поліції з виявлення, припинення та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, свідчить про те, що найсуттєвішими ознаками торгівлі людьми з метою трудової експлуатації є проживання

в одному помешканні роботодавця з працівником; зневажливе ставлення з боку роботодавця до робочого часу працівника та його щоденних/ щотижневих регулярних перерв; учинення принизливих дій або вияв расистського ставлення до домашніх робітників; коли особа зазнає фізичного або сексуального насильства, їй забороняють за власним бажанням залишати місце проживання/роботи, не дозволяють обговорювати умови роботи; грошова винагорода або заробітна плата не виплачується або є недостатньою для того, щоб домашній робітник міг вести незалежне життя; особа відчуває себе пов'язаною з роботодавцем борговою кабалою (наприклад, від неї вимагають відшкодування витрат на дорогу часто розмір таких зобов'язань не визначений конкретними сумами).

Ознаки сексуальної експлуатації є різними залежно від місця заняття проституцією на вулиці чи в будинку розпусти в тих країнах, де проституцію легалізовано.

Розглянемо детальніше ознаки, якими користується поліція м. Ессен (Німеччина), це спеціальні механічні замки на вході та виході; технічні засоби електронного спостереження; охорона на вході та виході; захищені й заґратовані вікна; наявність жінок без паспортів, посвідчень особи чи віз; жінок, особові дані яких неможливо перевірити; спілкування осіб жіночої статі лише своєю рідною мовою; вони виглядають дуже нервовими або безпорадними, не можуть пояснити, як вони потрапили до країни, не можуть розпоряджатися заробленими коштами; вартість сексуальних послуг значно нижча за ринкову; жінки повинні заробляти мінімальну суму щодня; жінки обмежені у свободі пересування, мають доволі значні борги.

Ознаки, якими користується поліція Нідерландів для виявлення жертв, проданих з метою сексуальної експлуатації, мають градацію за 10-бальною шкалою: переїзд, віза тощо, організовані третьою стороною (8 балів); відсутність посвідчень особи (10 балів); наявність підроблених або фальшивих паспортів (10 балів); нелегальне перебування в країні або нелегальна робота (10 балів); страх (10 балів); відсутність незалежного доступу до прибутків (10 балів); непропорційно велику частину прибутку забирають (6 балів); відсутність медичного обслуговування (10 балів); боргові зобов'язання перед третьою стороною (10 балів); зобов'язаність заробляти мінімальну суму щодня (10 балів); факт перекуплення (10 балів); відсутність свободи пересування (10 балів); шантаж або погрози родині (10 балів); такі особи змушені працювати за будь-яких обставин та непропорційно довго (6 балів); необхідність вико-

нувати (певні) сексуальні дії (10 балів); отримання погроз щодо застосування насильства, наявність ознак фізичного насильства (10 балів); наявність кількох точок роботи (2 бали); ознаки незаконного ввезення неодружених жінок (6 балів). Часто можливе поєднання ознак: такі особи не є громадянами ЄС, у них відсутній шлюб або спільне проживання з партнером, після чого невдовзі їх знаходять на роботі в будинку розпусти (6 балів); вони мають стосунки з особами з відповідним кримінальним минулим або перебувають у місцях, безпосередньо пов'язаних із торгівлею людьми (6 балів); не мають власного житла (6 балів); ночують на робочому місці (6 балів); не знають робочої адреси (4 бали); походять з країн-постачальників (4 бали); мають ознаки, що свідчать про залежність від експлуататорів (татування, чаклунські атрибути вуду) (10 балів); інформація, отримана з надійних джерел (цінність якої залежить від роду інформації) (10 — балів); уникають третьої сторони (10 балів); соціальна ізоляція, нав'язана третьою стороною (10 балів) [34].

Розглянемо детальніше італійський досвід відносно ознак торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації на вулицях: жінки зазнають сексуального або іншого насильства; паспорти знаходяться у експлуататорів; жінок постійно контролюють (зазвичай за допомогою мобільних телефонів); експлуататорів повідомляють про всю суму заробітку жінки; до жінок застосовують покарання, якщо вони намагаються приховати частину заробітку; експлуататори отримують 50 % і більше з доходу жінки; жінки повинні платити за утримання; жінки не приймають рішень щодо своїх робочих умов, робочих годин тощо; жінки не можуть відмовити клієнту або відмовитися від незахищеного статевого акту; вони називають клієнтові фіксований розмір платні, встановлений експлуататором; вони повинні виконувати певну мінімальну кількість статевих актів незалежно від стану свого здоров'я; жінки не можуть з власної волі повернутися до своєї країни; інколи їм погрожують, якщо вони хочуть поїхати; тимчасові повернення торговців організовує під суворим наглядом; експлуататори використовують кримінальну популярність групи для того, щоб тероризувати жертву; родичі жінок отримують погрози в країні походження; жінки не оволоділи мовою країни перебування і залишаються соціально ізольованими; жінки та їхні родини живуть у жалюгідній бідності; вони повинні повертати значну частину своїх грошей, яку, за словами торговця, він заплатив за подорож та/або нелегальний в'їзд; зазвичай розмір суми не встановлено або експлуататори вдають, ніби їх витрати зросли, а отже зросла і заборгованість;

торгівці використовують специфічні культурні підходи або релігійні звичаї, щоб посилити свою переконливість у питанні відшкодування боргів.

У всіх випадках торгівлі людьми як з метою трудової, так і сексуальної експлуатації можна знайти спільні ознаки торгівлі людьми, як-от: документи особи знаходяться в роботодавця; контакти з іншими людьми, крім роботодавця та осіб, які перебувають у таких самих умовах експлуатації, заборонено або суворо обмежено; застосовуються погрози з метою утримання особи та примушування виконувати ту саму роботу або надавати послуги; особа перебуває в ізоляції, не знає мови, відокремлена від друзів і родичів; експлуататор пов'язаний з організованою злочинністю [32; 34].

Логічним продовженням оперативного (ініціативного) пошуку є документування злочинної діяльності організованих груп та злочинних організацій, які вчиняють торгівлю людьми. Саме від грамотного планування, раціонального застосування методів оперативно-розшукової діяльності, розстановки сил та засобів і вчасного проведення необхідних оперативно-розшукових заходів залежить успіх (90 %) затримання не лише учасників організованого злочинного угруповання, а також їх лідерів.

Не вдаючись у детальне дослідження особливостей тактики документування торгівлі людьми, розглянемо досвід окремих зарубіжних країн щодо діяльності правоохоронних органів у досліджуваній сфері.

Зокрема, у збірнику методичних рекомендацій з питань боротьби з торгівлею людьми, виданому ООН в Нью-Йорку 2008 року [24], наголошено на ефективності застосування тактики «підривних операцій» для затримання лідерів та учасників організованих злочинних угруповань, які вчиняють торгівлю людьми. Такі операції зазвичай є позаплановими і застосовуються у невідкладних випадках за таких обставин:

- якщо дії злочинців становлять підвищену небезпеку для життя і здоров'я жертв і наявна інформація про їх точне місце перебування;
- якщо подальше документування факту торгівлі людьми здійснювати недоцільно за оперативним переконанням, наприклад коли географічні або ландшафтні особливості унеможливають результативну фіксацію злочинної діяльності або якщо відсутня можливість впровадження в організоване злочинне угруповання негласних працівників (агентів);
- якщо подальші заходи з документування злочинної діяльності можуть призвести до порушення законодавства або за відсутності матері-

ально-технічного забезпечення, що, зрештою, унеможливує фіксацію злочинної діяльності; – якщо операція з підривної діяльності надасть можливість своєчасно запобігти злочинній діяльності в досліджуваній сфері.

Попри це, головною метою «підривних операцій» із протидії торгівлі людьми є застосування креативної та інноваційної міжвідомчої тактики щодо протидії організованій злочинності, за якої злочинці не зможуть здійснювати свою незаконну діяльність у тому самому форматі. Тому до проведення таких «підривних операцій» важливо залучати представників різних відомств (місцевих органів поліції, міграційних служб, митних органів, міністерств іноземних справ, охорони здоров'я, навколишнього середовища, МЧС, авіакомпаній та інших перевізників тощо).

Водночас варто зауважити, що для правоохоронних органів, які застосовують таку тактику, проведення цих операцій може спричинити певні проблеми. Оскільки наступальна діяльність правоохоронних органів зазвичай зачіпає широке коло осіб, передусім власників бізнес-сфер (туристичних агентств, нічних клубів, агентств з працевлаштування за кордоном тощо), які можуть бути причетними до злочинної діяльності з торгівлі людьми та понести економічні збитки, а іноді й втратити бізнес.

За висновками окремих зарубіжних дослідників [33], головною проблемою ефективною протидії злочинам, пов'язаним з торгівлею людьми, є відсутність досвіду та спеціальних знань у працівників правоохоронних органів, які здійснюють розкриття й розслідування цього злочину.

Так, дослідженням голландських вчених на підставі вивчення матеріалів кримінальних проваджень, а також інтерв'ювання та опитування працівників поліції, які здійснювали чи брали участь у розслідуванні торгівлі людьми, було встановлено, що ефективна протидія торгівлі людьми передусім залежить від кваліфікованого проведення судово-медичних експертиз, належної взаємодії правоохоронних органів з органами місцевого самоврядування й громадськістю тощо. Якісна ж підготовка та навчання працівників правоохоронних органів щодо специфічних особливостей виявлення та розслідування фактів торгівлі людьми є запорукою успіху в цій справі.

Слушною з цього приводу вважаємо позицію вітчизняного дослідника В. С. Венедиктова, який акцентує на тому, що підготовка персоналу з протидії торгівлі людьми повинна бути всіляко насиченою знаннями з науки кримінального права, кримінального процесу, кримінології, оперативно-розшукової

діяльності, педагогіки, соціології злочинності, юридичної психології. Особливу увагу необхідно зосередити на забезпеченні тісного зв'язку змісту підготовки з практикою застосування кримінально-правових засобів протидії торгівлі людьми [35, с. 16].

У цьому контексті доцільно звернути увагу на позитивний досвід США, оскільки належна підготовка працівників правоохоронних органів щодо протидії організованій злочинності має стратегічне значення для державної політики цієї країни. Зокрема, навчання та підвищення професіоналізму працівників правоохоронних органів щодо протидії торгівлі людьми здійснює Асоціація державного агентства з кримінальних розслідувань (ASCLD), професійне ядро якої становлять найбільш кваліфіковані та досвідчені керівники слідчих органів США, які максимально якісно та ефективно здійснюють підготовку правоохоронців щодо особливостей виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми.

Навчання слухачів здійснюється як аудиторно, так і в онлайн-режимі й складається з теоретичної та практичної складових.

Теоретична частина передбачає ознайомлення слухачів з навчально-науковою літературою, що містить основні теоретичні положення щодо поняття торгівлі людьми, видів торгівлі людьми, законодавства у сфері запобігання та протидії торгівлі людьми, головних напрямів взаємодії правоохоронних органів з громадськістю під час розслідування торгівлі людьми, напрямів профілактичної роботи з метою запобігання торгівлі людьми тощо.

Практична частина передбачає розв'язання та обговорення ситуаційних завдань, пов'язаних з торгівлею людьми. Важливо, що засвоєння слухачами теоретичних положень щодо особливостей протидії торгівлі людьми здійснюється на основі матеріалів уже розслідуваних кримінальних проваджень за цим напрямом. Це, безумовно, значно сприяє підвищенню професіоналізму працівників правоохоронних органів [36].

Під час навчання або підвищення кваліфікації працівників поліції США, котрі спеціалізуються чи кваліфікуватимуться на розслідуванні фактів торгівлі людьми, детально розглядають особливості взаємодії працівника поліції зі свідком та потерпілим. Зокрема, наголошено, що:

- Найбільш успішних результатів вдається досягти в разі залучення осіб, які мають досвід участі в розслідуванні випадків торгівлі людьми, виявляють увагу до потерпілих та їхніх потреб і є поінформованими про наявність інших джерел інформації для отримання додаткових доказів.

- Під час налагодження співпраці з постраждалими, які виступають свідками, може виникати ціла низка проблем. Найчастіше жертви торгівлі людьми не довіряють поліції в себе на батьківщині, бояться правоохоронних органів і побоюються того, що з ними поводитимуться як зі злочинцями, а також того, що їх буде взято під варту або депортовано. Щоб потерпілі погодилися співпрацювати зі слідством і виступити свідками, ці побоювання необхідно розвіяти.
- Особи, які стали предметом торгівлі людьми, часто не вважають себе жертвами. Через це працівники правоохоронних органів можуть стикатися з труднощами під час виявлення постраждалих серед затриманих осіб та забезпечення їх ізоляції від злочинців.
- Працівники слідчих органів і прокуратури можуть домогтися довіри й співпраці з боку жертв і свідків, виявляючи співчуття і забезпечуючи їм комфортні умови [24, с. 175–176].

Цікавим у цьому контексті є досвід Німеччини. Так, на базі Федерального управління кримінальної поліції відбуваються тренінги для працівників поліції, які спеціалізуються на розслідуванні торгівлі людьми. Зокрема, тренінги щодо ефективної протидії торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації проводяться для працівників поліції двічі на рік, а тренінги щодо торгівлі людьми з метою трудової експлуатації один раз на рік [37].

Зважаючи на викладене, можна висновувати, що для ефективної протидії торгівлі людьми в Україні видається цінним як зарубіжний, так і вітчизняний досвід боротьби з цим явищем, на основі якого доцільно розробити відповідні методичні рекомендації, навчальні й тематичні плани, робочі програми, а також підготувати належну матеріально-технічну базу та узагальнити емпіричний матеріал. Також не можна залишати поза увагою впровадження в процес підготовки фахівців цього специфічного напрямку нових технологій навчання. Необхідно побудувати таку систему знань і вмінь, що надасть можливість фахівцю самостійно моделювати алгоритм і відповідні процедури діяльності, обираючи лише ті заходи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, які гарантують найбільший ефект у кожній конкретній ситуації [35].

Слушною з цього приводу є думка В. Г. Севрука, який зазначає, що ефективна протидія торгівлі людьми потребує особливої уваги й особливих підходів як учених, які розробляють методичні рекомендації, так і практичних працівників, які використовують їх під час своєчасного виявлення, припинення, запобігання й документування фактів цих протиправних діянь [38, с. 293].

Нині, на жаль, маємо таку ситуацію, коли люди досить легко стають жертвами експлуатації з тяжкими наслідками для власного здоров'я або навіть життя через низький рівень поінформованості та правової освіченості. Тому одним із важливих завдань у сфері протидії торгівлі людьми є превентивна робота для різних уразливих категорій населення. Отже, профілактична робота з протидії торгівлі людьми набуває все більшої актуальності, потребуючи усвідомленої мотивації, соціально-педагогічних засад, професійної компетентності фахівців, серед яких важливою є роль соціальних працівників [5].

Як зазначає О. М. Джужа, профілактична діяльність повинна базуватися на певних принципах, провідне місце серед яких посідають:

- законність — дотримання вимог закону всіма без винятку суб'єктами;
- гуманність — захист гідності та інтересів людини шляхом очищення її духовного світу від антисуспільних установок і орієнтацій, усунення чинників деформації особи;
- наукова обґрунтованість використання форм, методів і засобів превентивної діяльності, розроблених та рекомендованих наукою;

- демократизм — широка участь у боротьбі зі злочинністю державних органів, громадських формувань та окремих громадян;
- диференціація — урахування специфіки чинників, що детермінують злочинність шляхом криміногенного впливу на особу, а також індивідуальних особливостей правопорушників;
- своєчасність — проведення превентивних заходів, які унеможливають учинення злочину;
- плановість — здійснення діяльності за відповідною програмою, а не спонтанно;
- комплексність — використання різноманітних форм, методів і засобів профілактики, спрямованих не лише на злочинність, а й на ті соціальні, економічні, політичні, духовні та інші фактори, що її зумовлюють [39].

Отже, за викладеним можна сформулювати **висновок**, що ефективна протидія торгівлі людьми органами Національної поліції можлива лише за набуття працівниками слідчих та оперативних підрозділів відповідних теоретичних знань та практичних навичок щодо тактичних особливостей виявлення, документування та розслідування таких злочинів.

Література

1. Палажій Г. В Україні почастишали випадки торгівлі людьми та рабства. Як не стати жертвою [Електронний ресурс] / Г. Палажій. — Режим доступу: https://zik.ua/news/2017/03/28/v_ukraini_pochastishaly_vypadky_torgivli_lyudm_y_ta_rabstva_yak_ne_staty_1069197. — Назва з екрана.
2. Торговля людьми в Україні: огляд ситуації (січень–червень 2017 року) [Електронний ресурс] / Міжнародна організація з міграції (МОМ); Агентство ООН з питань міграції. — Режим доступу: http://www.stoptrafficking.org/sites/default/files/mom/documents/CT_situation%20analysis%20JUN%202017%20UKR.pdf. — Назва з екрана.
3. Генеральна прокуратура України: [сайт]. — Режим доступу: <https://www.gp.gov.ua/>. — Назва з екрана.
4. Ковальчук Л. Г. Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Л. Г. Ковальчук. — Київ, 2010. — 20 с.
5. Kononchuk A. Preparation future social workers under higher education to prevent trafficking / A. Kononchuk // Social Work and Education. — 2017. — Vol. 4. — No. 1. — P. 48–59.
6. Статистика справ постраждалих від торгівлі людьми Представництва МОМ в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://en.stoptrafficksng.org>. — Назва з екрана.
7. Неповнолітні на війні, торгівля людьми і сексуальне рабство в Україні [Електронний ресурс]: звіт Департаменту США. — Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/27155511.html>. — Назва з екрана.
8. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності [Електронний ресурс]: Резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 15 листоп. 2000 р. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_791. — Назва з екрана.
9. Загальна декларація з прав людини [Електронний ресурс]: міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_015. — Назва з екрана.
10. Конвенція про права дитини [Електронний ресурс]: міжнар. док. від 20 листоп. 1989 р. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_021. — Назва з екрана.
11. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності [Електронний ресурс]: міжнар. док. від 15 листоп. 2000 р. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_789. — Назва з екрана.

12. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми [Електронний ресурс]: міжнар. док. від 16 трав. 2005 р. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/994_858. — Назва з екрана.
13. Конвенція про рабство [Електронний ресурс]: міжнар. док. від 25 верес. 1926 р. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_161. — Назва з екрана.
14. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю [Електронний ресурс]: міжнар. док. від 28 черв. 1930 р. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/993_013. — Назва з екрана.
15. Доклад Специального докладчика по вопросу о торговле людьми, особенно женщинами и детьми [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=57d2a0c44>. — Загл. с экрана.
16. Кушнір О. Підходи до розуміння торгівлі людьми [Електронний ресурс] / О. Кушнір. — Режим доступу: <http://goal-int.org/pidhodi-yak-do-rozuminnya-torgivli-lyudmi/>. — Назва з екрана.
17. Торговля людьми в Российской Федерации. Обзор и анализ текущей ситуации по проблеме (Исследование выполнено к.э.н. Е. В. Тюрюкановой совместно с Фондом «Институт экономики города» для рабочей группы агентств ООН и Международной организации по миграции (МОМ) по проблемам торговли людьми). — М., 2006. — С. 161.
18. Людвік В. Д. Організація повернення постраждалих від торгівлі людьми з-за кордону: питання правового регулювання та правореалізації: метод. рек. / В. Д. Людвік, О. О. Мислива, Л. А. Філяніна. — Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2017. — 71 с.
19. Небитов А. А. Сексуальна експлуатація в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз: монографія / А. А. Небитов. — Київ: Освіта України, 2016. — 464 с.
20. Погорецький М. Пошукові ознаки об'єктів оперативного пошуку: поняття та сутність / М. Погорецький, В. Шеломенцев // Вісник Академії управління МВС. — 2010. — № 4. — С. 114–122.
21. Подобний О. О. Значення оперативного пошуку в оперативно-розшуковій діяльності та в досудовому розслідуванні / О. О. Подобний // Південноукраїнський правничий часопис. — 2015. — № 3. — С. 172–174.
22. Про протидію торгівлі людьми [Електронний ресурс]: Закон України від 20 верес. 2011 р. № 3739-VI (ред. від 9 груд. 2015 р.). — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>. — Назва з екрана.
23. Національна поліція України: [сайт]. — Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/dbzptl.html>. — Назва з екрана.
24. Глобальная программа по борьбе с торговлей людьми [Электронный ресурс]: сб. метод. пособий по вопросам борьбы с торговлей людьми / Организация Объединенных Наций. — Нью-Йорк, 2008. — Режим доступа: <https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/TIP-Toolkit-Russian.pdf>. — Загл. с экрана.
25. Bourgois P. In search of masculinity: violence, respect and sexuality among Puerto Rican crackdealers in East Harlem / P. Bourgois // British Journal of Criminology. — 1996. — P. 412–427.
26. Торговля людьми: 90 % вербувальників працюють в Інтернеті [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.0362.ua/news/1871697>. — Назва з екрана.
27. Беляков Р. Г. Взаємодія управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України з іншими правоохоронними органами: питання сьогодення / Р. Г. Беляков // Право і безпека. — 2014. — № 4 (55). — С. 85–88.
28. Повышение уголовной ответственности и преодоление вызовов в области уголовного преследования торговли людьми [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.state.gov/documents/organization/273873.pdf>. — Загл. с экрана.
29. Гусак Н. Є. Виявлення дітей, які постраждали від торгівлі людьми: досвід України / Н. Є. Гусак, Ю. Є. П'єцко // Наукові записки НаУКМА. — 2017. — Т. 199. — С. 79–84.
30. Левченко О. П. Тактические особенности деятельности оперативно-розыскных подразделений в области борьбы с торговлей людьми / О. П. Левченко // Юристы-правоведы. — 2009. — № 4 (35). — С. 57–58.
31. Протидія торгівлі людьми в Україні: навч.-метод. посіб. до спецкурсу / [авт.-упоряд.: Е. Мручковська, Н. Пахом'юк, О. Кочерга; за заг. ред. К. Левківського та ін.]. — Київ: ВАІТЕ, 2017. — 88 с.
32. Ознайомчі матеріали для держав-членів ЄС, асоційованих членів і держав — кандидатів на вступ [Електронний ресурс]: навч. посіб. у сфері протидії торгівлі людьми для суддів та прокурорів. — Режим доступу: <https://www.osce.org/uk/ukraine/75880?download=true>. — Назва з екрана.
33. Gestel B. van, Verhoeven M. A. Verkennende voorstudie liquidaties. Den Haag: WODC, 2017 [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/2624-verkennende-voorstudie-liquidaties.aspx>. — Title from the screen.
34. UNICEF Guidelines for the Protection of Children Victims of Trafficking in Southeast Europe [Настанови із захисту дітей — жертв торгівлі людьми у Південно-Східній Європі].

35. Венедиктов В.С. Організація підготовки персоналу з протидії торгівлі людьми / В.С. Венедиктов // Право і безпека. — 2005. — № 4/1. — С. 14–18.
36. Florida Department of Law Enforcement's Introduction to Human Trafficking Training [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.fdle.state.fl.us/Content/getdoc/4f807c48-755d-45b0-9210-995e8cfdb87e/Introduction-to-Human-Trafficking.aspx>. — Title from the screen.
37. Обучение, связанное с борьбой с торговлей людьми: Германия [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.loc.gov/law/help/human-trafficking/germany.php>. — Загл. с экрана.
38. Севрук В.Г. Протидія Національної поліції України злочинам, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. Підприємництво, господарство і право. — 2017. — № 2 (252). — с. 288–293.
39. Кримінологія: підручник / [О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі. — Київ: Юрінком Інтер, 2002. — С. 114.

References

1. Palazhii H. V Ukraini pochastishaly vypadky torhivli liudmy ta rabstva. Yak ne staty zhertvoiu [Elektronnyi resurs] / H. Palazhii. — Rezhym dostupu: https://zik.ua/news/2017/03/28/v_ukraini_pochastishaly_vypadky_torgivli_lyudm_y_ta_rabstva_yak_ne_staty_1069197. — Nazva z ekrana.
2. Torhivlia liudmy v Ukraini: ohliad sytuatsii (sichen–cherven 2017 roku) [Elektronnyi resurs] / Mizhnarodna orhanizatsiia z mihratsii (MOM); Ahentstvo OON z pytan mihratsii. — Rezhym dostupu: http://www.stoptrafficking.org/sites/default/files/mom/documents/CT_situation%20analysis%20JUN%202017%20UKR.pdf. — Nazva z ekrana.
3. Heneralna prokuratura Ukrainy: [sait]. — Rezhym dostupu: <https://www.gp.gov.ua/>. — Nazva z ekrana.
4. Kovalchuk L. H. Sotsialno-pedahohichni umovy profilaktyky torhivli ditmy: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.05 / L. H. Kovalchuk. — Kyiv, 2010. — 20 s.
5. Kononchuk A. Preparation future social workers under higher education to prevent trafficking / A. Kononchuk // Social Work and Education. — 2017. — Vol. 4. — No. 1. — R. 48–59.
6. Statystyka sprav postrazhdalikh vid torhivli liudmy Predstavnytstva MOM v Ukraini [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://en.stoptrafficksng.org>. — Nazva z ekrana.
7. Nepovnitni na viini, torhivlia liudmy i seksualne rabstvo v Ukraini [Elektronnyi resurs]: zvit Derzhdepartamentu SShA. — Rezhym dostupu: <https://www.radiosvoboda.org/a/27155511.html>. — Nazva z ekrana.
8. Protokol pro poperedzhennia i pryypnennia torhivli liudmy, osoblyvo zhinkamy i ditmy, i pokarannia za nei, shcho dopovniue Konventsiiu Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti [Elektronnyi resurs]: Rezoliutsiia 55/25 Heneralnoi Asamblei Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii vid 15 lystop. 2000 r. — Rezhym dostupu: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_791. — Nazva z ekrana.
9. Zahalna deklaratsiia z prav liudyny [Elektronnyi resurs]: mizhnar. dok. vid 10 hrud. 1948 r. — Rezhym dostupu: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_015. — Nazva z ekrana.
10. Konventsiiia pro prava dytyny [Elektronnyi resurs]: mizhnar. dok. vid 20 lystop. 1989 r. — Rezhym dostupu: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_021. — Nazva z ekrana.
11. Konventsiiia Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti [Elektronnyi resurs]: mizhnar. dok. vid 15 lystop. 2000 r. — Rezhym dostupu: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_789. — Nazva z ekrana.
12. Konventsiiia Rady Yevropy pro zakhody shchodo protydii torhivli liudmy [Elektronnyi resurs]: mizhnar. dok. vid 16 trav. 2005 r. — Rezhym dostupu: http://zakon.rada.gov.ua/go/994_858. — Nazva z ekrana.
13. Konventsiiia pro rabstvo [Elektronnyi resurs]: mizhnar. dok. vid 25 veres. 1926 r. — Rezhym dostupu: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_161. — Nazva z ekrana.
14. Konventsiiia pro prymusovu chy obov'iazkovu pratsiu [Elektronnyi resurs]: mizhnar. dok. vid 28 cherv. 1930 r. — Rezhym dostupu: http://zakon.rada.gov.ua/go/993_013. — Nazva z ekrana.
15. Doklad Spetsyalnoho dokladchuka po voprosu o torhovle liudmy, osobenno zhenshchynamy y detmy [Электронный ресурс]. — Rezhym dostupa: <http://www.refworld.org/cgi-bin/tehis/vtx/rwmain/pendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=57d2a0c44>. — Zahl. s ekrana.
16. Kushnir O. Pidkhody do rozuminnia torhivli liudmy [Elektronnyi resurs] / O. Kushnir. — Rezhym dostupu: <http://goal-int.org/pidxodi-yak-do-rozuminnya-torgivli-lyudmi/>. — Nazva z ekrana.
17. Torhovlia liudmy v Rossyiskoi Federatsyy. Obzor y analiz tekushchei sytuatsyy po probleme (Yssledovanye vypolneno k.э.н. Е. V. Tiuriukanovoi sovmestno s Fondom «Nystytut ekonomyky horoda» dlia rabochei hruppy ahentstv OON y Mezhdunarodnoi orhanyzatsyy po myhratsyy (MOM) po problemam torhovly liudmy). — M., 2006. — S. 161.

18. Liudvik V. D. Orhanizatsiia povnennia postrazhdalykh vid torhivli liudmy z-za kordonu: pytannia pravovoho rehuliuвання ta pravorealizatsii: metod. rek. / V. D. Liudvik, O. O. Myslyva, L. A. Filianina. — Dnipro: Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav, 2017. — 71 s.
19. Niebytov A. A. Seksualna ekspluatatsiia v Ukraini: kryminalno-pravovyi ta kryminolohichniy analiz: monohrafiia / A. A. Niebytov. — Kyiv: Osvita Ukrainy, 2016. — 464 s.
20. Pohoretskyi M. Poshukovi oznaky ob'iektiv operatyvnoho poshuku: poniattia ta sutnist / M. Pohoretskyi, V. Shelomentsev // Visnyk Akademii upravlinnia MVS. — 2010. — № 4. — S. 114–122.
21. Podobnyi O. O. Znachennia operatyvnoho poshuku v operatyvno-rozshukovii diialnosti ta v dosudovomu rozsliduvanni / O. O. Podobnyi // Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys. — 2015. — № 3. — S. 172–174.
22. Pro protydiu torhivli liudmy [Elektronnyi resurs]: Zakon Ukrainy vid 20 veres. 2011 r. № 3739-VI (red. vid 9 hrud. 2015 r.). — Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua>. — Nazva z ekrana.
23. Natsionalna politsiia Ukrainy: [sait]. — Rezhym dostupu: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/dbzptl.html>. — Nazva z ekrana.
24. Hlobalnaia prohramma po borbe s torhovlei liudmy [Elektronnyi resurs]: sb. metod. posobyi po voprosam borby s torhovlei liudmy / Orhanyzatsiia Ob'edynennykh Natsyi. — Niu-Iork, 2008. — Rezhym dostupa: <https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/TIP-Toolkit-Russian.pdf>. — Zahl. s ekrana.
25. Bourgois P. In search of masculinity: violence, respect and sexuality among Puerto Rican crackdealers in East Harlem / P. Bourgois // British Journal of Criminology. — 1996. — R. 412–427.
26. Torhivlia liudmy: 90 % verbuvalnykiv pratsiuiut v Interneti [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <https://www.0362.ua/news/1871697>. — Nazva z ekrana.
27. Bieliakov R. H. Vzaiemodiia upravlinnia borotby z kiberzlochynnistiu MVS Ukrainy z inshymy pravookhoronnymy orhanamy: pytannia sohodennia / R. H. Bieliakov // Pravo i bezpeka. — 2014. — № 4 (55). — S. 85–88.
28. Povyshenye uholovnoi otvetstvennosti y preodolenye vyzovov v oblasti uholovnoho presledovaniia torhovly liudmy [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupa: <https://www.state.gov/documents/organization/273873.pdf>. — Zahl. s ekrana.
29. Husak N. Ye. Vyjavlennia ditei, yaki postrazhdaly vid torhivli liudmy: dosvid Ukrainy / N. Ye. Husak, Yu. Ye. P'ietsko // Naukovi zapysky NaUKMA. — 2017. — T. 199. — S. 79–84.
30. Levchenko O. P. Taktycheskye osobennosti deiatelnosti operatyvno-rozysknykh podrazdeleniy v oblasti borby s torhovlei liudmy / O. P. Levchenko // Yuryst'-pravoved'. — 2009. — № 4 (35). — S. 57–58.
31. Protydiia torhivli liudmy v Ukraini: navch.-metod. posib. do spetskursu / [avt.-uporiad.: E. Mruchkovska, N. Pakhom'iuk, O. Kocherha; za zah. red. K. Levkivskoho ta in.]. — Kyiv: VAITE, 2017. — 88 s.
32. Oznaiomchi materialy dlia derzhav-chleniv YeS, asotsiiovanykh chleniv i derzhav — kandydativ na vstup [Elektronnyi resurs]: navch. posib. u sferi protydii torhivli liudmy dlia suddiv ta prokuroriv. — Rezhym dostupu: <https://www.osce.org/uk/ukraine/75880?download=true>. — Nazva z ekrana.
33. Gestel B. van, Verhoeven M. A. Verkennende voorstudie liquidaties. Den Haag: WODC, 2017 [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/2624-verkennende-voorstudie-liquidaties.aspx>. — Title from the screen.
34. UNICEF Guidelines for the Protection of Children Victims of Trafficking in Southeast Europe [Nastanovy iz zakhystu ditei — zhertv torhivli liudmy u Pivdenno-Ckhidnii Yevropi].
35. Venedyktov V. S. Orhanizatsiia pidhotovky personalu z protydii torhivli liudmy / V. S. Venedyktov // Pravo i bezpeka. — 2005. — № 4/1. — S. 14–18.
36. Florida Department of Law Enforcement's Introduction to Human Trafficking Training [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.fdle.state.fl.us/Content/getdoc/4f807c48-755d-45b0-9210-995e8cfd87e/Introduction-to-Human-Trafficking.aspx>. — Title from the screen.
37. Obuchenye, svyazannoe s borboi s torhovlei liudmy: Hermaniya [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupa: <https://www.loc.gov/law/help/human-trafficking/germany.php>. — Zahl. s ekrana.
38. Sevruc V. H. Protydiia Natsionalnoi politsii Ukrainy zlochynam, sheho vchyniautsia orhanizovanymy hrupamy ta zlochynnymy orhanizatsiiamy, yaki sformovani na etnichnii osnovi. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. — 2017. — № 2 (252). — s.288–293.
39. Kryminolohiia: pidruchnyk / [O. M. Dzhuha, Ya. Yu. Kondratiev, O. H. Kulyk ta in.]; za zah. red. O. M. Dzhuhi. — Kyiv: Yurinkom Inter, 2002. — S. 114.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
Серія: «Юридичні науки»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».
Серия: «Юридические науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
Series: «Juridical sciences»

№ 5 (10)

Головний редактор — *Омельчук В.А.*

Київ 2018

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м.Київ, вул. Ломоносова, буд. 18
Контактний телефон: +38(044) 222 58 89
Контактний телефон: +38(067) 401 84 35
E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 26.07.2018. Формат 60×84/8
Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookAS. Друк офсетний.
Умовно-друкованих аркушів 6,51. Тираж 100. Заказ № 220.
Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві
ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.